

**LENGYEL MENEKÜLTEK MAGYARORSZÁGON
A HÁBORÚ ALATT**

LENGYELEK ÉS MAGYAROK

**Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára
lengyel vonatkozású kötetei**

2000

id. Gazda István: Magyarország lengyel katonai táborok postája
1939–1944 (44 db képmelléklettel)

2003

A magyar–lengyel tudományos kapcsolatok múltjából.
[XV–XIX. század.]
Összeáll. és az előszót írta: V. Molnár László

2006

Debrődi Gábor, Kapronczay Károly, Molnár László,
Varga Benedek: A szabadság vére.
A főváros egészségügye az '56-os forradalom
és a megtorlások idején

2013

Kapronczay Károly: A magyar–lengyel és lengyel–magyar
orvosi–közegészségügyi kapcsolatok múltjából (1945-ig)

2017

Kapronczay Károly (szerk.): Orvosok az 1956-os forradalomban
és szabadságharcban

2018

Kapronczay Károly: Lengyelország és a lengyel–magyar
kapcsolatok 20. századi történetéből

id. Antall József

**Lengyel menekültek
Magyarországon a háború
alatt**

Kapronczay Károly

Lengyelek és magyarok

**Fejezetek az 1939 és 1944 közötti időszak
történetéből**

MEGJELENT
A MAGYARORSZÁGI LENGYEL MENEKÜLTÜGY KEZDETE (1939)
NYOLCVANADIK ÉVFORDULÓJA TISZTELETÉRE

Magyar Orvostörténelmi Társaság
Magyar Tudománytörténelmi és Egészségtudományi Intézet
Budapest, 2019

Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 134.

A mű kiadását támogatta:
a Magyar Tudományos Akadémia

Az anyaggyűjtésben közreműködött:
Varga Ágnes Katalin

A szerkesztésben közreműködött:
Bodnár Ferenc
Riczel Etelka

Sajtó alá rendezte:
dr. Gazda István

A szerkesztés a Magyar Tudománytörténeti és
Egészségtudományi Intézetben készült

ISBN 978 615 80535 4 9
ISSN 1416–5368

© id. Dr. Antall József, 2019
© Prof. Dr. Kapronczay Károly, 2019

A borítókép forrása: Hegylakó magazin

Szedés, szöveggondozás: Hungarus Bt.
Tördelő: Gazda Gergely

Nyomdai gondozás: Tordas és Társa Kft.

Dr. Antall József

**Lengyel menekültek
Magyarországon a háború
alatt**

**Budapest, 1946
Athenaeum nyomda**

Néhány gondolattöredék id. Antall Józsefről

Az Antall-család Veszprém és Somogy megye legrégebbi nemesi családjai közé tartozott, amely ifj. Antall József így emlékezett meg egy 1988-as interjújában: „A Csallóközből (Terjed) kerültek a törökök elleni harcok idején a Dunántúlra, ahol Zala (Dörgicse), Somogy (Kötcsé) és Veszprém vármegyében (Somló környéke) voltak birtokosok, a jelentősebb középbirtokosságtól a „hétszilvafás” kiskemesség életformájáig. A XVI. században már e néven élő család „Antall” névalakját az 1668-ban kelt nemességújító armális rögzítette, amelyet Antall János dörgicsei ispán a török elleni harcokban szerzett érdemeiért kapott. Ezután a névhasználat váltakozva szerepelt a szokásos „Antal” névalakkal együtt. Sümegen hirdették ki 1670-ben az akkor egyesített – Zala és Somogy vármegye – közgyűlésén a nemességüket. Később ifj. Antall János megszerezte – mint somogyi szolgabíró – a pusztává vált Kötcsét és Csicsalt, majd 1730-ban betelepítette magyar és német telepesekkel. (...) A mi családunk Dörgicséről, majd Kötcséről került a Somló vidékére, ahol már éltek a korábban odatelepült Antalok is. (...) Az elmúlt századok valamennyi függetlenségi háborújában részt vettek a család tagjai, beleértve az 1848/49. évi szabadságharcot is.”

kisjenői id. Antall József 1896 kora tavaszán, március 28-án a Somló-hegy alján fekvő Orosziban látta meg a napvilágot. Színmagyar vidékre született, a nemesség legszebb hagyományaival bíró családba. Lőcsén járt gimnáziumba, ahol egyedüli magyar anyanyelvűként szlovákokkal és szepességi németekkel járt egy osztályba. Tanulmányait két év múlva a pesti piaristáknál folytatta, 1914-ben itt tett érettségi vizsgát.

Hamarosan kitört az első világháború, 1915-ben a keleti front-ra vezényelték. Lengyelek lakta vidéken állomásozott, mígnem 1915-ben orosz fogságba esett. Fogolytársai oroszok, cserkeszek, kozákok, törökök és németek voltak. 1918 júniusában engedték haza. Ezt követően be tudott iratkozni a budapesti tudományegyetemen állam- és jogtudományi karára, ahol 1923-ban szerzett oklevelet. Ugyanettől az évtől kezdve a Vallás- és Közoktatásügyi, majd a Pénzügyminisztérium, 1928-tól a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium tisztviselője volt. Utóbbinak a Belügyminisztériumba történő 1932-es beolvasztásakor annak munkatársává vált, ahol a szegényellátási és általános segélyezési ügyosztályon minisztériumi segédtitkár, titkár, osztálytanácsos és tanácsos lett, majd 1939 és 1944 között a IX. ügyosztály vezetőjeként és menekültügyi kormánybiztosként dolgozott.

Teleki Pál miniszterelnök bízta meg a menekültügyek intézésével; belügyminiszteri tanácsosként nemcsak az erdélyi, a lengyel, a francia, a brit, az orosz, az olasz, a zsidó stb. menekültek és szökött hadifoglyok, továbbá a kibombázott német gyermekek ellátását irányította, hanem támogatta a lengyel Honi Hadsereg katonáit, segítette a szövetségesek támaszpontjaira való megszökötésüket.

Magyarország német megszállása után, 1944. áprilisában a Gestapo letartóztatta, majd a fegyverszüneti kísérlet előtt, 1944 szeptemberében szabadlábra helyezték, más politikai foglyokkal együtt.

A háborút követően az ideiglenes nemzeti kormányban Nagy Ferenc újjáépítési miniszter – mint államtitkár – a minisztérium megszervezésével bízta meg. Az első két koalíciós kormányban Tildy Zoltán, majd Nagy Ferenc miniszterelnöksége idején (1945. nov. 15. – 1946. júl. 20.) az újjáépítési miniszteri tárcát töltötte be, ill. ideiglenesen ellátta a pénzügyminiszteri teendőket is.

Az 1945. évi nemzetgyűlési, illetve az 1947. évi országgyűlési választásokon – mint a Független Kisgazdapártnak immár 1931 óta tagja – Veszprém, Zala és Somogy megye képviselője lett.

Emellett a párt országos intézőbizottságának tagja volt 1945–1946-ban, illetve pártigazgató 1946–1949-ben, valamint a politikai bizottság tagja (1946. szept. 10.–1947. szept. 11.). Munkásságát 1947-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztje és nagykeresztje, 1948-ban pedig a Magyar Szabadság Érdemrenddel ismerték el. A Magyar Vöröskereszt elnöke volt 1946–48-ban.

1949 után kiszorult a politikai életből, vidéki visszavonultságban élte át az 1950-es éveket, nyugdíjából, magánnyelvórákból és a család somlói szőlőskertjének jövedelméből tartotta fenn magát. 1956 októberében Nagy Imre belügyminiszter-jelöltje. A forradalom és szabadságharc idején 1956 októberében ismét beválasztották a Független Kisgazdapárt vezető testületeibe. 1956. november 3-án a Szovjetunióval Varsóban folytatandó tárgyalásokra utazó magyar kormányküldöttség tagjává nevezték ki, amely tárgyalásokra a szovjet intervenció miatt nem kerülhetett sor.

Budapesten hunyt el 1974. július 24-én. A fővárosban emléktáblát állítottak tiszteletére, az ő nevét viseli a varsói Antall József Lengyel–Magyar Baráti Társaság. A II. világháború alatti tevékenységéért Varsóban utcát (1981) és iskolát neveztek el róla; az óvárosban kétnyelvű tábla őrzi az emlékét (1990). Emléktáblát kapott Jeruzsálemben és Párizsban is; Krakkóban, Tarnówban és több városban emlékhelyet állítottak fel tiszteletére.

*

Fogékonysága és szakértelme fontos szerepet játszott az első igazi magyar szociálpolitika kidolgozásában, az Egri Magyar Norma létrehozásában is. E témakörben írta tanulmányát 1938-ban.*

* [id.] Antall József: Az „Egri Norma” vagy újabban „Magyar Norma” néven szereplő szegénygondozás ismertetése. In: Szociálpolitikai Előadások. Első sorozat. II. kötet. Bp., 1938, pp. 562–567.

Hadd foglaljuk össze az erről szóló tudnivalókat az Antall József Baráti Társaság szakértő kutatója segítségével.

Az Egri Magyar Norma mai szemmel nézve is haladó: valódi társadalmi munkamegosztást hirdet az állam, a civil társadalom és az egyházak között. Az állam biztosítja az anyagi források egy részét, apparátusával munkalehetőséget keres a munka nélkül maradtaknak; a helyi társadalmat képviselő bizottságok olyan kapcsolati pontokat képeznek, amelyek segítik a források hatékony elosztását; az egyházak pedig évszázados karitatív tapasztalatukat vetik latba.

A szociális munka világos irányelvek mentén szerveződik: rendszeres segílyt csak a munkaképtelenek kapnak, ezzel érvényesítik a rászorultsági elvet. Ennek mértékét az átlagbérhez igazítják. Az éppen kereset nélküli munkaképeseknek igyekeznek munkát találni, vagy rendkívüli támogatásban részesítik őket – melynek nagyobb része természetbeni juttatás, főleg élelem vagy ruha. Az Egri Magyar Norma elveit a kormányzat 1936-ban kötelezővé tette a magyar önkormányzatok számára.

id. Antall József nemcsak mint állami akaratot végrehajtó tisztviselő vett részt a Norma kidolgozásában; hanem mint odafigyelő, fogékony humanista is. 1938-as tanulmányában kiemeli: ez a szegénygondozási rendszer „nem fosztja meg a rászorulókat a szabadságuktól, mert a Norma alapgondolata szerint a szegényügy megoldása nemcsak a tömeg, hanem az egyéniség kérdése is”. A Norma kidolgozásában való részvétel mellett nagy tömegügyek intézésével is megbízták. Az elemi csapások utáni kárenyhítés, az inségakciók megszervezése során jó hasznát vette szervezőtehetségének. E feladatkörében került először kapcsolatba menekültekkel.

ifj. Antall József írta édesapjáról: Humanizmusa eleve megóvta a más népekkel szembeni gyűlölettől vagy megvetéstől. „Apámat a nevelésben is a nagy dolgok érdekelték. Szemléletét meghatározta, hogy ha az embert az Alpoktól keletre nem akasztják fel, akkor a többi már részletkérdés. A másik tanítása: az önuralmat sohase

veszítsük el. Valószínűleg ezzel olyan szilárd tartást nevelt belém, ami már második énemmé vált és aminek nagyon sok jó és rossz következménye van. Neki is nagy önuralma volt, a nevelésben pedig a végtelen szeretet vezérelte. Mindig azt mondta: edzeni, edződni kell, apád az Urálból, nagyapád pedig Szamarkandból gyalog jött haza. Ha ilyen helyzetbe kerülsz és nem vagy elég erős, nincs állóképességed, lelki erőd és önuralmad, akkor ezt nem éled túl. Egy magyar fiúnak, itt, ebben a térségben, mindig arra kell felkészülni, hogy képes legyen bármit túlélni... Ezért rendkívül hálás vagyok neki, és ma is egyetérték vele, hogy a lelki és fizikai megpróbáltatásokra felkészített...Ha az embert nagy önuralomra nevelik és nagyon erős tartást plántálnak bele gyermekkorában, ez azzal is jár, hogy sokan azt hiszik, merev vagy érzéketlen ember. Pedig apán nagyon mély emberi és szociális magatartást is nevelt belém, amit nem kívül kell viselni. Eötvös József mondta, hogy egyesek a műveltségüket bojtként viselik a díszkarjukon. Én úgy gondolom, hogy az embernek az érzésvilágát és jó szándékát nem díszkardként vagy bojtként kell kifelé viselni. Az emberek iránti elkötelezettséget, a szegényekkel való együttérzést és az azokért való cselekedeteket abban is érvényre kell juttatni, hogy az ember megtesz mindent, amit csak tud...”

*

A harmincas évek végétől a menekültügy megszervezése és irányítása vált feladatává. Utóbbi a megoldandó szociális és politikai kérdések széles skáláját ölelte föl. Gondoskodni kellett a magyar és más nemzetiségű menekültek ellátásáról, szállásáról – másrészt pedig ellen kellett állni a német nyomásnak, amely a zsidó és politikai menekültek, illetve a lengyel, francia, jugoszláv stb. katonai személyek kiadatását követelte. Magyarország éppen ezért nem csak az üldözöttek menekítésének központja volt, de a továbbmenekítésének is.

Nyílt titok volt, hogy a Magyarországon működő lengyel titkos katonai parancsnokságok és a Lengyel Követség szervezte meg az evakuációt, azt a nagy katonai akciót, amelynek során – szervezetten – mintegy 70 ezer lengyel katona és katonai szolgálatra alkalmas személy hagyta el hazánk területét Jugoszlávián keresztül Franciaországba és a Közel-Keletre, s csatlakozott az újjászervezett lengyel hadsereghez.

A német–lengyel háború kitörésekor, 1939 szeptemberében mintegy 3-4 ezer lengyel zsidó is érkezett magyar földre. Ekkor id. Antall József menekültügyi kormánybiztos saját hatáskörében eljárva utasítja a lengyel határon fekvő közigazgatási körzetek vezetőit, hogy zsidóként egyetlen személyt se vegyenek nyilvántartásba, minden menekültet keresztény papírokkal lássanak el. Az erről is szóló emlékiratai „Menekültek menedéke” címmel jelentek meg 1997-ben, a jelen sorok szerzőjének szerkesztésében.

Jellemző példa az az id. Antall József szervezte 1939-es mentőakció is, melynek keretében mintegy kilencszáz – cseh, osztrák, szlovák, német, felvidéki és kárpátaljai – zsidót menekítettek a Dunán. Az Erzsébet királyné és Cár Dusán tehergőzhajók kalandos utazását Forgács Péter rendező és Andrásovits Nándor operatőr 1998-ban készült „Dunai Exodus” c. többszörösen díjnyertes dokumentumfilm követi végig.

A zsidók megmentésében tett érdemeit Izrael Állam – a Jad Vasem Intézet javaslatára – a nem zsidóknak adható legmagasabb állami kitüntetéssel, a Világ Igaza oklevéllel és medállal ismerte el 2004-ben.

Nem szabad tehát megfeledkezni azokról az évekről, amikor – egy nagyon nehéz történelmi korban és feltételek között – hazánk felkarolta az üldözötteket, a háború poklából menekülőket, olyan körülményeket teremtve nekik, amit a II. világháború utáni években Európa kiemelt tisztelettel emlegetett.

*

Két újsághír:

1946. január 8-án lengyel küldöttség kereste fel Budapesten Antall József újjáépítési minisztert, vezetőjük a lengyel nemzet nevében kifejezte hálóját és köszönetét azért a nagy és eredményes támogatásért, amelyben a miniszter a Magyarországra került lengyeleket a háború alatt részesítette.

1946. augusztus 28-án Antall József volt minisztert és Szapáry Erzsébetet, a menekültek segélybizottságának vezetőit, a megmenetett lengyel-zsidók egy küldöttsége kereste fel, hogy kifejezzék hálójukat azoknak a nevében, akik a magyarok nemes magatartásának köszönhetik életüket.

*

De hogy pontosan mi is történt az 1939 és 1945 közötti években, azt hadd mesélje el maga a menekültügyi kormánybiztos, id. dr. Antall József. Az elkövetkező oldalakon közreadjuk a nagyon kevesek által ismert, a béketárgyalásokra – kollégái közreműködésével – készült 1946-os írását, teljes terjedelmében.

Prof. Dr. Kapronczay Károly

id. dr. Antall József bevezetője

Ha most visszagondolok a háborús évekre – amelyekben mint a magyarországi lengyel menekültek hivatalos magyar gyámja és sorsuknak hatósági intézője működtem –, elsősorban kegyelettel kell adóznom azoknak a lengyel vértanúknak, akik nemcsak menekült honfitársaik életének megkönnyítésén fáradoztak, de az eltiport Lengyelország feltámasztása és újjáépítése érdekében az emigrációban is tudatosan és önként választották a vértanú sorsot, mert egy pillanatig sem ámították magukat azzal, hogy ezt a sorsot elkerülhetik. Henryk Sławik, Edmund Fietowicz, Jan Szrednicki-Koźłataj, Stefan Filipkiewicz, Andrzej Pysz, Stanisław Łaski és a többiek mindmegannyi hőse és vértanúja nemcsak a magyarországi lengyel emigrációnak, sőt nemcsak az újjáélelt demokratikus lengyel nemzetnek, hanem a szabadságszerető népek egész nagy családjának. Amikor a magyar nemzet zászlaját gondolatban meghajtom emlékük előtt, egyben büszke vagyok rá, hogy mindezekkel a vértanúkkal itteni szoros és áldozatos életük folyamán a legszorosabb személyes barátságot és együttműködést tartottam fenn.

Nekem különösen nagy öröm, hogy ez a könyvecske végre megjelent, mert ez az első írásos – tehát minden szavában marandó – emléke annak, hogy Magyarország területén a II. világháború alatt mintegy 140 ezer lengyel menekült vonult át, akik közül már az első évben mintegy 100–110 ezer, a további években még 15–25 ezer fegyverviselésre alkalmas ember ment tovább Franciaországba, Nagy-Britanniába, illetőleg a Közel-Keletre, és mintegy 15 ezer azoknak a száma, akik a háború egész tartama

alatt igénybe vették a magyar kormány és társadalom által olyan készséggel nyújtott menedékjogot.

A lengyel menekültek itteni élete annyi sok különböző mozzanatának és epizódjának mindegyike szinte nélkülözhetetlenül szükséges ahhoz, hogy az ő életükről a külső szemlélő hűséges képet alkothasson magának. Pedig ezek az epizódok és mozzanatok – hacsak egyik-másik menekült naplójában vagy az akkori magyarországi lengyel sajtóban elszórtan megjelent cikkekben nem – sehol sincsenek feljegyezve, tehát idővel fokozatosan feledésbe mennének, s ugyanilyen mértékben egyre homályosabbá válnék az a kép, amit az utókor a lengyel emigráció életéről alkothatna magának.

Ez a kis munka is távol áll attól, amit kimerítő, teljes egésznek lehetne nevezni, de mégis magában foglalja a lengyel menekültek emigrációs életének intézményes rendezését alkotó hivatalos szabályokat és intézkedéseket, valamint az általános magyar rokonszenv és együttérzés megnyilatkozásának néhány igen kifejező jelét. Olyan adatcsokor tehát, amelyből a benne elhelyezett virágok színének és illatának összhangja alkalmas arra, hogy a szemlélőben – a hű képnek megfelelően – kedves és kellemes érzést keltsen. A lengyel menekültek magyarországi emigrációs életének leírását – a maga teljes egészében – tehát hiánytalanul maguk a lengyel menekültek tudnák csak adni, hiszen mi, magyarok – bármennyire együtt éreztünk is velük – nem éltük át azokat a fájdalmas, megrázó vagy akár kellemes élményeket, amelyeket ők maguk a magyar határ felé vezető menekülésük, itteni megérkezésük, fogadtatásuk, majd további tarka és kalandos vagy egyhangú, csak lelki vívódásokkal és töprengésekkel telt életükben átéltek.

Remélni szeretném – és nem is kételkedem benne –, hogy ez a lengyel munka is nemsokára megjelenik, hiszen tudom, hogy a magyarországi lengyel menekültek között az arra hivatottak igen érdekes tárgyú ankéteket rendeztek, melyeknek célja egy ilyen átfogó, teljes munkához szükséges megbízható anyag összegyűjtése

volt. Tudom azt is, hogy az ankétek gazdag anyagának legnagyobb része már feldolgozva el is jutott Lengyelországba.

Amikor ezt a könyvecskét újjára bocsátom, hogy ország-világ megismerhesse belőle, hogyan bánt a „csatlós” Magyarország a szövetséges nemzetek egyikének menekült katonáival és polgárait, egyben teljesen nyugodt lelkiismerettel állapítom meg, hogy mindaddig, amíg a magyar kormányok az állami szuverenitásnak legalább a látszatával rendelkeztek, a Szövetséges Nemzetek bármelyikéhez tartozó, egyetlen idetévedt menekültnek vagy szökevény hadifogolynak sem volt oka a panaszra. Csak jellemzésül említem meg ehelyütt, hogy a vezetésem alatt álló ügyosztályon 1943 elejétől egész 1944 októberéig egy szovjet-orosz partizán (jelenleg őrnagy a szovjet hadseregben) volt beosztva mint írnok, s így ő intézte az itt bujkáló szovjet-orosz szökevények ügyeit.

Végül kötelességemnek tartom, hogy e helyen is kegyelettel emlékezzem meg néhai gróf Teleki Pál miniszterelnökről, aki a legválságosabb időkben is a lengyelek „atyja” és legnagyobb támogatója volt – és köszönetet mondjak a hathatós támogatásért és áldozatkész munkáért, amit a Miniszterelnökség, a Külügyminisztérium és egyéb hivatalok, a magyar társadalmi egyesületek, tisztviselők, magánszemélyek, de jóformán az egész magyar társadalom végeztek, s amellyel az én hivatalos munkámnak lelkiismeretes elvégzését nemcsak elősegítették, hanem egyáltalán lehetővé tették.

Budapest, 1946. március

dr. Antall József
magyar újjáépítési miniszter^{*}

^{*} A háború alatt miniszteri tanácsos, a belügyminisztérium IX. (szociális) ügyosztályának vezetője.

I.

Magyarország diplomáciai ellenállása a lengyelelles német törekvésekkel szemben

A németek végső célja Lengyelországgal

A nürnbergi per első tanúvallomásában található meg Németország lengyelelles törekvéseinek legklasszikusabb megjelölése. Mindjárt az első tanú idézi Ribbentrop és Keitel kijelentéseit: „Lengyelországot fel kell égetni; egyszerűen fel kell égetni valamennyi gazdaságot... Ki kell irtani az egész lengyel értelmiséget.” Ezek a kijelentések – melyek 1939. szeptember 12-én Varsó alatt hangoztak el – csak betetőzéséül szolgáltak a már hónapok óta folyt diplomáciai és politikai mesterkedésnek, melynek egyik karja Magyarországra is átnyúlt, hogy innen, a közös magyar–lengyel határon keresztül mérhesse egyik váratlan csapását Lengyelországra.

Első német kísérletek Magyarország megnyerésére a lengyel akcióhoz

A lengyel kérdés már 1938-ban szóba került Darányi akkori magyar miniszterelnök és Hitler, illetőleg Ribbentrop között. A magyar miniszterelnök már akkor határozottan kijelentette a Führer és külügyminisztere előtt, hogy Magyarország Lengyelországgal szemben semmiféle ellenséges cselekményre nem kapható, s ennek következtében nem járulhat hozzá, hogy Németország Lengyelországot magyar területen keresztül támadja meg.

1939 nyarán ismét felmerült ez a kérdés, de most már határozottabb formában.

Csáky magyar külügyminiszter 1939. április 27-én az olasz kormányhoz intézett tájékoztató jegyzékben kifejezésre juttatta Magyarország álláspontját a német követelésekkel szemben:

„Fegyveres akcióban Lengyelország ellen sem közvetve, sem közvetlenül nem vagyunk hajlandók részt venni. Közvetett alatt azt értem, hogy minden olyan követelést, melynek értelmében a német csapatok gyalog, járművekkel vagy vasúton Magyarország területén áthaladjanak Lengyelország megtámadására, vissza fogunk utasítani. Ha a németek erőszakot helyeznek kilátásba – fegyverrel válaszolunk. Aki Magyarország területére engedély nélkül beteszi lábát, azt ellenségnek tekintjük.”

Komoly kenyértörésre 1939 júniusában került sor, amikor is a német követelésekkel szemben tanúsított ellenállás középpontjában Teleki Pál magyar miniszterelnök állt.

Teleki Pál miniszterelnök, a magyar ellenállás első irányítója

Teleki Pál gróf világviszonylatban is ismert tudós, politikai és gazdasági geográfus, egyetemi tanár volt, aki Magyarországot több nemzetközi tárgyaláson képviselte, de részt vett mint nemzetközi döntőbíró is több tárgyaláson, így pl. tagja volt az 1923-i iraki szakértőbizottságnak. Ő volt az a magyar miniszterelnök, aki később (1941 áprilisában) önként fegyvert fogott maga ellen, s életét áldozta fel, csakhogy az egész világ előtt demonstrálja a maga és népe tiltakozását néhány felelőtlen németbarát magyar politikus ballépése és a német erőszak ellen. Amikor ugyanis Németország erőszakkal sodorta bele Magyarországot a Jugoszlávia elleni hábo-

rúba, néhány szűk látókörű magyar politikus ebben látta a dél-magyarországi határ kiigazításának biztosítását.

Teleki jól tudta, mit kockáztat a magyar nemzet, s öngyilkosságával egy utolsó mementót küldött népének.

1939 nyarán Teleki még nyíltan emelhetette fel szavát a német terrorizmus ellen.

1939 júniusában bizonyos német megnyilatkozásokból arra lehetett következtetni, hogy Németország számít Magyarország segítségére a Lengyelország elleni akcióban. Teleki – hogy e hiú reményeket eloszlassa – 1939. június 24-én levelet írt Hitlerhez és Mussolinihoz, melyekben újólag leszögezte, hogy Magyarország Lengyelország elleni akcióra nem kapható.

A Wilhelmstrasse felháborodással fogadta Teleki levelét. A német külügyi államtitkár még aznap kifejezésre juttatta rosszállását a magyar követ előtt. A helyzet annyira feszültté vált, hogy Csáky magyar külügyminiszter – német követelésre – augusztus 8-án Fuschlban Ribbentropmal, utána pedig Obersalzbergben Hitlerrel volt kénytelen találkozni.

Ribbentrop fejtegetéseit a következő szavakkal kezdte:

„Ich muss sie, Graf Csáky, dringend ersuchen, ihren Gesandten in Berlin anzuweisen, dass er im Auswärtigen Amt erkläre, dass die zwei Briefe vom 24. Juli, die Graf Teleki an den Führer gerichtet hat, als ungeschrieben beachtet werden sollen.”

Ribbentrop mind a saját, mind Hitler nevében szemrehányást tett Csákynek, majd hangsúlyozta, bizonyítékai vannak rá, hogy a két levél tartalmát a lengyel kormány ismeri, sőt az angolok és franciák is tudnak róluk.

A német nyomás alatt Csáky megfelelő utasításokkal látta el a berlini és a római magyar követet. Teleki azonban nem engedett. A berlini és római magyar követnek adott külön utasítással deza-

vuálta saját külügyminiszterét, a leveleket nem vonatta vissza, Csákyt pedig visszarendelte Budapestre.

Magyarország tehát a legnehezebb körülmények között is töretlenül folytatta Lengyelországgal szemben a jog és erkölcs alapján álló politikát.

„Hízeltő” német ajánlatok

A német diplomácia a penetráció minden hanglétráját megjátsozta. A zsarolás és fenyegetőzés nem sikerült, következtek hát a hízeltő ajánlatok.

Az ajánlat így hangzott:

„Magyarország engedje meg, hogy német, sőt szlovák csapatok Magyarországon át támadják hátba Lengyelországot. Ennek fejében Magyarország „történelmi jogon” könnyűszerrel hozzájuthat Galícia egy részéhez, sőt más előnyökben is részesülhet.”

A Magyarország kenyerén nevelkedett Wilhelmstrasse-i Volksdeutschok elég jól ismerték a magyar történelmet ahhoz, hogy emlékezzenek az időkre, amikor Galícia (Halics) valóban magyar fennhatóság alatt állt, de kevésbé ismerték ahhoz, hogy rájöjjenek, hogy Magyarország sohasem folytatott imperialista és terjeszkedő politikát, különösen nem olyat, amely a Kárpát-medencén túl mutatott. De nem ismerték a Wilhelmstrassén a magyar és lengyel nép sorsának történelmi hasonlóságát, valamint azokat a történelmi kapcsolatokat sem, amelyek a két nép egymás iránti őszinte, mély barátságát kialakították, és – a politika minden alakulásán felülemelkedve – évszázadokon át változatlanul fenntartották. Végül nem ismerték a lelki feltételeket: a lengyel és magyar ember gondolkozásmódjában rejlő közös vonásokat.

A magyar államtanács határozott és gyors állásfoglalása

Teleki miniszterelnök a „hízelgő” német ajánlatot – az alkotmányos elvnek megfelelően – az ún. államtanács elé terjesztette, melyen a kormányzó elnökölt, s benne a minisztereken kívül a legmagasabb közjogi méltóságok viselői is részt vettek.

Az államtanács a németek követeléseit egy perc alatt egyhangúlag elutasította. Teleki miniszterelnök közölte ezt a német követéssel, sőt még azt is hozzátette:

„Ha Németország ragaszkodik követeléséhez, hogy német csapatok egyes magyar hágókon keresztül vonuljanak fel, akkor ő megkérdezi az angol követet, hogy az angolok nem akarnak-e egy másik hágón csapatokat küldeni, mert hiszen Magyarország semleges.”

Közvetlenül a lengyel háború kitörése után Ribbentrop telefonon felhívta Csáky külügyminisztert, s kérte a magyar kormány engedélyét, hogy német csapatok Magyarország területén át vonulhassanak fel Lengyelország ellen. A rákövetkező napon Csáky közölte Ribbentroppal Magyarország álláspontját:

„A magyar kormánynak – őszinte sajnálatára – kérnie kell Németországot, hogy a magyar vasútvonalaknak Lengyelország ellen német csapatszállításokra való igénybevételeitől tekintsen el. A magyar kormány – amint már többször volt alkalmunk fejtegetni – nem látja a magyar nemzet becsületével összeegyeztethetőnek, hogy ehhez az akcióhoz hozzájáruljon.”

Magyarország a németbarát Szlovákia lengyelelles akcióját sem szolgálja ki

Még a német követelés elutasítását követő napon meglepő megkeresés érkezett a magyar kormányhoz. Az akkoriban Németországot maradéktalanul kiszolgáló Szlovákia kért engedélyt arra, hogy Lengyelországot Magyarországon keresztül hátba támadhassa. Budapest a szlovák kérést is kereken visszautasította, hangsúlyozva, hogy a magyar kormány minden szlovák határátlépési kísérletet támadásnak fog tekinteni, és aszerint fog eljárni.

Angol elismerés Magyarország kifogástalan politikájáért

Magyarország nehéz helyzetét és óvatos, de kifogástalan politikáját a nyugati hatalmak nagy méltánnyal ítélték meg.

1939. szeptember 12-én jelenti a magyar követ Londonból, hogy a Foreign Office vezértitkára, Cadogan, elismeréssel nyilatkozott Magyarországról:

„Magyarország magatartását, mely itt úgy a kormány, mint a közvélemény előtt igen rokonszenves, értik és méltányolják. Egyben reménylik, hogy sikerülni fog szomszédainkkal együtt valamilyen tömböt alakítani.”

II.

Lengyel menekültek helyzete Magyarországon a háború elejétől 1944. március 19-ig, vagyis Magyarország német megszállásáig

Lengyel menekültek váratlan beözönlése magyar területre Első intézkedések

Ma már mindenki előtt világos, hogy a náci Németország alaposan kihasználta 7 éves fegyverkezési előnyét, s a korszerű német hadigépezetnek már a háború első napjaiban megnyilvánult gigantikus ereje méltán meglephette az ilyen arányú felkészültségre nyilván nem számító, s egyébként is az ország gazdasági életének újjászervezésével elfoglalt Lengyelországot.

A kölcsönös háborús felkészültség aránytalanságának láttára a lengyel hadvezetés arra törekedett, hogy lehetőleg sok hadianyagot és harcképes csapatot juttasson el a szövetséges Románián át Franciaországba, s a hetek alatt lerohant lengyel terület helyett Nyugaton vegye fel a harcot a szövetséges francia és angol haderővel együtt a közös ellenség ellen.

A lengyel kormány, hadvezetőség és a csapatok menekülésének iránya tehát a háború első napjaiban Románia felé mutatott, de mikor Románia meglepetésszerűen internálta a lengyel kormány és hadvezetőség tagjait, s lefegyverezte és internálta a határán átlépő lengyel csapattesteket, kezdődött meg a lengyel menekültek beszívargása, később pedig – szeptember második felétől kezdve – tömeges beözönlése Magyarország területére.

A magyar kormányt és társadalmat váratlanul és készületlenül érte a menekült tömegek érkezése, mégis – már a legelső napok-

ban – a rádió és a sajtó meglehetősen hangulatos közleményekben hívta fel a társadalmat, az emberbaráti egyesületeket és intézményeket a lengyel menekültek fogadására és az évezredes magyar–lengyel barátság szellemében történő megsegítésére és ellátására.

Bizonyos időre volt szükség, amíg a magyar kormány a menekültek elhelyezését és ellátását intézményesen megszervezhette, az átmeneti idő alatt tehát a beözönlő tömegek elhelyezése és ellátása a társadalom vállaira nehezedett.

Magyar–Lengyel Menekültügyi Bizottság alakulása és ennek szerepe a lengyel menekültek első megsegítésében

A Magyar–Lengyel Egyesületek Szövetsége a Magyar Vöröskereszt Egylet segítségével – magyar és lengyel önkéntes jelentkezők bevonásával s az akkor még Budapesten működő lengyel követség és konzulátus hathatós támogatásával – azonnal megalakította a Magyar–Lengyel Menekültügyi Bizottságot, mely mindjárt az első napokban Budapesten lengyel és magyar tisztviselőkkel működő központi irodát, a határátlépő vonalain pedig fogadó és étkeztető állomásokat létesített, ahol a lelkileg összetört s testben is elcsigázottan érkező lengyel tömegeket élelemmel és szükség esetén ruhákkal látta el s irányították tovább az ország belseje felé.

A menekültek fogadtatása a határon

A menekültek ezreinek köszönő levelei, a magyarországi lengyel sajtóban később sorozatosan megjelent megnyilatkozások, de a határra kiutazó angolszász és semleges állambeli tudósítók is egyöntetűen tanúskodnak arról a hasonlíthatatlanul tapintatos és gyöngéd bánásmódról, amelyet a lakosság és a hatósági közegek a menekültek iránt tanúsítottak.

Alig néhány nap múlva már megtörtént a menekültek ellátásának intézményes megszervezése: a polgári menekülteket a kormány a Belügyminisztérium IX. (szociális) ügyosztályába, a katonai menekülteket a Honvédelmi Minisztérium külön e célra megszervezett XXI. ügyosztályába utalta.

A Belügyminisztérium azonnal megbízottakat küldött ki a határmenti átlépő állomásokra, hogy a menekültek fogadását és ellátását ellenőrizzék, s az ország belsejébe való tovább vonulását és végleges elhelyezését irányítsák. Ezt a munkát a Belügyminisztérium szociális ügyosztálya a Magyar–Lengyel Menekültügyi Bizottsággal szoros együttműködésben és teljes egyetértésben végezte. A határmenti átlépő állomásokon – mint említettük – az ott megfordult külföldi – főleg angolszász – újságírók is igen sok olyan jelenetnek voltak tanúi, amelyek a magyar nép testvéries érzését napnál fényesebben igazolják. Az egyik amerikai újságíró, Mrs. Tompson beszélt el, hogy saját szemével látta, amikor magyar határőrök a határra érkező, didergő lengyel anyát és gyermekeit saját köpenyükbé burkolták, s úti poggyászukat átvéve és utánuk cipelve kísérték a távolabb eső fogadó állomásra.

A fogadó állomásoktól az ország belseje felé özönlő menekülteket az útba eső falvak népe tejjel, kenyérrrel, gyümölccsel várta, s különösen az anyákat, a gyermekeket, a betegeket és az öregeket fogadta szerető gondoskodással. Az elrendelt pihenők és éjszakai szállások helyén a falusi lakosság saját szűkös lakását és ágyát engedte át a menekülteknek, maga pedig csűrökben és pajtákban töltötte az éjszakát.

Katonai menekültek fogadása és lefegyverzése

A katonai menekülteket természetesen különválasztották a polgári menekültektől. Ezeket a nemzetközi szabályok értelmében le kellett fegyverezni és internálni kellett.

E teendők elvégzésére a Honvédelmi Minisztérium szintén háttérmentes különítményeket szervezett. Ezek végezték el a fegyveresen érkező katonai alakulatok lefegyverzését, az átvett hadianyag leltározását és a katonai személyeknek az egyes internáló táborokba való továbbítását. A lefegyverzésnél a magyar hatóságoknak igen nagy gondot okozott a megoldásnak az a formája, amely a lelkileg amúgy is megrendült lengyel katonák büszkeségét, hazafias érzését és érzékenységét nem sértette.

De – amint menekült lengyel katonák későbbi megnyilatkozásai igazolják – a lefegyverzés is a hagyományos magyar–lengyel barátság szellemében folyt le, úgy, hogy ezt a szomorúan fájdalmas aktust barátságosabban és kíméletesebben aligha lehetett megoldani, mint ahogy a magyar katonai hatóságok megoldották. Bátorították, biztatták, lelkesítették a lengyeleket. Bizonygatták, hogy a háborúnak még nincs vége, az ő jogos, hazafias küzdelmük kudarcral nem végződhetik, csak rövid átmeneti időről van szó, s azután újra kezükbe ragadhatják fegyverüket, hogy felszabadítsák ideiglenesen eltiport hazájukat. A legtöbb helyen a lefegyverzés aktusa alatt a magyar katonai zenekarok – a lengyel szemek sűrű könnyhullatása közben – a „Nincs még veszve Lengyelország” kezdetű lengyel himnuszt játszották.

III.

Lengyel katonai és polgári menekültek intézményes ellátásának megszervezése

Alig néhány nappal azután, hogy a lengyel menekültek magyar területre való tömeges beözönlése megkezdődött, a magyar kormány máris elkészült a menekültek elhelyezésének és ellátásának intézményes megszervezésével.

Katonai menekültek

A katonai menekültek ügyeit – tehát a fegyveresen érkező alakulatok lefegyverzését, a fegyverek és hadianyag leltározását és megőrzését, a katonai személyek internálását és ellátását – a magyar kormány a magyar Honvédelmi Minisztérium külön e célra felállított XXI. osztályának ügykörébe utalta. Az osztály élén egy magyar ezredes állt, de az osztály keretében és helyiségeiben működött egy lengyel alosztály, melynek első vezetőjét Steifer ezredes személyében az angersi majd – ennek leváltása után Alexander Król alezredest – a londoni lengyel kormány jóváhagyásával a honvédelmi miniszter a menekültek közül hívta meg.

A lengyel alosztálynak nemcsak vezetője, hanem minden tagja a Magyarországra menekült lengyel katonai személyek közül került ki, s a lengyel alosztály – mint véleményező és tanácsadó szerv – a legjobb egyetértésben és zavartalan bajtársias viszonyban működött együtt az osztály magyar tagozatával s főleg a magyar osztályvezetővel, aki a lengyel katonai menekültek minden kívánságá-

nak, kérelmének vagy panaszának elintézésénél kikérte, figyelembe vette és tiszteletben tartotta a lengyel alosztály véleményét.

A baráti együttműködésnek jellemző megnyilvánulása egyebek között az a tény is, hogy a magyar Honvédelmi Minisztérium épületében a lengyel alosztály hivatali helyiségeinek bejáratát a lengyel felségjelvények díszítették.

A XXI. ügyosztálynak legsürgősebb feladata az volt, hogy a katonai menekülteket megfelelő internáló táborokban helyezze el, s ellátásukról gondoskodják. Az internáló táborokat az ügyosztály a lengyel alosztály kívánságának megfelelően – a később megvilágítandó politikai okok szem előtt tartásával – az ország dél-nyugati részeiben fekvő falvakban, uradalmakban, kastélyokban, iskolákban, gyárépületekben stb. helyezte el.

A kijelölt épületek bizony nem minden esetben voltak alkalmasak emberi lakások céljaira, de ezen a hiányon a lengyel katonák a rendelkezésükre bocsátott anyagok és szerszámok segítségével könnyen segítettek, s a fő szempont itt a politikai célnak – a külföldre való átáramlás lehetőségének – legjobban megfelelő földrajzi elhelyezés volt.

Hogy ezt a célt a lengyel menekültek a magyar hatóságok és társadalom segítségével miképpen érték el, azzal külön fejezetben foglalkozunk.

A katonai internáló táborok szervezete és élete

A katonai internáló táborok élére a XXI. ügyosztály magyar katonai parancsnokot nevezett ki, s ezek mellett működött minden táborban a tábor lakói által saját maguk közül szabadon választott lengyel vezető (starszy obozu).

A két vezető közös egyetértésben intézte az internált katonák ügyes-bajos dolgait. Minden tábornak volt olvasóterme, rádióvevő készülékkel, társasjátékokkal, később magyar, lengyel és külföl-

di lapokkal felszerelve. Hamarosan megszervezték a különböző nyelvtanfolyamokat, ének- és zenekarokat, kézműves műhelyeket, sportolási lehetőségeket stb.

Ugyancsak minden tábornak volt saját becsületbírósa is, melynek tagjait a tábor lakói saját maguk közül szabadon választották. A kisebb vitás eseteket ez a tábori becsületbíróság intézte el, a komolyabb eseteket pedig a Honvédelmi Minisztérium lengyel alosztályában működő s ugyancsak szabadon választott, lengyel katonákból álló, központi becsületbíróshoz terjesztették fel.

Az internált katonák ellátására a XXI. ügyosztály a lengyel alosztállyal egyetértésben időről-időre a követelményeknek megfelelő, rendes zsoldot állapított meg, s e zsoldból tartották aztán fenn saját közös konyhájukat.

Hosszabb szabadságolások, állandó kint lakhatás vagy más táborba való áthelyezés kérdésében a XXI. ügyosztály parancsnoka a lengyel alosztály véleménye alapján döntött.

A XXI. ügyosztályban uralkodó lengyelbarát hangulatra jellemző az az általános gyakorlat, hogy korlátlan időre szóló, tartós szabadságolásban és kintlakási engedélyben részesült minden olyan internált katonai személy, akit valamelyik lengyel kulturális intézmény vagy gazdasági, illetőleg társadalmi szerv – mint szakembert – munkatársként hívott meg és igényelt ki a XXI. ügyosztálytól.

Még jellemzőbb talán az a kialakult gyakorlat, hogy, ha a Német Követség a rendelkezésére álló gyanúokok alapján valamelyik internált lengyel katonai személynek letartóztatását, sőt mi több, kiadását név szerint követelte, a XXI. ügyosztály az illető katonát azonnal hamis okmányokkal látta el, átminősítette polgári menekültté, s – mint ilyet – átadta a Belügyminisztérium illetékes szociális ügyosztályának. Ezzel az illetőnek a katonai nyilvántartásból egyszer s mindenkorra nyoma veszett, mint polgári menekült pedig a továbbiakban álnéven szerepelt és volt nyilvántartva.

Ilyen körülmények között aránylag igen kevés esetben fordult elő, hogy a magyar katonai hatóságok internált lengyel katonai

személyeket nyomós gyanúkok alapján – német követelésre – kénytelenek voltak letartóztatni, ellenük vizsgálatot indítani vagy akár megbüntetni. Bár – sajnos – előfordult néhány ilyen eset is.

***A magyar katonai hatóságok tiszteletben tartják
a londoni lengyel kormány kívánságait, a katonai
internáltakat illetően***

Hogy mennyire a lengyelek érdekeit tekintette elsőrendűnek a Honvédelmi Minisztérium, arra jellemző az ún. Steifer- eset. Steifer lengyel vezérkari ezredes az angersi lengyel kormány hozzájárulásával 1939–1941-ig állt a Honvédelmi Minisztérium lengyel alosztályának élén mint a Magyarországon internált lengyel katonaság képviselője.

1941-ben a magyarországi lengyel menekültek között – alapos okokból-e vagy alaptalanul, nem tudjuk – elterjedt a hír, hogy Steifer ezredes érintkezésbe lépett a budapesti Német Követséggel, s ott lengyel kormány alakításáról tárgyal, mert így véli hazája érdekeit legjobban szolgálni. A lengyel földalatti szervek a hírt azonnal továbbították Londonba, ahonnan hamarosan megjött a parancs, hogy Steifer azonnal mondjon le, s helyét Alexander Król alezredes foglalja el. Wilk-Witoslawski ferences szerzetes, a lengyel lelkesi hivatal vezetője vállalkozott arra, hogy a parancsot Steifernek kézbesíti, s mikor Steifer ezredes a parancsot teljesíteni vonakodott, Wilk-Witoslawski a londoni parancsot bemutatta a XXI. ügyosztály magyar parancsnokának, aki Steifert azonnal felmentette állásától, s őt zárt internáló táborba utalta, utódjaként pedig Alexander Król alezredest állította be a lengyel alosztály vezetőjévé. Steifernek mit sem használt az, hogy az akkori magyar honvédelmi miniszternek az I. világháborúban és azt megelőzően ezredtársa s benső barátja volt.

Az elől a határozott német kívánság elől azonban a magyar ha-

tóságok már nem tudtak kitérni, hogy páter Wilk-Witoslawskit „hivatatlan politikai ténykedése” miatt büntetőtáborba utalják, onnan azonban néhány hónap múlva kiszabadult.

A lengyel katonai internáltak összeköttetése és kapcsolatai a lengyel polgári menekültekkel és a külvilággal

Merőben téves volna a fent leírottakból olyan következtetéseket levonni, hogy a lengyel katonai internáló táborok szigorúan zárt táborok voltak, ahonnan lakóik csak elvétve s alapos indokok alapján juthattak ki. Ellenkezőleg! Az internáló táborok lakói a tábort befogadó község területén szabadon mozoghattak minden külön engedély nélkül, de a tábor lengyel vezetőjének javaslata alapján a magyar táborparancsnoktól korlátlanul kaphattak több napra terjedő szabadságot, s ilyenkor szabadon utazhattak akár a fővárosba, akár az ország más részeibe. Szabadon vállalhattak munkát, s ilyenkor mindig megkapták az igényelt kintlakási engedélyt. Természetes, hogy hetekig vagy hónapokig terjedő szabadságot csak a XXI. ügysztyály parancsnokának engedélye alapján kaphattak, s ez az engedély mindig a lengyel alosztály véleményezésétől függött.

A XXI. ügysztyály parancsnoka egyszer s mindenkorra engedélyt adott arra, hogy a lengyel menekültek társadalmi, kulturális, gazdasági, hitbuzgalmi stb. szervezeteinek képviselői a katonai internáló táborokat tetszésük szerint látogathassák, az internált katonák panaszait meghallgassák, nekik tanáccsal, vigasztalással, anyagi segítséggel szolgáljanak, s a szükségesnek látszó javaslatokat a XXI. ügysztyálynak megtegyék.

Ilyenformán az internált lengyel katonaság állandó szoros összeköttetésben volt a polgári menekültek vezető intézményeivel és a külvilággal is, s – amint a továbbiakból kitűnik – alaposan kivette részét a földalatti lengyel szabadságmozgalomból.

IV.

Lengyel katonák „evakuációja” magyar segítséggel Franciaország és a Közel-Kelet felé

Az angol és francia rádió s a lengyel hazafias szervezetek felhívásai

Bár a lengyel menekültek nagy többsége azt remélte, hogy karácsonyig megjön az angol segítség és visszatérhetnek hazájukba, Varsó eleste s a bresztlitovszki megegyezés nyilvánvalóvá tette előttük a helyzetet. De még így sem akartak tétlenül maradni.

Ekkor vált ugyanis köztudomásúvá a londoni és a párizsi rádió, valamint a különböző hazafias lengyel szervezetek kiáltványa: aki fegyverforgatásra alkalmas és küzdeni akar Lengyelország szabadságáért a németek ellen, lépjen be önként a Franciaországban szervezendő lengyel hadseregbe.

Az „evakuáció” – így nevezték a lengyelek a Magyarországon internált lengyel menekültek átözlését Franciaország felé – a magyar hatóságok s főleg a Belügyminisztérium szociális ügyosztályának jóindulatú pártfogása és segítsége nélkül semmiképpen sem sikerülhetett volna. A magyar felelős vezetők elsősorban elvben tisztázták, hogy semmiféle akadályt nem gördítenek az evakuáció elé, sőt, igyekeznek azt elősegíteni. Az első bizonyíték – amit a passzív jellegű megtűrésen kívül a magyar hatóságok szolgáltatnak – az volt, hogy a lengyel menekültek gyűjtőhelyeit mindjárt kezdetben nagyjából az ország délnyugati részeiben helyezték el; a második, hogy teljesen érvényesnek ismerték el a budapesti Lengyel Követség, illetve konzulátus által 1939. szeptember 1-je előttre visszakeltezett, de később kiállított útleveleket, melyeket

a Franciaország felé igyekvő menekülők kaptak. Megengedték, hogy a lengyelek szabályos sorozást tartsanak, és a lengyel vezetők utasíthassák a menekülteket az evakuációban való részvételre, mintha a lengyel állam szuverenitása még csorbítatlanul fennállt volna. Ezen kívül anyagi támogatásban részesítették az evakuációban segédkező Magyar–Lengyel Menekültügyi Bizottságot, élelemhez juttatták az átvonulókat, sőt, a határátlépéshez nélkülözhetetlen polgári ruhákkal is ellátták őket.

A magyar társadalom segítsége az evakuációban

A Magyar–Lengyel Menekültügyi Bizottság – amelyben a lengyel menekültek megsegítésére tömörült magyarok működtek közre – félhivatalos szerve volt az evakuáció lebonyolításának.

1939. szeptember havában folytonosan és egyre növekvő számban érkeztek újabb és újabb menekült csoportok.

A fővárosba érkező lengyel menekültek azonnal a Magyar–Lengyel Menekültügyi Bizottság központi irodájában jelentkeztek, ahol ellátták őket a szükséges személyi okmányokkal, pénzzel, élelemmel és – szükség esetén – polgári ruházattal is. Az ehhez szükséges anyagi fedezetet az állami hozzájárulásokból és a magyar társadalom adakozásából teremtették elő. A Franciaország felé igyekvő menekültek innen kerültek tovább a délnyugat-magyarországi táborokba.

Voltak, akik már elhelyezkedtek vidéken, falvakban, városokban vagy lakótelepeken, és csak utólag határozták el, hogy tovább utaznak Franciaországba. Az ilyenek utazási igazolványt kaptak a helyi hatóságoktól, a polgári lakótelepek vagy katonai táborok vezetőitől, és ezzel feljöttek a fővárosba, ahol a Bizottság ellátta őket a tovább utazáshoz szükséges kellékekkel.

Magyar állami vezető tisztviselők is tevőlegesen támogatják az evakuációt

A magyar hatóságok – a németek gyanakvása miatt – természetesen nyíltan nem működhetek közre az evakuációban. A fent vázolt aktív vagy passzív segítségen kívül azonban egyes önfeláldozó vezető tisztviselők nyílt és gerinces fellépése közvetve a legmeszszebbmenő támogatást nyújtotta a mozgalom számára.

E vezető tisztviselők közül a legbátrabb és legönfeláldozóbb a Belügyminisztérium szociális ügyosztályának vezetője volt (jelenleg* a demokratikus magyar kormány egyik minisztere), akinek ügykörébe tartozott a lengyel polgári menekültek ellátása és ellenőrzése. Jóformán az ő személyes bátorságán és ügyességén múlt, hogy a Magyarországra menekült lengyel katonák közül sok ezren kijuthattak Franciaországba, és tovább is részt vehettek a németek elleni háborúban a szövetséges haderő oldalán.

E miniszteri tanácsosnak – mint a Belügyminisztérium egyik legnagyobb ügyosztálya vezetőjének, akinek egyébként is ügykörébe tartozott a lengyel polgári menekültek ellátása (minisztere mindenkorai tudomásával) – módjában állott az evakuációhoz szükséges hatósági segédeszközök biztosítása, így főleg a csendőrség és minden egyéb közigazgatási közeg megfelelő beállítása, és nem végső esetben tetemes anyagi segítség igénybevétele is.

Ugyancsak nagy érdemeket szerzett az evakuáció elősegítése terén a Magyar–Lengyel Társadalmi Egyesületek Szövetségének korábbi titkára (jelenleg az egyik magyar minisztérium államtitkára), aki az evakuáció idején a Magyar–Lengyel Menekültügyi Bizottságban működött közre. Ő volt az, aki a tovább-utazásra jelentkező lengyel menekülteket tehergépkocsival személyesen szállította át lopva a magyar–jugoszláv határon, s mikor a Franciaország felé irányuló, tömeges evakuációról a németek budapesti

* 1946-ban

követségük útján s a magyarországi náci érzelmű svábok besúgása alapján tudomást szereztek, s emiatt a magyar kormánytól élesen felszólaltak, a magyar hatóságok a látszat megőrzése és az evakuáció titokban való tovább folytatása érdekében kénytelenek voltak őt letartóztatni, és 6 hónapi szabadságvesztésre ítélni.

Ettől kezdve a magyar hatóságok és társadalmi szervek a lengyel katonák titkos kicsempészésének módszeréhez folyamodtak. A tovább folyó evakuáció leplezésére bevált fogás volt, hogy egyes előre megbeszélte esetekben a magyar rendészeti közegek a határt átlépni készülő lengyel menekültek közül néhányat letartóztattak, az ilyen eseteket a németek tudomására hozták, sőt a sajtóban is közzétették, közben pedig más és más helyeken tovább folyt a tömeges evakuáció. A letartóztatottakat azután néhány nap múlva ismét szabadon bocsátották. Végül is a németek – volksbundista kémeik útján – pontos értesüléseket szereztek a drávaparti tömeges határátlépésekről és 1940 tavaszán démarche-ra készültek.

A magyar Belügyminisztérium idejében értesült a németek szándékáról, és így a szociális ügyosztály vezetőjének sikerült a belügyminiszter hozzájárulásával rövid idő alatt – állami pénzen szerzett polgári ruhákban – a helyi állami közigazgatási közegek segítségével még mintegy 40 ezer lengyel katonát átcsempésznie a Dráván. Mire a német démarche megérkezett, a tömeges lengyel evakuáció már le is zárva.

Az evakuáció számadatai

Az evakuáció során Magyarországon áthaladt, ott útközben ellátott és tovább segített lengyel katonák, illetve katonai szolgálatra alkalmas polgári személyek száma 100–110 ezerre tehető. Természetesen ez a szám csak egy része a Magyarországra menekült lengyeleknek, akik közül sokan a háború végéig Magyarországon maradtak. Pontos nyilvántartásról – éppen az evakuáció félhivatalos,

majd titkos jellegénél fogva – nem lehetett szó. Az evakuációban irányító szerepet játszott Menekültügyi Bizottság megmaradt feljegyzései azonban a fenti adat helyességét bizonyítják.

Egyébként a magyar honvédelmi miniszter 1943-ban egy szélsőjobboldali parlamenti interpellációra adott válaszában nyílt ülésen kénytelen volt beismerni, hogy Magyarországon mintegy 70 ezer lengyel katona vonult át Franciaország felé. Természetes, hogy a számot a miniszter szándékosan kicsinyítette, s az valójában a 100 ezret is jóval meghaladta.

Ez a több mint 100 ezer lengyel katona tehát magyar segítséggel jutott el Franciaországba, illetőleg Franciaország részleges megszállása után a Közel-Keletre, Palesztinába, Szíriába, majd Egyiptomba, az afrikai frontra. Egyik részük Norvégiában és a nyugati arcvonal más szakaszain küzdött, másik részük Tobruk és Benghazi alatt harcolt a németek ellen.

Általános számadatok a magyarországi lengyel emigrációról

A magyarországi lengyel menekültek számáról pontos adatokat nem lehet megállapítani, mert a nagyszabású evakuáció megkezdődött, mielőtt a beözönlött tömegek pontos nyilvántartása megtörténhetett volna. Azonkívül a magyar határon tömegesen kilépett evakuáltakról pontos feljegyzést senki sem vezethetett.

A hozzávetőleges, de általában megbízható feljegyzések alapján Magyarország területére 1939–1944-ben összesen mintegy 140 ezer lengyel menekült érkezett. Ezeknek túlnyomó része katona volt, hiszen a katonák 1939. szeptember második felében már zárt alakulatokban lépték át a magyar határt.

A tömeges evakuáció során 1940 júniusáig távozott Magyarországról mintegy 110 ezer ember. Az itt maradt mintegy 30 ezer közül a későbbi években is folytatódott, de már lassúbb evakuáció

során elhagyta az országot további 20 ezer, azonban Lengyelországból, illetőleg Romániából be is jött mintegy újabb 5 ezer menekült, úgyhogy azoknak a száma, akik a háború egész tartama alatt Magyarországon maradtak, kereken 15 ezer főre tehető.

Ez a szám katonai és polgári menekültek között úgy oszlik meg, hogy:

- katonai menekült volt mintegy 7 ezer,
- lakótelepeken élő polgári személy mintegy 3 ezer,
- a fővárosban és másutt magánszemélyekként élő polgáriak 2 ezer,
- a magyarországi zsidó hitközségeknél elhelyezett zsidók 3 ezer.

Összesen: 15 ezer fő

V.

Polgári menekültek intézményes elhelyezése és ellátása

A polgári menekültek nyilvántartását és gondozását a magyar Belügyminisztérium szociális (IX) ügyosztálya vette kezébe.

Az ügyosztály vezetője – ugyanaz a miniszteri tanácsos, aki az evakuációban oly kimagasló érdemeket szerzett – a lengyel menekültek közül 2 magasrangú állami tisztviselőt, 3 kezelő tisztviselőt és két altisztet hívott be osztályába, s ezekből megszervezte az ún. „lengyel alosztályt”, melynek feladata volt, hogy a menekültek nyilvántartását elkészítse és vezesse, minden lengyel kérvényt átvegyen, és az osztályvezetőnek jelentést tegyen; továbbá, hogy a lengyel menekültek elhelyezése, ellátása és minden egyéb gondozása tekintetében az osztályvezető elé javaslatokat terjesszen.

Ez a lengyel alosztály egyébként szoros összeköttetésben állt a lengyel menekültek központi szociális és társadalmi szervével, a később ismerttetendő Lengyel Társadalmi Bizottsággal (Komitet Obywatelski), melynek elnökével a szociális ügyosztály vezetője igen szoros baráti viszonyt tartott fenn. Bátran mondhatjuk tehát, hogy a lengyel polgári menekültek sorsának intézésében semmi sem történhetett, amihez a Komitet Obywatelski elnöke hozzá ne járult volna.

A szociális ügyosztály vezetőjének erős támasza volt az akkori magyar belügyminiszternek és a Minisztérium elnöki ügyosztálya vezetőjének személyében, akik mindketten a legmesszebbmenően támogatták és fedezték az ügyosztály vezetőjének munkáját, különösen, amikor a német követeléseket kijátszó akciókról volt szó.

Polgári lakótelepek

A polgári menekültek a határmentén felállított fogadó állomásokat elhagyva, az első napokban legnagyobb részben a fővárosba vonultak, ahol a Magyar–Lengyel Menekültügyi Bizottság irodájában jelentkeztek, s ennek utalványai alapján a Belügyminisztérium által rendelkezésre bocsátott, nagyobb szállodákban és panziókban helyezkedtek el ideiglenesen, s ott kaptak díjtalan ellátást is. A fokozatos beözönlés a Budapesten való tartós elhelyezkedést lehetetlenné tette, a Belügyminisztérium szociális ügyosztálya gondoskodott tehát arról, hogy a menekültek zömének budapesti tartózkodása csak átmeneti jellegű legyen, s a végleges lakótelepeket – amint már említettük – nagyobb részben az ország délnyugati vidékén – főként a Balaton mentén – rendeztette be. A menekültek ott szállodákban, panziókban vagy magánházaknál helyezkedtek el, s a község területén teljes mozgási szabadságot élveztek.

A polgári lakótelepeknek egyáltalán nem volt tábor jellegük, mert a menekültek – a nagyobb fürdőhelyeket kivéve, ahol szállodákban és panziókban tömegesen voltak beszállásolva – az egyes városokban és falvakban családonként voltak elhelyezve, tehát teljesen beleolvadtak a magyar társadalom életébe.

A polgári lakótelepeknek magyar parancsnoka vagy vezetője egyáltalán nem volt. A magyar hatóságot a községi jegyző, illetőleg nagyobb helyeken a főszolgabíró képviselte. Náluk kellett a menekülteknek havonta egyszer jelentkezniük, hogy tartózkodási engedélyüket lebélyegezzék; ez adott engedélyt a község területének elhagyására vagy akár hosszabb szabadságra is.

Az egyes lakótelepek lakói maguk közül választottak lengyel vezetőt (starszy obozu), aki a menekülteket a magyar és lengyel hatóságok felé képviselte.

Minden lakótelepnek megvolt a kultúrterme rádióvevő-készülékkel, társasjátékokkal és újságokkal, volt lengyel lelkésze, orvosi rendelője, becsületbírósa stb. A telep lakói maguk döntöttek

afelett, hogy közös étkezést kívánnak-e, avagy ki-ki maga gondoskodik ellátásáról.

A polgári menekültek a község, illetve város területén teljes mozgási szabadságot élveztek, de minden további nélkül kaptak utazási engedélyt az ország bármely részébe, tehát a polgári menekülteknek valójában az ország egész területén mozgási szabadságuk volt.

Kérésükre a Belügyminisztérium szociális ügyosztálya – a lengyel tagozat javaslatára – bármikor áthelyezte őket bármely más lakótelepre.

A polgári menekültek ellátása

A polgári menekültek ellátására a Belügyminisztérium szociális ügyosztálya – a lengyel tagozat és a Lengyel Társadalmi Bizottság véleményének meghallgatásával – rendszeres napi segélyösszeget állapított meg, s a segélyt kéthetenként, posta útján küldte meg minden menekült címére. A segélyösszeg úgy volt megállapítva, hogy abból egy egyedülálló személy szerényen, minden munka nélkül megélhessen. Az egy-egy főre megállapított segélyösszeget megkapták az egy családhoz tartozó, 12 évnél idősebb személyek valamennyien, a 12 évnél fiatalabb gyermekek, illetve családtagok után pedig a családfőnek a segélyösszeg kétharmad részét kitevő családi pótlék járt.

Ilyenformám gyakran előfordult az az eset, hogy egy-egy több tagból álló menekült család – minden munka nélkül – nagyobb jövedelemhez jutott Magyarországon, mint a háború előtt saját hazájában, hol a családfőnek a kisebb jövedelemért még dolgoznia is kellett. De előfordult az is, hogy, ha a lengyel menekült munkát vállalt, sokkal kényelmesebb és bőségesebb megélhetéshez jutott, mint az ugyanolyan munkát végző magyar polgár, akinek munkadíján kívül egyéb jövedelme nem volt.

A segélyek összegét a drágaság emelkedésével időről-időre megfelelően emelték.

A normális segélynél jóval magasabb, tehát különleges segélyben részesült az ún. szellemi elit. Ehhez tartoztak a tudósok, a művészek, az írók, a költők, az újságírók és a magasabb állami tisztviselők. A magasabb segély indoka az volt, hogy a szellemi elit minden anyagi gondtól szabadon működhessék korábbi munkakörében.

A rendszer napi segélyeken kívül a szociális ügyosztály vezetője a legkülönbözőbb címeken utalt ki egyszeri gyorssegélyeket, és pedig mindenkor az osztály lengyel tagozatának vagy a Lengyel Társadalmi Bizottság elnökének javaslata alapján.

Érdemes külön feljegyezni, hogy azokat az özvegyeket, akiknek a férje a lengyelországi hadműveletek során esett el vagy német fogolytáborban halt meg, a szociális ügyosztály vezetője „hadiözvegygyé” nyilvánította, s segély szempontjából ugyanolyan elbánásban részesítette, mint a magyar hadiözvegyeket. A Belügyminisztérium irattárában több ilyen tárgyú kérvényen látni ma is az ügyosztályvezető saját kezű feljegyzését: „Hadiözvegy! Segélye felemelendő!”

Menekültek munkavállalási joga

A lengyel polgári menekültek minden korlátozás nélkül vállalhattak munkát. A katonai menekültek közül fizikai munkát eleinte csak a legénységi állományú személyek vállalhattak, míg a tiszt állományúak csak megfelelő szellemi munkát végeztek.

Ezzel az intézkedéssel a Honvédelmi Minisztérium a lengyel tiszt méltóságát és érzékenységét kívánta megvédeni. A következmény azonban az volt, hogy a nyelvi nehézségekkel küzdő tiszt szellemi munkához csak ritkán juthattak, s így többnyire elestek a munkavállalással járó jövedelemtöbblettől. Ezért a Honvédelmi Minisztérium – a lengyel tiszt kérésére – 1942-től kezdve már hozzájárult ahhoz, hogy a lengyel tiszt fizikai munkát is vállalhassanak, s így igen sok tiszt helyezkedett el a mező- és erdőgazdaságnál, de egybűtt is.

A magyar hatóságok megvédik a lengyel dolgozók érdekeit

Az illetékes magyar hatóságok rendeletet bocsátottak ki, mely szerint a lengyel munkásnak nem szabad kisebb munkabért fizetni, mint az ugyanolyan kategóriába eső magyar munkásnak, s a társadalombiztosító – és minden egyéb illetéket a munkaadó – a lengyel munkás bére után éppen olyan mértékben tartozik leróni, mint a magyar munkás bére után.

A lengyel menekült munkavállalása semmiben sem érintette a Belügyminisztérium szociális ügyosztálya által folyósított, rendszeres napi segélyt, ezt tehát tovább élvezte, tekintet nélkül arra, hogy munkájával mennyit keresett.

A Belügyminisztérium gondoskodott arról, hogy a helyi hatóságok is mindenkor a legkíméletesebben bánjanak a lengyel menekültekkel.

A Belügyminisztérium szociális ügyosztálya jó előre gondoskodott arról, hogy a menekülteket ott se érhesse bántódás, ahol a lakótelep szükség szerint vegyes lakosságú területen volt elhelyezve, ahol tehát könnyebben előfordulhatott bizonyos bántalmazásuk akár a svábok, akár valamely náci érzelmű tisztviselő által. Ezért a Belügyminisztérium szociális ügyosztályának vezetője már 1939 októberében körrendeletet bocsátott ki, melyben felhívta a közigazgatási vezetőket, hogy a lengyel menekülteket a hagyományos magyar–lengyel barátság szellemében fogadják, s ennek megfelelő bánásmódban részesítsék, s ugyanerre szólítsák fel a területükön lakó polgári társadalmat is.

A szociális ügyosztály vezetője ezt a körrendeletet 1941-ben, 1942-ben és 1943-ban még határozottabb formában megismételte, s többször személyesen utazott le egyes körzetekbe, különösen a vegyes ajkú, náci érzelmű svábok lakta területekre, hogy a hatósági személyek magatartását ellenőrizze.

VI.

A lengyel menekülteket támogató egyéb hivatalok és intézmények

Magyar–Lengyel Menekültügyi Bizottság

E bizottságnak a lengyel menekültek érdekében kifejtett munkásságáról már a korábbiakban beszámoltunk. Itt még csak annyit kell megjegyeznünk, hogy a bizottság a Magyar–Lengyel Egyesületek Szövetségéből alakult, és áldozatos lelkű – főleg főrangú – hölgyek vezetése alatt állt, akik – amellet, hogy egész napjukat ennek a munkának szentelték – tetemes anyagi áldozatoktól, sőt személyes kockázatoktól sem riadtak vissza.

A bizottságnak különösen az első időkben a menekültek fogadása, ideiglenes elhelyezése, segélyezése és az evakuáció körül volt fontosabb működési tere. Később már csak inkább ruha- és fehérneműkészítő műhelyeket tartott fenn, s a menekültek időnkénti megsegítésével foglalkozott.

Magyar Vöröskereszt Egylet

A Magyar Vöröskereszt Egylet mindjárt kezdetben külön lengyel osztályt állított fel, melynek feladata a menekültek eltűnt családtagjainak felkutatása, levelezések és üzenetek közvetítése stb. volt.

Különösen az első időben bőségesen bocsátott a Magyar–Lengyel Menekültügyi Bizottság rendelkezésére pénzadományokat, ruházati cikkeket, ágyakat, ágyneműt és gyógyszereket, valamint orvosi műszereket.

Ez az egyesület is létesített a saját kebelén belül ruha- és fehérneművarró, valamint cipésműhelyeket, melyekben rendes munkadíjakért kizárólag lengyel menekülteket alkalmazott. Az egyesület lengyel tagozatának tisztviselői a lengyel menekültek közül kerültek ki.

Az egyesületnek szerteágazó emberbaráti tevékenykedése során legfőbb érdeme mégis a menekültek családtagjainak felkutatása és a levelezések és üzenetek közvetítése volt, s ezzel az eredményes munkájával a családtagjaikért aggódó lengyel menekültek őszinte háláját érdemelte ki.

A későbbiekben, a háború folyamán a Magyar Vöröskereszt Egylet önkéntes ápolónői hadiszolgálatuk során gyakran megfordultak Lengyelországban, s ilyenkor igen sokan közülük áruházban, magyar kórházvonalakon mentettek át üldözött lengyeleket – nem egyszer zsidókat is – magyar területre. Sok magyar önkéntes ápolónő volt kénytelen ilyen tevékenysége miatt a németek elől bujkálni, sőt néhányan hosszú hónapokon át tapasztalhatták a német internálótáborok minden nyomorúságát és szenvedéseit.

Hogy a Magyar Vöröskereszt Egylet lengyel vonatkozású munkájának csak néhány számadatát említsük, megjegyezzük, hogy az egylet nyilvántartásában üzenetközvetítés, családkeresés és szociális megsegítés céljából 17 ezer lengyel polgári menekült és 40 ezer lengyel katonai személy van feljegyezve. Az országon Franciaország és a Közel-Kelet felé átvonuló lengyel menekültek között 22 vagon külföldi szeretetadományt osztott ki.

Amikor a háború folyamán később az angol és amerikai Vöröskereszt Bizottság kénytelen volt Magyarországot elhagyni, ezeknek a munkáját is a Magyar Vöröskereszt Egylet vette át.

A Magyar Vöröskereszt Egylet – a számára engedélyezett futárszolgálat révén – a németországi táborokban élő lengyel hadifoglyok részére is rendszeresen küldött élelmiszer- és ruhanevelő-csomagokat.

Magyar Menekültügyi Ifjúsági Bizottság

A genfi Európai Diáksegélyző Alap (Fonds Européen pour le Secours aux Étudiants) sugalmazására és avval egyetértésben a róm. kath. Pax Romana és a prot. Ökumenikus Ifjúsági Bizottság összefogásából jött létre még 1942-ben a Magyar Menekültügyi Ifjúsági Bizottság. Ennek egyetlen célja a Magyarországra került szövetséges menekültek (lengyel, francia, holland, angol, jugoszláv, orosz stb.) társadalmi gondozása volt. A Bizottság kb. 150 ezer pengőt gyűjtött össze társadalmi úton (akkor kb. ugyanannyi svájci franknak felelt meg), s osztott szét pénzben vagy természetbeni adományként karácsonyi, húsvéti ünnepek és egyéb társadalmi összejövetelek alkalmával. Főleg diákifjakat és leányokat támogatott, egészen 1944 végéig.

Egyéb lengyelbarát magyar egyesületek

Az évszázadokra visszanyúló hagyományos magyar–lengyel barátságból természetesen következik, hogy Magyarországon már az I. világháború előtt is számos lengyel vonatkozású társadalmi és kulturális egyesület alakult és működött. Ezek – valamint a később keletkezettek is – a háború egész tartama alatt megmaradtak, s működésüket is folytatták.

Hogy csak a legjelentékenyebbeket említsük: a Magyar Mickiewicz Társaság, a Lengyel Legionisták Egyesülete, az Országos Magyar–Lengyel Diákszövetség, az Országos Magyar–Lengyel Cserkész Kör stb. Ezek természetesen mind közreműködtek a lengyel menekültek társadalmi úton való megsegítésében, s munkásságukkal nagy mértékben hozzájárultak a magyar–lengyel kapcsolatok és barátság elmélyítéséhez. De a lengyel vonatkozású egyesületeken kívül az egyéb társadalmi egyesületek is – amelyeknek semmiféle lengyel vonatkozása nem volt – szintén készségesen kivették részü-

ket a lengyel menekültek megsegítéséből. Hogy csak néhányat említsünk: a Magyar Bírák és Ügyészek Egyesülete budapesti székházában 14 lengyel bírónak és ügyésznek adott lakást és teljes ellátást, s a vidéken lakó lengyel bírákat és ügyészeket rendszeres külön pénzsegéllyel támogatta. A Magyar Tanárok Országos Egyesülete hasonló módon sietett a menekült lengyel kartársak segítségére stb.

E társadalmi egyesületek munkája főleg arra irányult, hogy a lengyel menekülteket minél közelebbi kapcsolatba hozzák a magyar társadalommal, s ezáltal a lengyel menekültek lelkében az emigrációs élet keserű gondolatai helyett maradandó, kedves emlékeket keltsenek. Az egyes egyesületek tehát a saját működési körüknek megfelelően közös irodalmi estéket, kirándulásokat, hazafias ünnepélyeket, hangversenyeket, sportversenyeket, tudományos felolvasó és előadó összejöveteleket, kiállításokat, mulatságokat és főleg közös karácsonyi ünnepeket rendeztek. Ezek az alkalmak – amelyeken a fővárosban a legfőbb, vidéken a helyi magyar hatóságok is képviseltették magukat, s amelyek a magyar és lengyel felségjelvények és nemzeti színek képében, külsőségeikben is magukon viselték a két nemzet őszinte barátságának bélyegét – mindmegannyi záloga és pecsétje volt a szívek mélyén gyökerező magyar–lengyel testvériségnek.

A lengyel menekültek mélyen átéreztek a magyar társadalom osztatlan rokonszenvének, együttérzésének és segítő készségének értékét, s hálájuk számtalan esetben kedves és maradandó emlékekben nyilatkozott meg. A lengyel lakótelepeket vagy katonai táborokat magukban foglaló községeknek csaknem mindegyikében ott található a menekültek hálaajándéka: egy-egy oltárkép, szobor, szenteltvíztartó, áldozó kehely vagy emléktábla képében; de ezeken kívül a magyarországi lengyel sajtónak alig van egy-egy száma, amely meg ne emlékeznék valamilyen szívét melengető közös ünnepélyről, kirándulásról vagy sportversenyről, melyeken lengyel menekültek és magyar vendéglátóik szinte egy családdá forrva, testvéries együttérzéssel vettek részt.

VII.

Lengyel hivatalok és intézmények

Lengyelország elfoglalása után a budapesti Lengyel Követség és Konzulátus még közel két évig tovább működött, s a magyar hatóságokkal együttműködve intézte a lengyel menekültek ügyeit. Különösen nagy szerep jutott e testületeknek a lengyel „evakuáció” megszervezésében és lebonyolításában, valamint a magyarországi lengyel sajtó megteremtésében.

1941. január 15-ével Leon Orłowski lengyel követ – német nyomásra – elhatározta a Lengyel Követség és Konzulátus megszüntetését, s ugyanehő végével a két testület tagjai el is hagyták az ország területét.

A magyar államfő és Teleki Pál akkori magyar miniszterelnök vállalta a lengyel érdekek védelmét

Teleki Pál magyar miniszterelnök a Lengyel Követség és Konzulátus megszűnésekor levelet intézett Leon Orłowski lengyel követhez, melyben sajnálkozását fejezte ki a diplomáciai kapcsolatok megszakítása miatt. A levélben hangsúlyozta, hogy valamennyi Magyarországon élő lengyel menedékjogot élvez abban az esetben, ha az ország törvényeit tiszteletben tartja.

A lengyel követ azzal a gondolattal foglalkozott, hogy a Magyarországon élő lengyel menekülteket valamely idegen követség védelme alá helyezi. Japán és Chile jöttek volna tekintetbe, azonban a Romániában szerzett tapasztalatok riasztólag hatottak a követre, ezen kívül sokkal nagyobb fontossága volt Magyarorszá-

gon a védelemnek, mert sokkal nagyobb számú menekültről volt szó, mint Romániában, és sok zsidófajú volt köztük, ami egy külföldi állam védnökségét megnehezítette volna. Kapóra jött tehát Orłowski követnek Teleki Pál levele, melyben a magyar miniszterelnök tréfásan megjegyezte: „Én leszek a lengyel konzul”. Teleki egyébként azt is közölte levelében a lengyel követtel, hogy a menekültek legfőbb védelmét maga a magyar államfő, a kormányzó vállalja.

Orłowski követ a lengyel kolónia tagjai számára adott búcsúfogadásán felolvasta Teleki levelét.

Egyébként a magyar államfő Orłowski búcsúkihallgatásán élőszóval is megismételte fenti elhatározását.

Ugyanekkor a Lengyel Követség és Konzulátus irattárát a magyar Külügyminisztérium vette gondozásba, amíg a német megszálláskor azt ki nem követelték. De még így is sikerült a kompromittáló iratokat előbb eltüntetni.

Teleki Pál miniszterelnök – mintha csak előre látta volna, hogy az egyre fokozódó német nyomás miatt a „hivatalos” Külügyminisztérium mellett szükség lehet egy bizalmas, könnyen irányítható s szükség esetén dezavualható, de ha kell, kellő tekintéllyel fellépni tudó szervre – létrehozta a Miniszterelnökség IV. ún. „Külföldi tájékoztató osztály”-át. Az osztály vezetője és előadói – Teleki halála után, sőt, az osztály megszűnése után szintén – más beosztásukból is a leghathatósabbban támogatták a Belügyminisztériumnak a lengyel és egyéb nemzetiségű menekültek gondozására irányuló tevékenységét.

A Lengyel Társadalmi Bizottság (Komitet Obywatelski)

A budapesti Lengyel Követség és Konzulátus megszűnése után a londoni lengyel kormány utasítására azonnal megalakult a Lengyel Társadalmi Bizottság (Komitet Obywatelski) mint a magyar-

országi lengyel menekültek társadalmi és szociális érdekeinek képviselője.

A magyar hatóságok a bizottság lengyel hivatalos jellegét elismerték, s a lengyel menekültek mindennemű ügyeinek intézésébe bevonták.

A Bizottság elnöke Henryk Sławik szociáldemokrata párti lengyel újságíró, a londoni lengyel kormány népjóléti miniszterének megbízottja lett.

A bizottság tagjai a legkiválóbb és legtekintélyesebb lengyel menekültek közül kerültek ki, s mindegyikük a Bizottság egy-egy szakosztályának élén állt. Ilyenek voltak: Andrzej Pysz, Bohdan Stypinski, Prof. Stefan Filípkiewicz, Dr. Zbigniew Kosciuszko stb.

Sławik elnök a legmelegebb baráti viszonyt tartotta fenn a magyar Belügyminisztérium szociális ügyosztályának vezetőjével mint a polgári menekültek ügyeinek magyar részről legfőbb hivatalos intézőjével. A Bizottság befolyása a lengyel menekültek minden fontosabb ügyének elintézésében teljes mértékben érvényesült. Így a Belügyminisztérium szociális ügyosztálya a Bizottság javaslata alapján állapította meg időről-időre a polgári menekülteknek nyújtandó napi segély összegét, a menekülteknek ilyen szempontból különböző kategóriákba sorolását stb.

A Lengyel Társadalmi Bizottság hatáskörébe tartozott a lengyel kulturális, gazdasági és társadalmi szervek fenntartása, működésük irányítása és ellenőrzése. A Bizottság költségvetésének fedezésére a londoni lengyel kormánytól kapott rendszeres ellátmányt, de esetleges hiányok felmerülése vagy a londoni ellátmány kimaradása esetén a magyar Belügyminisztérium bocsátotta rendelkezésére a szükséges összegeket.

A Bizottság kebelében – annak egyik szakosztályaként – társadalmi bíróság is működött, mely legfelsőbb fórumként volt hivatva a lengyel polgári menekültek egymás közötti vitás ügyeit eldönteni. E bíróság ítélete fellebbezhetetlen volt.

Ehelyütt kell megjegyezni, hogy Sławik elnök önérzetes lengyel

hazafias munkáját s különösen az illetékes magyar hatósági személyekkel fenntartott szoros barátságát a németek igen éberren figyelték, s 1942-ben – titkos politikai munka ürügye alatt – letartóztatását követelték.

Akkor a Belügyminisztérium szociális ügyosztályának vezetője Sławiknak azt a tanácsot adta, hogy néhány hónapra – amíg a németek gyanúja el nem alszik – vonuljon el valamelyik vidéki lakótelepre. Sławik e tanácsnak engedve, néhány hónapot Balatonboglár nyaralóhelyen töltött, s az idő alatt – a látszat kedvéért – a Bizottság elnöki tisztét Andrzej Pysz töltötte be. A valóságban azonban az ügyeket továbbra is Sławik vezette, akit a Bizottság egyes tagjai, valamint az egyes lengyel intézmények vezetői időről-időre meglátogattak, hogy az elintézendő ügyeket vele megbeszéljék.

1944. március 19-e – vagyis Magyarország német megszállása – után Sławik néhány hónapig bujdosott a Gestapo elől, később mégis elfogták, majd Németországba hurcolták és végül Mauthausenben kivégezték.

A Lengyel Társadalmi Bizottság és a magyar Belügyminisztérium szociális (IX.) ügyosztályának szoros együttműködésére és a két vezető egymás iránti barátságára jellemző Sławiknak az a kijelentése, hogy Lengyelország felszabadulása után – ha a magyarországi menekültek hazájukba visszatérnek – Varsó egyik utcáját „IX. Ügyosztály utcá”-nak fogják elnevezni.

Lengyel lelkészi hivatal

Az emigrációban különösen felvirágzott a vallásos kultusz. Mindjárt az első időben megalakult a lengyel katolikus lelkészi hivatal, melynek első vezetője a krakkói püspök volt, s miután ő Nyugatra távozott, a hivatal vezetését Wilk-Witoslawski franciskánus (ferences szerzetes) vette át.

A lelkészi hivatal gondoskodott arról, hogy minden táborban, illetőleg lakótelepen állandó vagy rendszeresen sorra látogató, ügyeletes lelkész működjék. Ugyancsak megszervezte a hitoktatást és pastorációt. Az utóbbi keretében különösen Budapesten rendszeresen tartottak istentiszteleteket.

A lelkészi hivatal gondoskodott a menekültek halottainak eltemetéséről, mely célra a főváros az egyik köztemetőben külön parcellát bocsátott rendelkezésükre. A lengyel temetők karbantartása és ápolása szintén a Lengyel Lelkészi Hivatal feladata volt.

Magyarországon a zsidóellenes intézkedések bevezetésével szükségessé vált a polgárok keresztény származásának igazolása. Míg a magyar polgárok a keresztény származást nagyszülőikig bezárólag, hiteles keresztlevelekkel és születési bizonyítványokkal tartoztak igazolni, addig a lengyel menekülteknél az összes magyar hatóság hiteles okmányként fogadták el a Lengyel Lelkészi Hivatalnak olyan értelmű írásos nyilatkozatát, hogy az illető keresztény származású. Ilyen egyszerű nyilatkozat alapján felvették a lengyel ifjakat a magyar közép- és főiskolákra, kaptak munkavállalási vagy iparüzési engedélyt stb.

A lengyel egészségügyi szolgálat Magyarországon

A Magyarországra menekült lengyel katonai és polgári orvosok közreműködésével Srzednicki-Kořłataj orvostábornok a Lengyel Társadalmi Bizottság égisze alatt hamarosan megszervezte a lengyel egészségügyi szolgálatot. A megfelelő helyiséget – melyben az orvosi hivatal irodái és rendelő intézete voltak elhelyezve – a fővárosban a Magyar–Lengyel Menekültügyi Bizottság bocsátotta rendelkezésre. Orvosi műszerekkel, gyógyszerekkel, kötszerekkel és felszereléssel a Magyar Vöröskereszt Egylet, az angol és amerikai, valamint a Nemzetközi Vöröskereszt Egylet magyarországi kirendeltsége látta el. A Lengyel Társadalmi Bizottság ezenfelül

megfelelő anyagi támogatásban részesítette ezt a lengyel egészségügyi szervet.

A Lengyel Egészségügyi Szolgálat feladata volt – a budapesti állandó ingyenes rendelőintézet fenntartása mellett – gondoskodni arról, hogy minden lengyel katonai táborban és polgári lakótelepen állandó orvosi szolgálat és rendelő álljon a menekültek rendelkezésére. A népesebb táborokban és lakótelepeken szakorvosi, például: fogorvosi, szemorvosi és tüdőorvosi rendelőket is tartott fenn. Mindezeket az egészségügyi szerveket a központi Egészségügyi Szolgálat közzegei állandóan látogatták, ellenőrizték s ellátták a szükséges gyógy- és kötszerekkel.

A lengyel szakorvosok közül sokan magyar kórházakban és klinikákon kaptak munkát, s a Belügyminisztérium szociális ügyosztálya a szakorvosi vagy kórházi kezelést igénylő lengyel betegeket lehetőleg azokba a kórházakba utalta, amelyekben lengyel szakorvos működött.

A Lengyel Egészségügyi Szolgálat az ország néhány klimatikus helyén lengyel szanatóriumot vagy üdülőtelepet tartott fenn. Így tüdőbetegek számára állandó lengyel üdülőtelep volt Mátraházán, lábadozó betegek és üdülést igénylő gyengélkedők számára állandó üdülőtelep a balatonparti Keszthelyen.

A lengyel betegek gyógykezelésének költségeit a Belügyminisztérium szociális ügyosztálya viselte, de anyagilag támogatta őket a Lengyel Társadalmi Bizottság is.

A Lengyel Egészségügyi Szolgálat anyagi eszközeit – rendszeres költségvetés betérjesztése útján – a Lengyel Társadalmi Bizottság alapjából merítette, de rendszeres természetbeni és pénzbeli segítségben és támogatásban részesült a különböző Vöröskereszt Egyletektől és a Belügyminisztérium szociális ügyosztályától is.

Lengyel oktatásügy Magyarországon Népiskolai oktatás

A népesebb lengyel katonai táborok és polgári lakótelepek mind-egyikében 4 osztályú lengyel népiskola működött lengyel tanerők közreműködésével. A legtöbb lengyel gyermek ezekben az iskolákban kezdte meg tanulmányait, de sok szülő íratta be gyermekét magyar nép-, sőt középiskolába is, aminek gyakorlati haszna az volt, hogy ezek a gyermekek tökéletesen megtanulták a magyar nyelvet. A magyar hatóságok a lengyel népiskolák létesítését minden esetben engedélyezték, s azok fenntartását anyagilag is támogatták, noha a lengyel tanintézetek alapvető költségeit – rendszeres költségvetés alapján – a Lengyel Társadalmi Bizottság fedezte.

E tanintézetekben működő lengyel tanerők a Belügyminisztérium szociális ügyosztályától húzott – és minden lengyel- polgári menekültnek kijáró – rendszeres segélyösszegezen felül a Lengyel Társadalmi Bizottságtól rendszeres fizetést kaptak. A tanítás egyébként minden lengyel tanintézetben díjtalan volt.

Középiskolai oktatás

A háború alatt Magyarországon volt Európa egyetlen önálló lengyel gimnáziuma.

Amikor a németek a lengyel értelmiség kiirtását tűzték ki célul – a Svájcban működő, de nem önálló s nem teljesen lengyel nyelvű középiskolát is beleértve –, Magyarországon működött az egyetlen szabályos, nyolcosztályú lengyel gimnázium, kizárólag lengyel tanerők közreműködésével, koedukációs lengyel tanmenettel és lengyel tankönyvekkel.

A gimnáziumot a magyar hatóságok hozzájárulásával és anyagi támogatásával a Lengyel Társadalmi Bizottság létesítette Balatonbogláron, Magyarország egyik legszebb balatonparti fürdőhelyén.

A gimnázium külön fiú- és külön leányinternátussal volt egybekötve. Az iskola felállításában, a helyiség biztosításában, a tanulók és a tanárok elhelyezésében, valamint további fenntartásában is igen nagy érdemeket szerzett Balatonboglár róm. kat. plébánosa, a demokratikus és németellenes beállítottságáról ismert, régi kisgazdapárti képviselő,* aki egyébként is minden vonatkozásban a legnagyobb kockázatot is szívesen vállalta a lengyel menekültek megsegítése érdekében. Ő volt az, aki a londoni lengyel kormány miniszterelnökének, Mik Lajczyknak fiát – Henryk Slawiknak, a Lengyel Társadalmi Bizottság elnökének kérésére – Lengyelországból Magyarországra csempésztette, s hosszú ideig saját lakásán rejtegette mindaddig, amíg 1943-ban a magyar Külügyminisztériumnak alkalma nyílt a gyermeket hamis úti okmányokkal egy magyar diplomata (jelenleg stockholmi magyar ügyvivő) kíséretében Isztambulon át Londonba juttatnia.

A gimnázium befogadására legalkalmasabbnak látszott a balatonboglári katolikus legényegylet épülőben levő kultúrháza. A plébános javaslatára a Belügyminisztérium szociális ügyosztálya 15 ezer dollár értékű segélyt folyósított az épület befejezésére, melyben aztán – az első pillanattól kezdve – valóban a lengyel gimnázium helyezkedett el, a két internátus céljaira pedig a Lengyel Társadalmi Bizottság két terjedelmes villát bérelt ki.

Az internátusokra már csak azért is szükség volt, mert az állandóan Magyarországon tartózkodó polgári és katonai menekültek az ország különböző részeiben létesített táborokban, illetőleg lakótelepeken voltak elhelyezve, a Lengyel Társadalmi Bizottság pedig nagy súlyt helyezett arra, hogy az összes menekült lengyel családok középiskolai korban levő gyermekei az iskola székhelyén találhassanak megfelelő lakást, ellátást, nevelést és oktatást. Az internátusok összesen 100 diák befogadására voltak méretezve, s minthogy a gimnáziumnak állandóan átlag 150–200 növendéke

* 1946-ban a demokratikus magyar nemzetgyűlés elnöke

volt, a tanulók egy része így is magánháznál volt kénytelen elhelyezkedni.

A Lengyel Társadalmi Bizottság féltő gonddal örködött az iskola jó hírneve felett. A tanerőket a menekült tanárok és pedagógusok közül a legnagyobb gonddal válogatták ki, s a meg nem felelőket azonnal leváltották. Az iskola felszerelését a magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium bocsátotta rendelkezésre, s ezt az anyagot a Lengyel Társadalmi Bizottság saját alapjából és az Amerikai Keresztény Ifjúsági Egylet (Y.M.C.A) adományából egészítette ki. A tankönyveket – eredeti lengyel tankönyvek nyomán – többnyire gépirásos, kézi sokszorosítással állították elő.

Az iskola igazgatósága – a tanítás mellett – nagy gondot fordított az ifjúság valláserkölcsei nevelésére és a testnevelésre is. Az iskolának állandó lelkésze volt, aki a hitoktatáson kívül az ifjúság számára rendszeres istentiszteleteket és lelki gyakorlatokat tartott. De volt az iskolának rendes testnevelési- és sportfelszerelése, ezenkívül szárazföldi és vízi cserkészcsapata is, melyeknek felszerelését a Magyar Cserkész Szövetség bocsátotta rendelkezésre.

Az a nagy gond és szeretet, amellyel a lengyel és magyar hatóságok – nemkülönben a magyar és lengyel társadalom – övezték ezt a lengyel kultúrintézményt, természetessé teszi, hogy a balatonboglári lengyel gimnázium működése valósággal fénypontja volt a magyarországi lengyel emigrációnak.

A lengyel gimnázium évvégi vizsgái úgyszólván társadalmi ünnepléyszámba mentek. Különösen a torna- és táncünnepléyeknek volt nagy sikerük. Ezeket a lengyel diákok – a magyar társadalom kívánságára – más vidéki városokban és a fővárosban is többször megismételték.

A gimnáziumnak – az évek folyamán – több külföldi látogatója is akadt. Így a Szentszék utasítására a különböző magyarországi menekült-lakótelepeken végzett országos szemleútja alkalmával ellátogatott oda Angelo Rotta pápai nuncius, később a Svéd Vöröskereszt megbízásából Bernadotte Elsa svéd kir. hercegnő, majd

a protestáns Ökumenikus Világtanács megbízásából Nils Ehrenström. Mindezek az előkelő külföldi vendégek a legnagyobb elismeréssel nyilatkoztak az intézet kiváló teljesítményeiről, s nagy elragadtatással adóztak a magyar hatóságok és társadalom lengyelbarát érzelmeinek és segítőkészségének.

A lengyel gimnázium által kiállított érettségi bizonyítványokat a magyar főiskolák és egyetemek – a magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium utasítására – teljes értékűnek fogadták el, s az ilyennel rendelkező lengyel jelentkezőket minden további nélkül rendes hallgatókként vették fel a magyar felsőfokú tanintézetekbe.

A gimnáziumi tanítás díjtalan volt, az internátusi ellátásért pedig a lengyel szülők annyit fizettek, amennyit az illető családtag után a Belügyminisztérium szociális ügyosztályától rendszeres segély címén kaptak.

(Itt kell megjegyeznünk, hogy Balatonboglár egyébként is emlékezetes lesz a Magyarországra menekült emigránsok történetében. A lengyeleken kívül ott gondozták és látták el a németországi fogolytáborokból Magyarországra menekült francia hadifoglyok százait. Ugyancsak balatonmenti kastélyokban és villákban rejtegették és gondozták a magyar hatóságok a németek elől az ide menekült angol és amerikai hadifoglyokat, sőt az ott leszállt ejtőernyősöket is.)

Középfokú szakoktatás

A magyar Belügyminisztérium szociális ügyosztálya az ország több helyén létesített a lengyel menekültek számára gazdasági középiskolákat, melyeket alkalmas épületekben helyezett el, s az oktatás céljaira megfelelő felszerelést és földterületet bocsátott rendelkezésre. A tanítási nyelv ezekben az iskolákban is lengyel, s a tanerők is lengyelek voltak.

Lengyel menekültek egyetemi és főiskolai oktatása Magyarországon

A magyar egyetemek és főiskolák a menekült lengyel fiatalságot középiskolai érettségi bizonyítvány, valamint származási okiratok – vagy ezek hiányában a Lengyel Lelkeszi Hivatal által kiállított s a keresztény származást igazoló írásos nyilatkozat – alapján rendszer hallgatókul bármelyik karra minden további nélkül felvették.

A felvételnek ez a módja eleinte minden hatósági rendelet nélkül, a magyar Miniszterelnökség egyik vezető tisztviselőjének – Teleki Pál miniszterelnök közbenjárása alapján – az egyetemi hatóságok jóindulata folytán vált gyakorlattá.

A budapesti Német Követség közvetlenül a magyar Vallás- és Közoktatásügyi miniszternél tiltakozott ez ellen a gyakorlat ellen, hiszen az a németek elsőrendű célját, a lengyel értelmiség megsemmisítését kereste. A magyar Külügyminisztérium közbelépésére mégis elhárultak az akadályok, s a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium külön rendelettel engedte meg a lengyel hallgatók fenti módon történő felvételét.

További könnyítést jelentett a lengyelek számára az, hogy – amennyiben a lengyel jelölt érettségi bizonyítványát nem tudta felmutatni, mert azt vagy nem hozta magával hazájából, vagy a háborús események és menekülés folyamán elkallódott – a magyar egyetemi hatóságok megelégedtek a budapesti Lengyel Intézet vezetőjének írásbeli nyilatkozatával, melyben bizonyította, hogy az illető menekült az érettségi vizsgát sikerrel letette. Az ilyen nyilatkozatokat a Belügyminisztérium szociális ügyosztályának vezetője minden alkalommal hitelesítette.

Az egyetemi hatóságok és tanárok különös jóindulatot és türelmet tanúsítottak a nyelvi nehézségekkel küzdő, lengyel hallgatók iránt. Lehetővé tették számukra, hogy angolul, franciául vagy németül vizsgázhassanak.

A lengyel ifjúság legnagyobb számban a műegyetemre, majd

a tudományegyetem orvosi vagy bölcsészeti karára iratkozott be, de sok lengyel hallgatója volt a zeneművészeti, a képzőművészeti és az állatorvosi főiskolának is. A lengyel diákok különösen a képzőművészeti főiskolán tüntették ki magukat, de másutt is példás eredményt értek el.

A magyar főiskolai hallgatók a legnagyobb szeretettel vették körül lengyel kartársaikat. Készségesen kisegítették őket tankönyvekkel és jegyzetekkel, de különösen a nyelvi nehézségek leküzdésénél szívesen álltak rendelkezésükre magyarázatokkal és felvilágosításokkal. A fővárosi egyetemeken és főiskolákon tanuló mintegy 300 lengyel diák és magyar kartársaik között rövideSEN a legszorosabb barátság fejlődött ki. A lengyel diákok is megalakították önszegélyző egyesületüket, mely a magyar diákegyesületekkel baráti együttműködésben állott.

A magyar főiskolai hallgatók menzáját a lengyel diákok is szabadon látogathatták.

A lengyel egyetemi és főiskolai hallgatók általában tandíjmentességet élveztek, a mérsékelt beiratkozási díjat pedig a Lengyel Társadalmi Bizottság fizette be helyettük. A Lengyel Társadalmi Bizottság egyébként internátusokat is rendezett be lengyel főiskolai hallgatók, különösen pedig az olyanok számára, akiknek szülei vidéki táborokban vagy lakótelepeken éltek. A női hallgatók internátusa (30 személyes) a budai hegyvidéken, a Vadorzó utcában, a férfi hallgatók számára pedig egy 40 személyes internátus ugyancsak a budai hegyvidéken, a Páfrány utcában volt, egy kisebb pedig a Budapest határában levő, dunaparti Római-fürdőben.

Az internátusok felügyeletét a Lengyel Társadalmi Bizottság kulturális szakosztálya által kijelölt, állandó felügyelők látták el, akik maguk is az internátus lakói voltak.

Mínthogy az internátusok az egyetemi és főiskolai épületektől elég nagy távolságra estek, a lengyel hallgatók az egyes előadások közti szüneteket részint a már a háború előtt alakult budapesti Lengyel Intézet helyiségeiben – főként ennek gazdag könyvtárá-

ban –, részint a különböző egyetemi könyvtárakban és szemináriumokban töltötték. A magyar református egyetemi és főiskolai hallgatók „Soli Deo Gloria” egyesülete külön napközi otthont ajánlott fel a lengyel hallgatóknak saját központjában. Különösen ez a helyiség örvendett igen nagy népszerűségnek a lengyel diákok között. Ott tartottak hetenként magyar–lengyel kulturális és ismeretterjesztő előadásokat, megbeszéléseket, s ott rendeztek egyesületi összejöveteleket, nyelvtanfolyamokat és nótadélutánokat is. Rádiót és társasjátékokat is állítottak be maguknak, s volt hírközpontjuk is.

A magyar társadalom nagyon szívesen látogatta azokat a kulturális és ismeretterjesztő előadásokat, valamint hazafias – főleg karácsonyi – ünnepélyeket, amelyeket a lengyel tanulóifjúság önszervező egyesülete a magyar egyetemi ifjúsági egyesületekkel karöltve rendezett. Mindezekben az összejöveteleken a magyar kormányhatóságok is képviseltették magukat. A magyar közönség örömmel szemlélte a terem díszítéséül elhelyezett magyar és lengyel nemzeti színű drapériákat és a két nemzet felségjelvényeit, s lelkesen vett részt a magyar és lengyel himnusz éneklésében, ami egyetlen egy ilyen összejövetel alkalmával sem maradhatott el.

A budapesti Képzőművészeti Főiskola lengyel hallgatói több ízben rendeztek a fővárosban kiállításokat saját műveikből, melyeknek sikerét legjobban az bizonyítja, hogy a kiállított rajzokból, festményekből és szobrokból az egyes minisztériumok és a főváros is csaknem minden alkalommal vásároltak.

Talán ez a legalkalmasabb hely annak megemlézésére, hogy a Lengyel Társadalmi Bizottság 1942 nyarán általános kiállítást rendezett a lengyel menekültek kézimunkáiból a főváros egyik reprezentatív kiállítási helyiségében.

Már maga az a tény, hogy az 5 napra tervezett kiállítást 2 héttel meg kellett hosszabbítani, igazolja annak nagy sikerét.

Ismét a magyar központi hatóságok kifejezetten lengyelbarát érzületét bizonyítja, hogy ez a lengyel kiállítás az ország fővárosá-

ban – a német befolyás nyomasztó súlya alatt – megtörténhetett, s hogy a kiállítás bejáratát a csonkítatlan Lengyelország térképe, a czestochowai csodatevő Szent Szűz képe és a lengyel felségjelvények díszítették.

A magyar kormányt a Német Követség részéről súlyos szemrehányás érte, főleg azért, hogy a kiállítás ünnepélyes megnyitására minden fontosabb magyar minisztérium és közhivatal kiküldötte felvonult.

A kiállított tárgyak négy hatalmas termet töltöttek meg, melyekben a balatonboglári lengyel gimnázium Budapestre rendelt növendékei nemzeti viseletbe öltözve kalauzolták az érdeklődő közönséget, a magyar és lengyel himnusz felváltva játszott akkordjai mellett.

A budapesti Lengyel Intézet és az egyetemi lengyel lektorátus zavartalanul működött

A budapesti Lengyel Intézet – mely még a háború előtt alakult – élénk részt vett a lengyel menekültek – főleg az egyetemi és főiskolai hallgatók – támogatásában.

Könyvtárat és kultúrintézetet tartott fenn, melyeket a lengyel menekültek szorgalmasan látogattak. Ezen kívül szótárakat, tankönyveket és egyéb kulturális sajtótermékeket adott ki, de – amint említettük – igen nagy szerepe volt abban a tekintetben is, hogy a felsőfokú magyar tanintézetekbe beiratkozni kívánó lengyel diákokat – a középiskolai végzettséget igazoló érettségi bizonyítvány hiányában, ennek pótlására alkalmas – nyilatkozatokkal látta el.

Az ilyen nyilatkozatokra a Belügyminisztérium szociális ügyosztálya a szükséges hitelesítést mindenkor megadta.

A debreceni egyetem lengyel lektorát egy, a háború elején tartott, igen élesen németellenes előadása miatt – a Német Követség határozott követelésére – a magyar egyetemi hatóság kénytelen

volt leváltani, és – minthogy más alkalmas lektor nem jelentkezett – ez a lektorátus a háború tartama alatt szünetelt. A lektor maga azonban az egyetemen más beosztásban tovább működött, s rendszeres fizetést kapott. Könyvtárosi működése közben kiadta a lengyel–magyar és magyar–lengyel zsebszótárt, valamint egy magyar–lengyel nyelvkönyvet, melyeknek igen sok lengyel menekült köszönheti a magyar nyelv elsajátításában tanúsított előmenetelét.

Lengyel sajtó Magyarországon

„Wiesci Polskie” lengyel politikai lap

A budapesti Lengyel Követség már 1939 szeptemberében engedélyt kért a magyar hatóságoktól arra, hogy a lengyel menekültek tájékoztatására másodnaponként megjelenő, nyomtatott lengyel hírlapot adhasson ki. A magyar hatósági engedélye alapján a lap fenti cím alatt már 1939 októberében megindult, s 1939. november 1-től hetenként háromszor, 4 oldal terjedelemben, nyomtatásban jelent meg.

A lap megalapítója és legfőbb irányítója Jan Ulatowski, a budapesti Lengyel Követség sajtóattaséja, főszerkesztője pedig – és Ulatowski távozása után legfőbb irányítója – dr. Zbigniew Kosciuszko, a Lengyel Távirati Iroda budapesti tudósítója lett.

A lap szerkesztősége Magyarországra menekült, kiváló lengyel újságírókból állt, s tartalma és iránya tekintetében – a magyar lapokra is kötelező cenzúrától eltekintve – teljesen független volt.

Tekintettel arra, hogy a lap olvasóinak legnagyobb része lengyel menekült volt – s így előfizetési díjakból származó bevételről nem igen lehetett szó –, a fenntartási költségeket eleinte a Lengyel Követség, majd – ennek megszűnte után – a Lengyel Társadalmi Bizottság fedezte. A szerkesztőség azonban a lap függetlenségének megóvása céljából a lap tartalma és iránya tekintetében egyenesen

és közvetlenül a londoni lengyel kormánynak tartozott felelősséggel, sőt költségvetési tekintetben is a londoni lengyel kormánytól függött, úgyhogy a kormány pénzügyi megbízottja által jóváhagyott költségvetést a Lengyel Társadalmi Bizottság honorálni tartozott.

Ismét jellemző vonás a lengyel menekültek magyarországi életéhez az, hogy a „Wiesci Polskie, valamint minden egyéb lengyel sajtótermék magyar cenzora – aki akkor a magyar Külügyminisztérium sajtóosztályának lengyel előadója volt (ma a magyar Külügyminisztérium miniszteri tanácsosa s egyik ügyosztályának vezetője) – szoros barátságot tartott fenn a szerkesztőség minden tagjával, de különösen testvéries barátságban élt a lap főszerkesztőjével, dr. Kosciuszkoval. Ez a körülmény nagy mértékben megkönnyítette a szerkesztőség munkáját, s dr. Kosciuszko – ez a kiváló érzékű, szellemes és gyakorlott újságíró – egyébként is értett hozzá, hogy a lengyel nyelv minden finom árnyalatát kihasználva, a sorok között vagy rejtett, kétértelmű mondatokban olyan híreket hozhasson olvasói tudomására, amilyeneket egy szigorúbb vagy a szerkesztőséggel és olvasóközönséggel kevésbé együttérző cenzor nem engedhetett volna át. Szerkesztőség és cenzor együtt ünnepeltek meg minden olyan vakmerőbb közleményt, amelynek – a szerkesztés szellemessége révén – sikerült a németek intervencióját elkerülnie.

Különösen emlékezetes marad a lap szerkesztősége által a cenzor tiszteletére rendezett egyik társasvacsora, melyen a cenzort mint olyan „unikumot” ünnepelték, aki a lap szövegéhez többet ír hozzá, mint amennyit töröl, s amit töröl, az is jól eső balzsam a lengyel hazafias érzés fájó sebeire.

E megállapítások alapja pedig az, hogy a „Wiesci Polskie” 1942. évi karácsonyi számában a szerkesztőség többek között egy népi karácsonyi éneket közölt, melynek egyik versszakát – melyet a szerkesztő nyilván nem ismert – a cenzor ceruzával beírta a kefelevonatba, úgyhogy a karácsonyi ének csorbítatlanul jelenhetett meg. Ugyanabban az időben a lap egy másik számában a cenzor a szerkesztő által beállított „emigrációs lengyel kormány” („emigracyjny

rzad polski”) kitételből az „emigrációs” („emigracyjny”) szót törölte, amivel kifejezést adott annak a véleményének, hogy az átmenetileg Londonban székelő lengyel kormány nem a lengyel emigránsok kormánya – amint azt a németek igyekeztek minduntalan így beállítani –, hanem a harcban álló Lengyel Köztársaságnak az alkotmányos jogfolytonosságon alapuló, jogszerű kormánya. Nem csoda, hogy ez a magyar gesztus a lengyel szerkesztőségnek nagyon jól esett.

Apró-cseprő epizódok ezek, amilyen száz és ezer számra fordult elő a lengyel menekültek hatévi itt tartózkodása alatt, de mindegyikük egy-egy jellemző színárnyalattal járul annak a hű képnek a kialakításához, amely a minden politikai konstellációnál erősebb magyar–lengyel testvériséget a legőszintebben visszatükörözni hivatott.

A lengyel politikai lap megjelenésének engedélyezése miatt a magyar kormányt német részről igen gyakran érték súlyos szemrehányások, sőt két ízben a Német Követség – konkrét panaszok alapján – a lap betiltását is követelte. A magyar kormány gerinces magatartásával mindenkor el tudta hárítani ezeket a követeléseket, csupán egyszer volt kénytelen – a feszültség levezetése kedvéért – a lap megjelenését 3 hétre felfüggeszteni. Az idevonatkozó német követelésnek indoka az volt, hogy a lap Churchillnek egy beszédét úgy kivonatolta, hogy a közleményben főként a legélesebb németellenes kitételek szerepeltek.

A magyar Külügyminisztérium segédkezet nyújt a lap külföldi terjesztéséhez

A „Wiesci Polskie”-nek nemcsak Magyarországon, a lengyel menekültek körében volt igen népes olvasóközönsége, hanem komoly példányszámban jutott ki a lap külföldre, a semleges államokba, a német megszállás alatt levő, lengyel területre, sőt Párizsba, Londonba és a közel-keleti lengyel hadsereg fontosabb állomáshelyei-

re is. Főleg ez a körülmény ingerelte a németeket, és okozta a lap miatti súlyos támadásokat a magyar kormány ellen, minthogy nyilvánvaló volt a németek szemében is, hogy a lap ilyen széleskörű külföldi terjesztése csakis a magyar kormány és a hatóságok segítségével történhetik, aminthogy valóban a Külügyminisztérium futárszolgálatára ebben a tekintetben mindenkor készséggel állt a magyarországi lengyel menekültek, különösen pedig a lap szerkesztőségének rendelkezésére.

Mikor a Német Követség látta, hogy a magyar hatóságoknál nyílt fellépéssel nem tud eredményt elérni, a magyar vezérkar kémelhárító osztályán működő, sváb származású s náci beállítottságú tisztek útján igyekezett legalább a lap külföldi terjesztését megakadályozni. Ezek a tisztek 1943-ban tárcaközi értekezleten követelték a lap postai szállításának betiltását, azzal az indokolással, hogy a lap bőséges alkalmat nyújt a feladó számára ahhoz, hogy a sorok között vegyszerekkel láthatatlanná tett üzeneteket helyezzen el, ami az akkor már hadban álló Magyarország stratégiai érdekeit veszélyeztetheti, s a vezérkar kémelhárító osztálya ezekért a kockázatokért nem vállalhatja a felelősséget.

A Miniszterelnökségnek, a Külügyminisztériumnak és a Belügyminisztériumnak a tárcaközi értekezleten részt vett megbízottai egyhangúlag elutasították a kémelhárító osztály tisztjeinek követelését, s álláspontjukat azzal indokolták, hogy mondvacsinált, alaptalan gyanúok miatt nem lehet a postai szállítás jogát megvonni egy olyan idegen nyelvű laptól, amelynek minél szélesebb körben való terjesztése egyenesen magyar érdekeket szolgál.

Időszaki lengyel sajtótermékek

A „Wiesci Polskie”-n kívül külön heti folyóirata volt a Lengyel Társadalmi Bizottságnak is, mely „Tygodnik Polski. Materialy Obozowe” címen, eleinte gépirásos, kézi sokszorosításban, 12–14

oldal terjedelemben, 400-as példányszámban jelent meg, 1943 júliusától kezdődőleg pedig nyomtatásban, 16 oldal terjedelemben, ezres példányszámban készült. Tartalma kis részben politikai, nagyjából irodalmi, társadalmi, művészeti és gazdasági jellegű volt. A lapnak volt egy hivatásos újságíró szerkesztője, de a cikkeket főként a különböző táborokban és lakótelepeken élő menekültek írták.

A lengyel gyermekek számára külön gyermekújság is megjelent kéthetenként „Jestem Wasza” (Tietek vagyok) címmel, gépirásos, kézi sokszorosítással. Szép, nevelő hatású, hazafias meséket és költeményeket közölt, s az olvasmányokat művészi módon illusztrálták a lengyel menekültek közül kikerülő festő- és grafikusművészek.

A fenti időszak jellegű sajtótermékeken kívül csaknem minden tábor és lakótelep adott ki egy-két oldal terjedelmű, helyi újságot, melyek gépirásos, kézi sokszorosításban és szabálytalan időközökben jelentek meg.

Minthogy az ilyen sajtótermékek színvonalának ellenőrzése és a papírszükséglet biztosítása nagy nehézségekbe ütközött – sőt, úgyszólván lehetetlen volt –, az illetékes magyar hatóság – a Lengyel Társadalmi Bizottság elnökének és a „Wiesci Polskie” szerkesztőségének kérésére – úgy rendezte a lengyel sajtó kérdését, hogy a „Wiesci Polskie” terjedelmét 1943 júniusától kezdődőleg kétszeresére, vagyis 8 oldalra emelte, és a „Tygodnik Polski” addig kőnyomatos hetilapnak ezentúl nyomtatásban, 16 oldal terjedelemben a megjelenését engedélyezte azzal, hogy ez a két lap az egyes táborok és lakótelepek helyi lapjainak anyagát is feldolgozza, s ezzel az ilyen illegális lapokat feleslegessé tesz és megszünteti. Az illetékes magyar hatóság – a szűkös papírviszonyok ellenére – felajánlotta a „Wiesci Polskie” szerkesztőségének, hogy a lap napilappá alakuljon át, azonban a szerkesztőség ezt – nyomdatechnikai nehézségek miatt – nem tudta vállalni.

A tanuló ifjúság számára külön folyóirat jelent meg havonként egyszer, eleinte pontos időközökben és egységes cím alatt, mint-

hogy azonban ennek a folyóiratnak az illetékes magyar hatóságtól sajtóengedélye nem volt, s ilyennek utólagos kiadását az általános hatósági rendelkezések – a papírhiány miatt – tilalmazták, az illetékes magyar hatóságok tanácsára a szerkesztőség e nehézséget úgy hidalta át, hogy a kötetnyi füzeteket nem pontos időközökben s mindig más cím alatt adta ki, ami által a folyóirat időszaki jellegét eltüntette, úgyhogy már nem esett engedélyezési kötelezettség alá. Ez a folyóirat ks. Stanislaw Łaski jezsuita szerzetes szerkesztői irányítása alatt állt, s valláserkölcsi, ismeretterjesztő, tudományos és szórakoztató, valamint irodalmi, művészeti és testnevelési tartalmát főként papok, tanárok és diákok írták.

A „Wiesci Polskie” szerkesztősége évenként igen gazdag tartalmú lengyel naptárat is adott ki, mely szép illusztrációi és közleményeinek értékes tartalma miatt mindig várva várt, kedves olvasmánya volt a lengyel menekültek széles köreinek.

A „Biblioteka Polska” magyarországi kiadóvállalat és kulturális intézet

A „Biblioteka Polska” lengyel művészek, írók és társadalmi vezető emberek kezdeményezésére abból a célból alakult, hogy a lengyel menekülteket hosszabb terjedelmű regény, novella, értekezés stb. olvasmánnyal lássa el, tehát olyanokkal, amelyeket az időszaki lapok már terjedelmük miatt sem közölhettek.

Ez a vállalkozás kizárólag a lengyel és magyar társadalom önkéntes adakozásából indult meg, s több kötet munkát adott már ki, mikor a Lengyel Társadalmi Bizottság vezetősége felfigyelt rá, és arra a megállapításra jutott, hogy az intézetet rendszeres anyagi segítséggel fejleszteni érdemes.

Attól kezdve az intézet rendes költségvetés alapján, rendszeres anyagi ellátmányban részesült a Lengyel Társadalmi Bizottságtól.

Az intézet részint lengyel, részint magyar remekírók munkái-

ból három év alatt mintegy 80 kötetnyi könyvtárat adott ki. Ezek a könyvek csak a legritkább esetben jöttek ki nyomtatásban, mert – takarékosági szempontokból – főként gépirásos, kézi sokszorosításban jelentek meg. De az intézet a gépirásos, kézi sokszorosítást olyan művészi tökélyre vitte, hogy a könyvek igen szép rajz-, sőt fénykép-illusztrációkkal, tökéletes kivitelben kerültek az olvasóközönség elé, és általános közkedveltségnek örvendtek.

A fent említett könyvek kiadásán kívül a „Biblioteka Polska”-nak a Budapesti Lengyel Intézet mellett igen fontos szerep jutott a lengyel tankönyvek kiadásában is, melyeket a Lengyel Társadalmi Bizottság a balatonboglári lengyel gimnázium és a különböző lengyel népiskolák növendékei számára rendelt meg.

Az intézet házi nyomdájában három korszerű sokszorosító gépen és 8 írógépen állandóan 10–12 főnyi személyzet dolgozott. A „Biblioteka Polska” alapítója, megszervezője és vezetője Maria Jankowska, vezetőségének egyik legtevékenyebb tagja Prof. Stefan Grzybowski, krakkói egyetemi tanár volt.

Az intézet kiadványainak a külföldi lengyel követségekhez az eljuttatásához már feltétlenül a magyar Külügyminisztérium segítségére volt szükség, aminthogy ezeket a könyveket valóban a Külügyminisztérium futárszolgálatára hónapról hónapra több példányban juttatta el a londoni lengyel kormány semleges államokban működő követségeihez.

A magyar Külügyminisztérium kulturális osztálya az intézetet több ízben kisegítette apróbb pénzzavaraiból mindenkor készségesen nyújtott anyagi támogatásával. Például, mikor az intézet 1943 őszén új, nagyobb helyiségekbe költözött, teljes berendezését a Külügyminisztérium kulturális osztályának anyagi támogatásával szerezte meg.

VIII.

Lengyel kulturális és társadalmi élet Magyarországon

Előadások, kiállítások, hangversenyek Kirándulások, írók, költők

A Lengyel menekültek több éves magyarországi tartózkodásuk folyamán nagy igyekezettel ismertették meg kultúrájukat a magyar társadalommal. Különösen tapasztalható volt ez a fővárosban, ahol állandóan 2–3 ezer lengyel menekült élt: még pedig főként a menekültek szellemi elitje. Magyarok és lengyelek minden alkalmat felhasználtak az együttes összejövetelekre, s ezáltal a tömegek közötti baráti kapcsolatok megteremtésére.

Minden magyar és lengyel nemzeti ünnepet együttesen ülték meg a fővárosban és vidéken egyaránt, s mindenkor a két ország nemzeti színeivel és felségjelvényeivel díszített termekben s a két nemzet himnuszának hangjai mellett. Mind a két nép nemzeti ünnepeinek műsorát magyarok és lengyelek közösen állították össze és adták elő. Hogy csak néhány ilyen alkalmat említsünk: a magyar március 15-ét, október 6-át, december 6-át, a lengyel május 3-át és november 11-ét különösen a magyar és lengyel egyetemi ifjúság, de nem kevésbé a két nemzet polgári társadalma is együttesen ünnepelte meg évről-évre, s ezeken az együttes ünnepélyeken sohasem hiányoztak a fővárosban az egyes minisztériumok és főhatóságok, vidéken pedig a helyi hatóságok képviselői. A magyar társadalmi egyesületek az ilyen hazafias és kulturális ünnepélyek céljaira mindenkor készséggel bocsátották rendelkezésre saját helyiségeiket.

A háború súlyosbodása és a német nyomás fokozódása folytán

később minden ilyen megmozduláshoz hatósági engedély kellett, de a magyar hatóságok ilyen alkalmakkor mindig megadták hozzájárulásukat, ami már csak azért is jellemző, mert az ilyen ünnepélyek és előadások minden hatósági ellenőrzés nélkül folyhattak le.

Budapesten a kiválóbb lengyel ének- és zeneművészek gyakran szerepeltek önálló hangversenyeken, s ezeket a nagyobb vidéki városokban, mint Szegeden, Pécsen stb. is megismételték. Írók és költők szerzői esteket rendeztek, a képzőművészek pedig elég sűrűn rendezett kiállításokon mutatták be sikerültebb alkotásaikat a magyar és lengyel közönségnek. Az ilyen előadások, hangversenyek és látványosságok a magyar társadalom körében mindenkor nagy népszerűségnek és látogatottságnak örvendtek.

A magyarországi lengyel menekültek köréből az írói, a költői és a képzőművészeti tehetségek egész sora nevelődött és emelkedett ki. A magyar hatóságok mindenkor megtalálták a módját annak, hogy ezeket a feltűnedező, ifjú csillagokat előhaladásukban anyagi is, erkölcsileg is támogassák.

Ezek az ifjú tehetségek az itt ugyancsak menekült sorban élő, ismert lengyel írók és költők (St. Vincenz, K. Illakowicz) vezetése alatt és irányítása mellett folytatták egyrészt eredeti, másrészt műfordítói tevékenységüket, és sokan közülük önálló kötetekkel is a közönség elé léptek. A magyar kormány és társadalom anyagi segítsége itt főképp abban állott, hogy a nyomtatásban vagy a sokszorosításban a megjelenést pénzzel, illetőleg a költségek teljes vállalásával elősegítették, erkölcsi tekintetben pedig állandóan buzdították őket a további munkálkodásra.

Amennyiben a lengyel menekültek irodalmi, művészeti és társadalmi intézményeinek szüksége volt olyan lengyel szakemberek közreműködésére, akik katonaként kerültek az ország területére – s így katonai internáló táborokban voltak elhelyezve –: ezeket a magyar katonai és polgári hatóságok mindenkor akadálytalanul rendelkezésükre bocsátották oly módon, hogy a katonai hatóságok őket polgári egyénekké minősítették át, s mint ilyeneket a Bel-

ügyminisztérium szociális ügyosztályának ügykörébe utalták, amely aztán nekik egyszerűen a megkívánt munkahelyen adott tartózkodási és munkavállalási engedélyt. Ha pedig ilyen esetben történetesen tényleges katonatisztról volt szó – s ilyen esetek is gyakran előfordultak –, az illetékes magyar katonai hatóság egyszerűen tartós szabadságra bocsátotta őket, úgyhogy az ilyen hivatásos tisztek akár évekig Budapesten tartózkodhattak, s folytathatták kulturális munkájukat, s emellett továbbra is a magasabb katonai illetményeket élvezték.

Lengyel vándorszínház – Bábszínház

A Lengyel Társadalmi Bizottság – néhány Magyarországon tartózkodó, hivatásos lengyel színész vezetése alatt – tehetséges műkedvelőkből vándor színtársulatot, sőt bábszínházat is létesített, s ezek népi és hazafias tárgyú színdarabokkal beutazták a vidéki táborokat és lakótelepeket, hogy játékuikkal a menekülteket szórakoztassák s hangulatukat emeljék.

Az ilyen színi előadásoknak nemcsak a lengyel, hanem a magyar társadalom körében is igen nagy sikerük volt.

Az említett bábszínház egyik darabjában – melyet Budapesten is bemutattak a Miniszterelnökség, a Külügyminisztérium, a Belügyminisztérium stb. képviselőinek jelenlétében – például a színpadon nyilvánosan lefejezték a lengyel nemzet zsarnok elnyomóját.

Mínthogy a lengyel menekültek által rendezett ünnepegekről a Német Követség kémei sem hiányoztak, elképzelhető, hogy az ilyen eseményeket nyomon követő német intervenció elhárítása nem kis gondot okozott a magyar Külügyminisztériumnak.

IX.

A magyar hatóságok megvédték a lengyeleket a német kémkedés ellen

Kivételesen előfordultak olyan sajnálatos esetek, hogy egyes lengyel menekültek – akár jellemgyengeségből, akár az anyagi előnyök kedvéért – a magyarországi Német Követség zsoldjába szegődtek, és polgártársaik körében kémkedtek.

A Lengyel Társadalmi Bizottság elnöke többször fordult a Belügyminisztérium szociális ügyosztályának vezetőjéhez olyan kéréssel, hogy ezt vagy am azt a kémkedő lengyel menekültet tegye ártalmatlanná. A szociális ügyosztály vezetője mindenkor helyt adott az ilyen kéréseknek, s megtalálta a módot és az elfogadható ürügyet arra, hogy az ilyen személyeket büntetőtáborba utalja.

Külön fel kell jegyezni egy érdekes esetet, amely a maga mérsékségeivel élénk fényt vet a magyar kormányhatóságoknak arra a törekvésére, hogy a lengyel menekülteket politikai tevékenységük terén is minden eszközzel megvédjék a német kémkedés ellen.

A Budapest szomszédságában fekvő Leányfalu üdülőtelepen népes lengyel lakótelep létesült, ahol nagy számmal voltak elhelyezve a lengyel polgári menekültek társadalmi, művészeti és politikai vezetői. Erre a lakótelepre sikerült valamilyen úton-módon bejutnia egy lengyel menekült nőnek is, akiről hamarosan kitudódott, hogy polgártársai körében a németek javára kémkedik. A Belügyminisztérium szociális ügyosztályának vezetője – a Lengyel Társadalmi Bizottság elnökének kérésére – már ki is adta az utasítást, hogy a lengyel nő más táborba helyeztessék át, azonban a Német Követség – valamelyes indiszkréció folytán – értesült er-

ről a szándékról, és közbenjárt a magyar illetékes hatóságnál, hogy a lengyel nő „egészségi okokból” Leányfalun maradhasson.

A szociális ügyosztály vezetője ezt a kényes kérdést „közmegelegedésre” úgy oldotta meg, hogy a telep 217 főből álló, valamennyi lakóját más telepre helyezte át, s a német kémet egyedül hagyta Leányfalun, hogy megrongált egészségét helyreállíthassa.

X.

Titkos lengyel politikai mozgalom Magyarországon

A lengyel menekültek Magyarországon már az első hónapokban megkezdték titkos politikai tevékenységüket. Előbb az Angersben, majd Londonban székelő lengyel kormány utasításai szerint megszervezték katonai és polgári sejtjeiket, s ezek a lengyelországi titkos földalatti góccokkal is állandó összeköttetést tartottak fenn, s az állandó, kölcsönös érintkezést saját futárszolgálatuk látta el.

Természetes, hogy e titkos mozgalom magyarországi vezetősége minden óvatossági rendszabály alkalmazásával igyekezett ezt a földalatti munkát a magyar hatóságok előtt is a legmélyebb titokban tartani, de ez nem sokáig sikerült.

Az országnak csaknem minden határán át sűrű egymásutánban jövő-menő titkos lengyel futárok közül – akik vagy hamis úti okmányokkal voltak ellátva, vagy egyszerűen okmányok nélkül közlekedtek – többen hamarosan a magyar határőrök kezeibe kerültek, akik a futárt további intézkedésig őrizetben tartották, a nála levő futárpostát pedig az illetékes magyar Külügyminisztériumhoz juttatták.

A Külügyminisztérium néhány ilyen futárpostába történt tekintés után hamarosan megismerte a lengyel földalatti mozgalom egész szervezetét, de rájött arra is, hogy kizárólag németellenes munkát fejt ki, s a magyar érdekeket nem sérti.

A lengyel „bázis” – így hívták a vezető sejtet – eleinte nagyon óvatosan, több semleges közvetítő bekapcsolásával juttatott el továbbítandó anyagot a Külügyminisztériumba, de mikor az óvatosság fokozatos lazításával meggyőződött a magyar hatóság teljes

loyalításáról, minden fenntartás nélkül adta át a legbizalmasabb természetű anyagot is továbbításra. Az idők folyamán ez az együttműködés olyan szorossá vált, hogy a Külügyminisztérium zárt borítékban küldött és rejtjeles, tehát előtte teljesen ismeretlen anyagot is közvetített mindkét irányban. Ha pedig sürgős postáról volt szó, s a Külügyminisztériumnak nem állt rendelkezésére éppen induló futár, a Belügyminisztérium szociális ügyosztályának vezetője szerzett a futár számára hamis magyar útiokmányokat, melyekkel bátran utazhatott, de előfordult az is, hogy a Külügyminisztérium – a sürgős lengyel posta kedvéért – a menetrend szerint csak későbbi időben induló futár helyett speciális futárt indított valamely külföldi követséghez. Olyan esetek is voltak, hogy vezető magyar államférfiak kíséretében külföldre utazó, magasrangú magyar diplomaták személyesen közvetítettek lengyel anyagot. Így Kállay Miklós miniszterelnök római utazása alkalmával a kíséretében levő egyik magasrangú magyar diplomata személyesen juttatta el a Rómában székelő Leduchowski grófhhoz, a jezsuita rend akkori generálisához a lengyelországi német kegyetlenkedésekről felvett keskenyfilm-anyagot.

Nagy szerencse volt a lengyel földalatti mozgalomra nézve, hogy ez az együttműködés mindjárt a háború elején megkezdődött, s idővel egyre szorosabbá vált, mert – a háború előrehaladtával s ezzel együtt a Magyarországra nehezedő német nyomás fokozódásával – a Gestapo ügynökei egyre nagyobb számban árasztották el Magyarországot, s az ország hadba lépésével a náci beállítottóságú, sváb tiszték egyre több pozíciót foglaltak el a magyar vezérkarban, úgyhogy a kezdetleges eszközökkel rendelkező futárok közlekedése mind kockázatosabbá, sőt, úgyszólván teljesen lehetetlenné vált.

A földalatti mozgalom „bázisának” megvoltak az összeköttetései a magyar Honvédelmi Minisztérium becsületes magyar tisztjelhez is, s ha alkalomadtán feltétlenül szükség volt saját lengyel

futár alkalmazására, ezek számára a Honvédelmi Minisztérium szerzett magyar katonai okmányokat.

E helyütt kell megjegyezni, hogy Edmund Fietowicz, a magyarországi titkos lengyel bázis vezetője, 1941 szeptemberében – német követelésre – kémkedés gyanúja miatt a magyar katonai kémelhárító osztály vizsgálati fogságába került. Noha a magyar Külügyminisztériumnak tudomása volt Fietowicz fontos szerepéről és egész ténykedéséről – tudván, hogy a németek Fietowiczot csak gyanúsítják, de terhelő adatokkal nem rendelkeznek –, szabadon bocsátása érdekében több ízben erélyesen felszólalt a vezérkari főnökségnél, s 8 hónapi eredménytelen vizsgálat után sikerült is őt szabadlábra helyeztetnie.

Nem sokkal ezután a magyar Belügyminiszter – a Külügyminisztérium közbenjárására – Fietowicz számára hamis magyar útlevelet állított ki, s ezzel lehetővé tette, hogy mint magyar állampolgár Isztambulon át repülőgéppel Londonba utazhasson.

Fietowicz Londonból visszatérve – a lengyel kormánytól kapott megbízólevele alapján – mint a lengyel kormány magyarországi politikai megbízottja mutatkozott be a magyar Külügyminisztériumban. A magyar kormány Fietowicz megbízatását tudomásul vette, s neki – politikai feladata teljesítése tekintetében – minden segítséget és támogatást megadott.

Fietowicz 1943 őszén mégegyszer megismételte londoni utazását

Nem lehet elhallgatni Fietowicz egy érthetetlen ballépését, mely a Gestapo által történt letartóztatását, elhurcolását, majd kivégeztetését eredményezte, s több derék lengyel hazafi vesztét is okozta. Az 1944. március 19-én bekövetkezett német megszállás napjának hajnalán a Belügyminisztérium szociális ügyosztályának vezetője a vele szoros barátságban állott Fietowiczot telefonon értesítette,

hogy Magyarország erőszakos német megszállása Nyugat felől folyamatban van, s figyelmeztette, hogy bizalmas irattárát idejekorán semmisítse meg vagy rejtse el. Fietowicz köszönettel tudomásul vette a figyelmeztetést, melyet néhány perccel később a Külügyminisztérium is megismételt. Érthetetlen tehát, hogy a Gestapo emberei őt délután 2 órakor – irattára rendezése közben – hivatali helyiségében találták, legszorosabb munkatársai: Opoka és Gurgul társaságában. Természetesen mindhármukat letartóztatták, s egész irattárát és tetemes pénzkészletét elkobozták. Fietowicznak ez az érthetetlen s legfeljebb hirtelen idegösszeomlással magyarázható magatartása okozta, hogy a Gestapo által vezetett vizsgálat során védekezni sem tudott, sőt lefoglalt irattára alapján több munkatársa is a Gestapo hálójába került, s vele és két társával együtt – kegyetlen megkínóztatások után – Mauthausenben vértanúhalált halt. Ugyanezért került Gestapo fogságba a lengyel menekültekkel kapcsolatban álló, több magyar vezető tisztviselő és előkelő társadalmi személyiség is.

A földalatti lengyel katonai mozgalom magyarországi sejtjei élénk tevékenységet fejtettek ki itt-tartózkodásuk idején, a magyar polgári hatóságok és megbízható magyar katonák segítségével. Ez a segítség különösen abban nyilvánult meg, hogy a Honvédelmi Minisztériumban és a Vezérkari Főnökségnél szolgálatot teljesítő magyar katonatisztek hamis katonai okmányokat szereztek a lengyel katonai sejték exponáltabb emberei számára, a polgári hatóságok pedig a titkos lengyel rádióadó-állomások számára sorozatosan bocsátottak rendelkezésre megfelelő helyiségeket, hogy – azokat sűrűn változtatva – a német műszaki kutatóegységeket félrevezethessék.

Ez a munka serényen és eredményesen folyt még a német megszállás, sőt a nyilas uralom alatt is, s mindenkor – a már szintén illegálisba vonult – magyar hivatalos tényezők segítségével.

XI.

Fegyelmezés, fenytés, büntetés

A Magyarországon elhelyezkedett menekültek tömege természetesen mind műveltség, mind erkölcsi színvonal tekintetében a legkülönbözőbb elemekből tevődött össze. Ezenkívül a lengyel menekültek nagy többsége a lengyel védelem hirtelen összeomlása, a háború borzalmai, a menekülés nélkülözései és veszélyei következtében lelkileg megrendülve, idegileg súlyosan megviselve érkezett Magyarországra; nem csoda tehát, ha – különösen az első időben – sokan és gyakran összeütközésbe kerültek a magyar rendészeti hatóságokkal.

Különösen a lengyeleknek szokatlan magyar bor olcsósága és ereje tette, hogy a menekültek között – a súlyos lelki válság és a csalódások nyomán – az iszákosság erősen lábra kapott. Gondoskodni kellett tehát megfelelő rendszabályokról, fenytésekről és büntetésekről, hogy a tekintélyes számú tömeget – melynek túlkapásait talán a magyar társadalomban megnyilvánuló nagy részvéte és szeretete is elősegítette – fegyelmezni lehessen.

A kisebb-nagyobb kihágásokért járó büntetéseket a magyar rendészeti hatóságok rótták ki. Ezek rövidebb-hosszabb időre szóló szabadságvesztésben nyilvánultak meg.

A lengyel menekültek egymás közötti súrlódásait általában az egyes lakótelepek, illetőleg táborok becsületbírósa intézte el, a nagyobb horderajú vitás ügyekben pedig a Lengyel Társadalmi Bizottság központi becsületbírósa döntött – a magyar hatóságok teljes kizárásával. A magyar hatóságok csak akkor avatkoztak be a menekültek egymás közötti ügyeibe, ha a Lengyel Társadalmi Bizottság vagy egyes táborok, illetőleg lakótelepek lengyel vezetői

fordultak hozzájuk olyan kéréssel, hogy egyik vagy másik menekültet – büntetésből – más táborba helyezték át. Ilyen esetekben viszont a magyar hatóságok mindenkor helyt adtak a lengyel vezetők kérésének.

A menekültek politikai tevékenységét a magyar hatóságok sohasem korlátozták, sőt igyekeztek azt tőlük telhetőleg elősegíteni. Ha azonban egy-egy lengyel futár vagy politikai ágens vigyázatlanságból vagy kémkedés következtében a Magyarországon is mindinkább elszaporodó Gestapo nyomozók, illetőleg a német vezérkarral – különösen a későbbi idők folyamán – mind szorosabban együttműködő, magyar katonai kémelhárító közegek kezébe került, akkor a magyar hatóságoknak már nem volt módjukban a kiszabandó büntetésnek elejét venni.

Gyakran előfordult, hogy titkos politikai tevékenységet folytató, előkelő lengyel menekültek jutottak a németek vagy a magyar kémelhárítás nyomozóinak kezébe, s az ilyen eseteknek vége csaknem mindenkor hosszas vizsgálati fogság, majd azután huzamosabb időtartamra szóló büntetőtáborba utalás volt.

Ilyen büntetőtábor volt Nagykanizsán és Siklóson. Mindkettő egy-egy főúri kastélyban, nagy parkban volt elhelyezve. Az ideutalt menekültek semmivel sem részesültek rosszabb ellátásban és elbánásban, mint bármely tábor, illetőleg lakótelep lakói, csak személyes mozgási szabadságuk volt szoros korlátok közé szorítva, mert a kastélyt, illetőleg annak parkját semmi körülmények között sem hagyhatták el, s látogatókat is csak külön engedély alapján fogadhattak. A büntetőtáborba utalás nem is bizonyítékok alapján megállapított vétség büntetése, hanem összeférhetetlen, veszélyes vagy gyanús elemek fenytésére, illetőleg fegyelmezésére szolgáló rendszabály volt.

Az előkelőbb szerepet játszó, lengyel menekültek közül néhány hónapra a siklósi büntetőtáborba utalták például Bogdan Stypińskit, a londoni lengyel pénzügyminiszter megbízottját, valamint Wilk-Witoslawski ferences atyát, akik arra vállalkoztak, hogy a lon-

doni lengyel kormány menesztő határozatát kézbesítsék Steifer vezérkari ezredesnek, aki akkor a magyar Honvédelmi Minisztérium XXI. ügyosztályának lengyel alosztályát vezette, s a magyar katonai hatóságok előtt az internált lengyel katonaságot képviselte. E két lengyel menekült megbüntetését a Német Követség a sváb származású és náci beállítottságú Haas tábori püspök útján követelte a magyar hatóságoktól, melyek az ismert ügy érdemi elintézésének leplezése céljából kénytelenek voltak e követelésnek eleget tenni.

A teljes tárgyilagosság kedvéért meg kell említeni, hogy a magyar katonai kémelhárító osztály – mely jóformán csupa német származású és náci beállítottságú tisztből állott – két esetben az elfogott lengyel futárt egyéni akcióval, önhatalmúlag kiszolgáltatta a német hatóságoknak.

Amikor ezek az esetek – lengyel panasz folytán – a magyar hatóságok tudomására jutottak, azonnal megindult a legszigorúbb vizsgálat. De a tettes ellen bizonyítékokat szerezni lehetetlen volt, mert a gyanúsítottak azzal védekeztek, hogy az elfogott lengyelek megszöktek, és a határon át menekülve kerültek a német hatóságok kezébe.

XII.

Lengyelországi zsidó menekültek Magyarországon

1939 őszén és 1940 elején az első lengyel menekültekkel tekintélyes számban érkeztek Magyarországra zsidó polgári és katonai személyek is. Ezeket a magyar hatóságok a többi lengyel menekültekkel egyöntetűen és közösen helyezték el a polgári lakótelepeken és a katonai internálótáborokban. A zsidó polgári menekültek Magyarországon német megszállásáig – tehát 1944. március 19-ig – megmaradtak ebben az elhelyezkedésükben, míg a zsidó katonai személyeket – a lengyel tiszték kifejezett kérésére – 1942 nyarától kezdve külön táborban helyezték el, de ellátásuk és a velük való bánásmód általában semmiben sem különbözött a többi katonai internáltakétól.

1942-ben – mikor a zsidóellenes rendszabályokat a német megszállás alatt levő, lengyel területen erősen megszigorították – Magyarország északkeleti határán és Szlovákián át tömegesen áramlottak lengyelországi zsidó menekültek Magyarországon területére. A magyar belügyminiszter bizalmas rendeletben utasította a fennhatósága alatt álló, határmenti hatóságokat, hogy egyetlen ilyen menekültet se utasítsanak ki az ország területéről, hanem valamennyit fogadják be és helyezték el az ország belsejében felállítandó gyűjtőtáborokban.

A gyűjtőtáborokban összegyűjtött lengyelországi zsidó menekülteket a Belügyminisztérium szociális ügyosztálya – további elhelyezésük és ellátásuk szempontjából – három kategóriába sorolta: a) Azokat, akik magukat lengyel nemzetiségűeknek vallották, s akiket a Lengyel Társadalmi Bizottság is ilyeneknek ismert el, a többi lengyel menekültekkel teljesen egyöntetű elbánás alá vonták; b) Azokat, akik magukat zsidó nemzetiségűeknek vallották, az egyes magyarországi zsidó hitközségekhez utalták azzal, hogy

ezek helyezték el és lássák el őket a maguk körében; c) végül azokat, akik ellen a Lengyel Társadalmi Bizottság politikai szempontból kifogást vagy óvást emelt, internálótáborokban tartották, ahol ellátásukról és életbiztonságukról teljes gondoskodás történt.

Internátus és iskola lengyelországi zsidó gyermekek számára

Ugyancsak ebben az időben érkeztek Magyarországra kisebb-nagyobb zsidó gyermekek is, akiknek sem szüleik, sem hozzátartozói nem voltak. Ezek számára a Belügyminisztérium szociális ügyosztálya Vácott internátussal egybekötött óvodát és népiskolát létesített lengyelországi zsidó tanárok, tanítók, tanítónők és óvónők felügyelete alatt. Ez az intézet az 1944. március 19-én bekövetkezett német megszállásig rendszeresen működött, s mintegy 150 árva zsidó gyermek életéről és neveltetéséről gondoskodott.

Meg kell jegyezni, hogy Magyarországon 1942-ben már szigorú faji törvények voltak érvényben, s bár néha a magyar zsidókat erkölcsileg és fizikailag semmiféle bántódás nem érte, minden olyan hatósági vagy társadalmi megmozdulás viszont, amely emberbaráti indokokból külföldi zsidók megmentésére irányult, a társadalom szélsőjobboldali – különösen nyilas – rétegeiben igen éles ellenhatást keltett. Így a lengyelországi zsidók tömeges beözönlése is nagy izgalmat keltett a magyarországi nácik és nyilasok között, olyannyira, hogy az egyik nyilas országgyűlési képviselő 1943 őszén a képviselőház nyílt ülésén meg is interpellálta a belügyminisztert ebben az irányban, s követelte, hogy a már Magyarországon levő, lengyel zsidó menekülteket azonnal utasítsák ki az országból, az ezután érkezőket pedig egyszerűen kergessék vissza a határon túlra. Nagy meglepetést okozott a nácik körében a belügyminiszter határozott válasza, melyben kijelentette, hogy halálra üldözött emberekkel szemben senki kedvéért sem hajlandó embertelen rendszabályokat fogantatni.

XIII.

A Honvédelmi Minisztérium és a Magyar Vöröskereszt üldözött lengyeleket mentenek át Lengyelországból Magyarországra

1943-ban – a Kállay-kormány idejében – megegyezés jött létre a berlini Magyar Követség és a német kormány között, hogy azokat a magyar állampolgárságú vagy származású egyéneket, akiknek megélhetése Lengyelország területén nincs biztosítva, a magyar kormány hazaszállíttathatja Magyarországra.

Az egyezmény lebonyolításával / végrehajtásával a Honvédelmi Minisztérium és a Magyar Vöröskereszt Egylet volt megbízva, melyek lwówi és warszawai kirendeltségeik útján írták össze a hirdetmények alapján jelentkező egyéneket, s miután azok magyar származását megállapították, az időközönként közlekedő vöröskeresztes vonatokkal szállították Magyarországra.

A Belügyminisztérium szociális ügyosztálya – mely amúgy is szoros együttműködésben állott a Magyar Vöröskereszt Egylettel – könnyen el tudta érni, hogy a hazaszállítandók lajstromára felvegyék mindenekelőtt a Magyarországon tartózkodó lengyel menekültek hozzátartozóit, s – a magyarországi lengyelek kérésére – sok olyan lengyel hazafit is, akiket a földalatti mozgalomban a részvétel miatt a Gestapo üldözött.

A hazafias érzésű magyar honvédtisztek mellett különösen kitűntették magukat ebben a tekintetben a Magyar Vöröskereszt Egylet önkéntes ápolónői, akik – az egyre szigorúbbá váló német ellenőrzés ellenére – sok lengyelt – közöttük zsidókat is – áruhában csempészték át magyar területre a vöröskeresztes vonatokon. Ezért aztán a Gestapo részéről üldöztetésnek voltak kitéve, többet közülük kitiltottak Lengyelország területéről, sőt egyet le is tartóztattak és internáltak.

XIV.

A magyar kormány segélyezte a krakkói lengyel egyetemi tanárokat

A magyarországi lengyel menekültek emberséges ellátásán és kezelésén túl a magyar kormánynak kiterjedt a gondja arra is, hogy a Lengyelország területén annyira üldözött és sanyargatott lengyel szellemi elitnek segítségére siessen.

1943 őszén jutott a magyar Külügyminisztérium tudomására, hogy a Krakkóban élő, mintegy 20 lengyel egyetemi tanár családjával együtt a legnagyobb nyomorban él. S minthogy-Lengyelország területén a német megszállás alatt lengyel közép- és főiskolák nem működhettek, tehát az iskolaköteles korban levő, lengyel ifúság arra a néhány földalatti lengyel közép- és főiskolai tanfolyamra volt utalva, amelyek mind a krakkói egyetemi tanárok irányítása alatt állottak – nemcsak emberbaráti, hanem lengyel nemzeti szempontból is alapvetően fontos volt, hogy ezek az egyetemi tanárok a német megszállás idejét átvészelhessék.

Tudomására jutott a magyar Külügyminisztériumnak az is, hogy a svéd kormány – legális formában – megelőzőleg már küldött a krakkói tanároknak pénzsegélyt, azonban ebből kifolyóan a tanároknak a német megszálló hatóságok részéről annyi zaklatásban volt részük, hogy kénytelenek voltak a további nyílt segélyezésről lemondani, s megkérni a svéd kormányt, hogy a további pénzáttalásoktól tekintsen el.

Ha tehát a magyar kormány segíteni akart, azt csak illegális úton, titokban tehette, úgyhogy az sem a megszálló német hatóságoknak, sem magyarországi bérenceiknek ne jusson tudomására.

Köztudomású, hogy a németek – V. hadoszlopuk útján – gon-

doskodtak arról, hogy minden fontosabb magyar hivatalban ott üljenek fizetett kémeik. Felesleges tehát magyarázni, hogy milyen merész és kockázatos vállalkozás volt a magyar miniszterelnök és külügyminiszter részéről, hogy mégis megtalálta a módját annak, hogy 1943 őszén 30 ezer, 1944 kora tavaszán pedig – közvetlenül a március 19-én bekövetkezett német megszállás előtt – újabb 40 ezer zlotyot juttasson ki a krakkói lengyel egyetemi tanároknak.

XV.

A londoni lengyel kormány, valamint idegen államok és intézmények érdeklődése a magyarországi lengyel menekültek sorsa iránt

A londoni lengyel kormány – mint már említettük – állandó szoros érintkezést tartott fenn a magyarországi lengyel menekültekkel, sőt azokat – az ellenállási mozgalom megszervezése és irányítása révén – németellenes háborús céljaira is igénybe vette, s ebben készséges segédkezet nyújtottak számára a magyar miniszteriumok, hatóságok és jóformán az egész társadalom.

A lengyel kormánynak három meghatalmazott megbízottja működött a háború alatt Magyarországon, s irányította egyrészt a lengyel menekültek sorsát, őrködött gazdasági és kulturális igényeik kielégítése felett, másrészt szervezte a földalatti ellenállási mozgalmat, s ezzel nem kis mértékben járult hozzá a Szövetséges Nemzetek győzelméhez.

E meghatalmazott megbízottak: Henryk Sławik, a Lengyel Társadalmi Bizottság elnöke mint a lengyel kormány népjóléti miniszterének megbízottja; Bogdan Stypiński, majd Adam Meissner, a menekültek pénzügyeinek intézője mint a lengyel kormány pénzügyminiszterének megbízottja; végül Edmund Fietowicz mint a lengyel összkormány politikai megbízottja Magyarország területére.

A Magyarországon internált menekült lengyel katonaság képviselőjét nem számítjuk ide, mert megbízatását nem közvetlenül a lengyel kormánytól kapta, hanem a magyar honvédelmi miniszter önszántából hívta őt meg s bízta meg az ismert hatáskörrel, a lengyel kormány csupán tudomásul vette ezt a meghívást. Mikor azonban az első katonai megbízott ellen kifogás támadt, azt köz-

vetlen paranccsal lemondásra kényszerítette, s ezt az intézkedést a magyar Honvédelmi Minisztérium minden további nélkül tudomásul vette.

Az illetékes magyar kormányhatóságok a lengyel kormány megbízottait elismerték, s őket munkájukban minden eszközzel támogatták.

A londoni lengyel kormány rendes pénzellátmányban részesítette a magyarországi lengyel menekültek különböző lengyel hivatalait és intézményeit. Az eljárás pedig e tekintetben az volt, hogy az egyes lengyel intézmények és hivatalok hónapról-hónapra rendes költségvetést készítettek, és azt a Lengyel Társadalmi Bizottsághoz nyújtották be. A Társadalmi Bizottság elnöke az egyes szakosztályok vezetőinek és a lengyel pénzügyminisztérium megbízottjának bevonásával történt egyeztetés és esetleges javítás után összesítő költségvetést készített, s ennek alapján a lengyel pénzügyminiszter – megbízottja útján – igényelte a londoni lengyel kormánytól a globális összeget.

A pénzáttalás – a magyar hatóságok hozzájárulásával az előíráson módon a Magyar Nemzeti Bank útján – a lengyel pénzügyminiszter megbízottjának kezeihez történt, aki aztán a Lengyel Társadalmi Bizottság elnökének és az egyes szakosztályok vezetőinek bevonásával utalta ki a megfelelő ellátmányt a különböző intézetek és hivatalok vezetőinek.

A háború folyamán természetesen előfordult, hogy a londoni átutalások késtek vagy hosszabb ideig is elmaradtak. Olyankor a Lengyel Társadalmi Bizottságot pénzzavarából a magyar Belügyminisztérium szociális ügyosztálya segítette ki – a magyar belügyminiszter hozzájárulásával. A Belügyminisztérium szociális ügyosztálya egyébként a saját alapjaiból is rendszeresen dotálta a Lengyel Társadalmi Bizottság költségvetését, s ilyen címen havonként mintegy 100 ezer pengőt utalt ki a Társadalmi Bizottság elnökének kezeihez.

A Lengyel Társadalmi Bizottság pénzellátmánya mindenek-

előtt a magyarországi lengyel szociális és kulturális intézmények fenntartására és az ezekben működő tisztviselők fizetésére szolgált, de sokat áldozott a Lengyel Társadalmi Bizottság a németországi fogoly- és internálótáborokban sínylődő lengyelek megsegítésére is. Ebben a tekintetben elsősorban a Magyar Vöröskereszt Egylet szolgálatait vette igénybe.

A lengyel kormány magyarországi politikai megbízottjának pénzellátmányát a politikai megbízott londoni utazásai alkalmával személyesen hozta Budapestre, s ezek a tekintélyes összegek a magyarországi lengyel földalatti ellenállási mozgalom költségeinek fedezését szolgálták.

Az angol és amerikai követségek budapesti működésük idején állandóan figyelemmel kísérték a lengyel menekültek sorsát. Az előbbi főleg az „evakuáció” iránt érdeklődött s azt anyagi eszközökkel is támogatta.

A magyarországi semleges külképviseletek, az Apostoli Nunciatura, a svájci, a török, a svéd és más semleges országok képviselői a legnagyobb készséggel álltak a lengyel menekültek rendelkezésére, különösen, mikor külföldre juttatandó diplomáciai anyagról vagy üldözött emberek mentéséről volt szó.

Különösen a Római Szentszék érdeklődött a lengyel menekültek sorsa iránt, s utasítására Angelo Rotta, budapesti apostoli nuncius többször meglátogatta a lengyel menekültek lakótelepeit és táborait. Minden alkalommal elismerésének és csodálatának adott kifejezést a méltányos és humánus bánásmód felett, melyben a magyarok a lengyeleket részesítették. Amint mondta: „Egy eltiport nemzet földönfutóit és nyomorultjait jöttem meglátogatni és vigasztalni, s helyett teljes szabadságban élő, gondtalan, életvidám, egészséges telepeket találtam”.

Angelo Rotta bíboros különös figyelemmel kísérte a lengyel menekültek kulturális és társadalmi életét is, a közös magyar–lengyel ünnepélyeken sokszor megjelent, s ezek felett mindenkor őszinte örömeinek és meglegedésének adott kifejezést.

A Nunciatura egyébként Magyarország német megszállása után is élénk részt vett a lengyelek megsegítésében, készséggel vállalta a kompromittáló lengyel iratok elrejtését, majd számtalan esetben menlevelet adott ki, főként katolizált zsidó lengyelek számára, sőt több ízben közben is járt a németeknél.

A Genfben székelő protestáns egyházi világszervezet: az Ökumenikus Világtanács (Ecumenical Council of the Churches) is kiküldte megbízottját 1943 júniusában Nils Ehrenström svéd lelkész személyében, hogy a lengyel menekültek helyzete iránt is érdeklődjék. Ő is megállapította, hogy Magyarországon a lengyelek kitűnő elhelyezést és gondozást élveznek, s ugyancsak elragadtatással nyilatkozott a magyarok által irántuk tanúsított barátságos és emberséges magatartásról.

***A Young Man's Christian Association (Y.M.C.A.) is
támogatja a lengyel menekülteket***

Az amerikai Y.M.C.A. már 1939 őszén akciót indított a magyarországi lengyel menekültek megsegítésére. Mindenekelőtt Budapesten létesített olcsó, lengyel éttermet, mely – lengyel vezetés alatt – igen jutányosan látta el a fővárosban lakó és – esetenként néhány napra a fővárosba érkező – vidéki lengyel menekültek étkezési szükségleteit. Ugyanez az intézmény a főváros központjában egy ötszobás helyiséget bérelt lengyel kultúrház céljaira, s ezt bőségesen ellátta rádióvevő készülékekkel, angolszász, francia és semleges hírlapokkal, könyvtárral és társasjátékokkal, úgyhogy ez a helyiség – amely a lengyel éttermeket is magában foglalta – a Budapesten lakó és ott megfordult vidéki lengyel menekülteknek állandó találkozóhelye volt. Ugyanott rendezték a lengyelek eleinte társas összejöveteleiket, ünnepélyeiket és ismeretterjesztő előadásait is.

Az amerikai Y.M.C.A. jól felszerelt vándorkönyvtárakat is léte-

sített, melyek táborról-táborra vándorolva, megfelelő olvasnivalóval látták el az internált lengyel katonaságot és a vidéki polgári lakótelepeket.

Az intézet a lengyel egészségügyi szolgálatnak műszereket és gyógyszereket, az iskoláknak és a cserkészcsapatoknak felszerelési tárgyakat, s minden vidéki internáló tábornak és lakótelepnek rádióvevő készüléket juttatott, de ezenkívül is segítette a lengyel menekülteket főleg ágy- és ruhaneművel.

Az Y.M.C.A. budapesti lengyel kultúrháza és étterme a magyar hatóságok legkisebb beavatkozása és ellenőrzése nélkül 1942 végéig működött, s akkor is azért szűnt meg, mert a Lengyel Társadalmi Bizottság elnöke azt – saját hatáskörében, a magyar hatóságok minden előzetes értesítése vagy véleményének kikérése nélkül – személyi okokból megszüntette.

Az intézmény megszűnése után a budapesti lengyel menekültek étkeztetéséről a Lengyel Legionisták Egyesülete saját kezdeményezésére és anyagi támogatásával gondoskodott.

Idegen személyiségek és intézmények érdeklődése a lengyel menekültek iránt

1943 őszén Cedergren Bernadotte Elsa hercegnő, a svéd király unokahúga látogatta meg a magyarországi lengyel menekülteket. Végig vezettette magát a lengyel lakótelepeken és táborokon, hosszabb időt töltött Balatonbogláron, az ottani gimnázium tanulói és a telep lakói között, s érintkezésbe lépett a lengyel menekülteket gondozó hatóságok és pártfogó intézmények vezetőivel. Elragadtatással nyilatkozott a lengyel menekültek gondozásáról s főként a magyar hatóságoknak és társadalomnak irántuk tanúsított testvéries magatartásáról. Különösképpen a balatonboglári lengyel gimnázium és internátus nyerte meg tetszését. Elutazása előtt jelentette, hogy Magyarországon a lengyelek nem emigránsok, ha-

nem szeretettel fogadott vendégek. A táborok és lakótelepek körül nemcsak hogy drótkerítés nincs, hanem az elhelyezés és ellátás a legtöbb esetben szanatóriumszerű.

Genfből még Bavier, a Nemzetközi Vöröskereszt Egylet megbízottja járt Magyarországon, hogy a lengyel menekültek sorsa iránt érdeklődjék.

XVI.

Sorozatos német tiltakozások Magyarország lengyelbarát politikája miatt

A lengyel kérdés már 1938 óta diplomáciai viszály tárgya volt Magyarország és Németország között: Magyarország a lengyelek védelmében mindvégig kifogástalan, barátságos és emberséges magatartást tanúsított, s a német követelődzéseket határozottan visszautasította. Tette ezt áldozatok árán is, hiszen a szomszédos Németországtól gazdasági függőségben volt, s a lengyel kérdés kiéleződése előbb-utóbb Németország bizalmának elvesztését eredményezte.

A németek tiltakoztak, mikor a magyarok 1939-ben nem engedték meg, hogy német és szlovák csapatok magyar területen vonuljanak fel Lengyelország ellen. Tiltakoztak, amikor a magyarok befogadták a lengyel menekülteket; s amikor a magyar kormány 100 ezer lengyel katonát juttatott el Franciaországba és a Közel-Keletre; amikor a magyar kormány teljes szabadságot és emberséges gondozást biztosított a lengyel menekülteknek – köztük a zsidó származásúaknak is; amikor a magyar kormány megtűrte és elősegítette a magyarországi lengyel földalatti mozgalom németellenes működését; amikor megengedte, hogy lengyel diákok szabadon iratkozhassanak be a magyar közép- és főiskolákra; amikor Magyarországon lengyel sajtót engedélyezett; továbbá, amikor lengyeleket szöktetett át a megszállt Lengyelországból és akciót indított a Lengyelországban sýnlődők megsegítésére.

A német kormány állandóan tiltakozott, és a magyar kormány nem vette figyelembe ezeket a tiltakozásokat. A német kormány 1939 óta Gestapo ügynökökkel árasztotta el Magyarországot, mire

a magyar kormány mindent megtett, hogy ezektől az ügynököktől megvédje a lengyel menekülteket.

Végül olyan esetekben, amikor már nem lehetett kitérni a nyílt német követelések elől – mint például az „evakuáció” során, vagy Sławik és Witoslawski ügyével kapcsolatban –, a magyar kormány és hatóságok a színleges letartóztatáshoz vagy őrizetbevételhez folyamodtak, de amint ez ügyek hullámai lecsillapultak, a lefogott személyeket újból szabadon eresztették.

Ennek a feszült helyzetnek vetett radikálisan véget 1944. március 19-e, amikor a németek – Magyarország átállási és ellenállási készülődéseire hivatkozva – erőszakkal megszállták az országot. Attól az időponttól kezdve, a magyarországi lengyel menekültek életében is gyászos, sötét szakasz következett, amelyben korábbi pártfogóik és segítő társaik, az igaz magyar hazafiak ezrei is osztoztak.

XVII.

A magyarországi lengyel menekültek sorsa 1944. március 19. – 1944. október 15-ig, vagyis a német megszállástól a nyilas államcsínyig

A magyarok még az ország szuverenitásának elvesztése után is segítik a lengyel menekülteket

Magyarország a lengyel, a francia, a jugoszláv és az egyéb menekültek iránt tanúsított emberbaráti magatartásával és a szövetségesek felé tett különböző közeledési kísérleteivel, valamint az egyre nagyobb méreteket öltő, szabotázs-cselekményekkel már a háború első éveiben elvesztette a németek bizalmát.

Különösen felbőszítette a németeket az a körülmény, hogy a közép-európai zsidóság jelentős számban Magyarországon talált menedéket, s a magyar kormány egész 1944. március 19-éig – tehát az erőszakos német megszállásig – következetesen visszautasította a zsidókérdés „radikális” megoldására vonatkozó német követeléseket.

Végre – mikor már egyre több nyílt jel mutatott arra, hogy Magyarország ki akar lépni a háborúból, s mikor ezzel párhuzamosan a magyar hatóságok a németek követeléseit kezdték nyíltan visszautasítani – német fegyveres alakulatok 1944. március 19-én meglepetésszerűen megszállták az országot – noha a német diplomácia, a külszín megóvása érdekében még bizonyos engedmények árán is kínosan vigyázott arra, hogy a magyar alkotmányos jogfolytonosságnak legalább látszatát megőrizze –, a valóságban az ország kormányzását is kezükbe vették.

A Gestapo emberei – és különösen a magyarországi Volksbund

tagjai – természetesen előre készültek a puccsszerű rajtaütésre, úgyhogy a legtöbb demokratikus és humánus gondolkozású magyar vezető embert – német alapossággal – néhány nap alatt be szállították a Gestapo fogdáiba.

Az illetékes magyar hatóságok a megszállás napjának hajnalán figyelmeztették a lengyel vezetőket a közeledő veszélyre

A németek államcsínyszerű akciója magukat a magyar hatóságokat is elég váratlanul érte, mégis már a kora hajnali órákban első dolguk volt telefonon és küldönc útján figyelmeztetni a lengyel intézmények vezetőit, hogy – a közeledő veszélyre való tekintettel – tüntessék el kompromittáló irataikat, s maguk is rejtőzzenek el. Ennek a magyar hivatalos figyelmeztetésnek – az egyetlen Fietowicz-eset kivéve – meg is volt az eredménye.

A Gestapo rajtaütése a lengyelek között

Noha a megszálló német csapatok első „Wegweiser”-autója reggel futott be a főváros központjában fekvő Apponyi térre, a fürge Gestapo autók SS és SD emberekkel megrakva, már kora reggel elindultak a Német Követség és más német épületek garázsaiból rajtaütéseikre. Hogy a lengyel vezetőembereket alig két–három nap alatt össze tudták fogdosni, annak két oka volt. Az egyik az, hogy magyarországi kémeik, a Volksbundisták és a Reichsdeutsche Schule diákjai segítségével már jó előre névsorokat készítettek a kiszemelt áldozatokról, s nyilvántartották, hogy kit, hol és mikor lehet megtalálni. Ezt legfeljebb csak az tudta némileg ellensúlyozni, hogy a Magyar–Lengyel Menekültügyi Bizottság befolyásosabb tagjai a magyar hatóságoktól magyar névre szóló, hamis okmá-

nyokat szereztek a lengyel vezetőemberek számára, és gondoskodtak ezek megfelelő elrejtéséről is. A másik ok, amely megkönnyítette a németek munkáját, egyik első rajtaütésük sikere volt, tudniillik a londoni lengyel kormány politikai megbízottjának, Edmund Fietowicznak érthetetlen vigyázatlansága.

Amint már említettük, Fietowiczot a Belügyminisztérium szociális ügyosztályának vezetője és a Külügyminisztérium politikai osztálya már hajnali 5 órakor telefon útján figyelmeztették, hogy a németek átlépték a magyar határt, s a főváros felé közelednek, tehát iratait semmisítse meg, és tűnjön el. Fietowiczot – máig is megmagyarázhatatlan okból – a Gestapo emberei délután 2 órakor még mindig hivatalában találták, ahol két legközelebbi munkatársával, Opokával és Gurgullal együtt iratait válogatta, illetőleg selejtezte, s a megőrzendő iratokat két bőröndbe sűrítve, éppen indulni akart, hogy elrejtőzzék. A Gestapo emberei mindhármukat letartóztatták, s az egész bizalmas irattárat és a tetemes készpénzkészletet lefoglalták. Fietowicz irattára alapján a Gestapo azonnal megkezdte s két-három nap alatt be is fejezte a lengyel vezető emberek összeszedését.

Ugyanaznap délután 5 órakor jelentek meg a Gestapo emberei a Magyar–Lengyel Menekültügyi Bizottság Fő u. 11. sz. alatti helyiségeiben, ahol a lengyel Egészségügyi Szolgálat rendelőintézete is el volt helyezve. A rendelőintézetben volt éppen Jan Srzednicki-Kołątaj orvostábornok, az Egészségügyi Szolgálat vezetője, néhány lengyel ápolónő és néhány vidéki lengyel menekült, akik orvosi tanácsért mentek fel az intézetbe. Noha egyesek menekülési kísérletén kívül ellenállásról szó sem volt, a németek sortűzzel több embert ott, a helyszínen agyonlőttek, így Srzednicki-Kołątaj orvostábornokot, dr. Kandaffer orvost, valamint egy lengyel vöröskeresztes ápolónőt. Akiket még ott találtak, letartóztatták. Ezek között voltak Józef Skulski, Maksimilijan Wojtas, Boleslaw Noga, Zygmunt Pogeda, Ignacy Bachrynowski és mások, nagyrészt vöröskeresztes kiküldöttek.

Érdemes feljegyezni, hogy az egyik jelenlevő lengyelnek sikerült kézsebe árán elmenekülnie. Az épület kapuja előtt szolgálatot teljesítő magyar rendőr a szomszédos ház kapualjában elbújtatta, ott sebét bekötözte, s csak akkor engedte tovább, mikor a Gestapo autója eltávozott..

Lakásukról vagy rejtékhelyükről is sokakat elhurcoltak, de többeknek sikerült magyar ismerőseiknél elrejtőzniük. Így maga Henryk Sławik, a Lengyel Társadalmi Bizottság elnöke is igen jól elrejtőzött s hetekig nem került kézre. De közben felesége Balatonboglárra utazott, hogy ottani lakásukat megnézzze, ott a németek letartóztatták, s Sławikot – közvetett üzenettel – azzal fenyegették meg, hogy feleségét kivégzik, ha ő nem jelentkezik.

Akkor Sławik önként jelentkezett, mire a németek letartóztatták, majd elhurcolták s végre Mauthausenben kivégezték. Ugyancsak letartóztatták Andrzej Pysz-t, a Lengyel Társadalmi Bizottság helyettes elnökét és Stefan Filipkiewicz festőművészt, a krakkói Képzőművészeti Főiskola neves tanárát s a Lengyel Társadalmi Bizottság egyik vezető tagját. Pysz-t Mauthausenben kivégezték, a beteges Filipkiewicz pedig a kiállott izgalmak, nélkülözések és a sok tortúra miatt már bécsi fogságában meghalt.

A németek már az első éjszakán rajtaütésszerűen meglepték a lengyel diákleányok Vadorzó utcai otthonát is, de szerencsére a leányokat a környékbeli magyar családok még idejében elbújtatták. Csak két leány maradt az internátusban, akiket a Gestapo pribékek megbecstelenítettek és elhurcoltak.

Ugyancsak meglepetésszerűen hatoltak be a Lengyel Lelkészi Hivatal, a Wiesci Polskie szerkesztősége, a Lengyel Intézet és Könyvtár, valamint a Biblioteka Polska helyiségeibe. A Lelkészi Hivatalból elhurcolták Wilk-Witoslawski atyát, a hivatal vezetőjét, de a többi helyeken már csak üres falakat találtak, mert a többi intézmények vezetői – kik a magyar figyelmeztetést komolyan vették – idejében elrejtették egész irattárukat és munkatársaikat, majd maguk is megfelelő bűvőhelyre vonultak vissza. Nem érdek-

telen feljegyezni, hogy a Wiesci Polskie szerkesztőségének és kiadóhivatalának, a Biblioteka Polska munkatársi gárdájának és tisztviselői karának, a Lengyel Intézet tisztviselői karának egyetlen tagja sem került a Gestapo kezére, noha a németek nyilván igen nagy súlyt helyeztek ezek kézrekerítésére, mert a Gestapo még he-
tekig sűrűn razziázott az elhagyott hivatali helyiségekben, s tehetetlen dühét az ott talált üres bútorokon és felszerelési tárgyakon töltötte ki.

A Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság helyiségeit a németek március 19-én reggel 6 és 7 óra között lepecsételték, s az egész külföldi nyilvántartási anyagot saját kezelésbe vették. Mikor a külföldiek ellenőrzése céljából előírt kötelező jelentkezési időszakban néhány lengyel jelentkezett, hegy tartózkodási engedélyét láttamoztassa – letartóztatták őket. A hír villámgyorsan terjedt el a lengyelek között, s attól fogva természetesen senki sem jelentkezett. Akkor a németek az élelmiszerjegy-hivatalba küldték ki embereiket, ahol szintén sikerült néhány lengyelt elfogniuk.

A lengyeleket támogató magyar tisztviselők és egyéb befolyásos magyarok letartóztatása

Gondja volt a Gestapónak a lengyeleket támogató magyarokra is. Rövidesen letartóztatták a Belügyminisztérium IX. (szociális) ügyosztályának vezetőjét. Ez a magyar vezető tisztviselő két hónapig ült a Gestapo börtönében, s szenvedte a kínos vattatásokat és egyéb gyötrelmeket a lengyelekért. A németek legfőbb vádjá az volt ellene, hogy az „evakuáció” során tízezrek számára tette lehetővé, hogy az afrikai fronton száz meg száz német katonát ejtse-
nek fogságba vagy pusztítsanak el. A németek ugyanis mindig a legnagyobb dühvel emlegették az afrikai fronton küzdő lengyel csapatokat. Ugyancsak letartóztatták a Külügyminisztérium politikai osztályának vezetőjét (a jelenlegi washingtoni magyar köve-

tet) és – hosszas keresés után – a magyar külügyminiszter állandó helyettesét is, aki Mauthausenben meg is halt.

Mindkettőjüket – a lengyelek támogatásán kívül – sok más német vád is terhelte, hiszen a magyar diplomáciai ellenállás vezető egyéniségei voltak. Letartóztatták az Államvédelmi Központ vezetőjét és ennek helyettesét, valamint a magyar vezérkar kémelhárító osztályának parancsnokát. Ezek ellen az volt a vád, hogy a magyarországi lengyel ellenállási mozgalom futárait hamis magyar katonai okmányokkal látták el. A társadalmi tényezők közül elsősorban a Magyar–Lengyel Menekültügyi Bizottság vezetőjét, egy lelkes és önfeláldozó magyar főrangú hölgyet, a Bizottság igazgatóját és több munkását vették őrizetbe.

***Német provokációk a lengyel menekültek tömeges
letartóztatása és a lengyel intézmények megszüntetése
céljából***

Noha a megszállt Magyarországon a főhatalmat a Sztójay-féle „Quisling”-kormány mellett valójában a németek gyakorolták, a német diplomácia nagy súlyt helyezett arra, hogy a magyar szuverenitás látszatát a külvilág felé megóvja. Tekintettel tehát arra, hogy a lengyel menekültek védelmét maga a kormányzó vállalta, ahhoz, hogy lengyel menekülteket tömegesen letartóztassanak és Németországba hurcoljanak, s hogy a magyarországi lengyel intézmények működését beszüntessék, legalább is politikai, illetőleg katonai természetű gyanúkokra vagy vádakra volt szükség.

Mínt hogy pedig a németek feltétlenül megvalósítandó célként tüzték ki maguk elé, hogy minden német megszállás alatt álló vagy ellenséges ország Magyarországon tartózkodó menekültjét Németországba telepítsék át – német alaposággal és náci lelkiismeretlenséggel –, megragadtak minden eszközt, hogy minél több

lengyel menekültet hurcolhassanak el Németországba, s a magyarországi lengyel intézmények munkáját megbéníthassák.

Így aztán napirenden voltak – a koholt vádak alapján történt – tömeges letartóztatások s a különböző kihívások, melyeknek nyomán mindenkor számos lengyel menekültet sikerült a Gestapo börtönébe juttatniuk, majd Németországba hurcolniuk.

Jellemző példa erre a „Janikowski-eset”, amikor az ittasan hazatérő Janikowski ügyvéd a budapesti Erzsébet-hídról egy taligát tréfából a Dunába dobott. A németek menten vádat koholtak ellene, hogy egy német katonát dobott a vízbe, le is tartóztatták s – a „széleskörű nyomozás alapján” – még sok lengyelt őrizetbe vettek.

Igaz, adódott közben alkalom valóságos ellenállásra is. Így Fajszt községben, az ott munkát vállaló, lengyel erdőmunkások közé a németek két Gestapo kémét csempészték be, akiket a lengyelek rövid úton eltettek láb alól. A németek a szigorú nyomozás során természetesen sok ártatlan lengyelt is letartóztattak.

A lengyel menekültek szociális, társadalmi és kulturális intézményei már a német megszállás első napján feloszlottak, hiszen a Gestapo az első napon behatolt minden intézmény helyiségébe, hogy a vezetőket és a tagokat letartóztassa, s az irattárákat birtokába vegye. Ugyancsak feloszlott a balatonboglári lengyel gimnázium is, mert annak tanárai ellen a németek valóságos hajtóvadászatot rendeztek, azzal vádolván őket, hogy fegyvereket rejtegetnek, s a lengyel ifjúságot sportgyakorlatok örve alatt katonai kiképzésben részesítik.

A budapesti lengyel egyetemi hallgatók is üldözött vadakká váltak, hiszen internátusukat a németek lefoglalták, s személyes szabadságuk is erősen kockán forgott. Tanulmányaikat azonban mégis tovább folytatták, mert a különböző magyar diákegyesületek saját helyiségeikben adtak szállást a lengyel diákoknak, s magányos polgárok is sok hajléktalanná vált, lengyel menekültet fogadtak szállásaikba, köztük olyanokat is, akiket a Gestapo halálra keresett.

A magyar hatóságok nyílt ellenszegülése a lengyel kérdésben gyakorolt német nyomással szemben

A lengyel kérdésnek magyar–német viszonylatban egyre fokozódó kiéleződése következtében a kormányzóságon a lengyel és egyéb nemzetiségű menekültek fokozottabb védelme érdekében is – már az ország német megszállása előtt – külön osztály létesült a kormányzó fiának és kabinetfőnökének vezetése alatt. Ez az osztály intézte legfelsőbb fokon a menekültek sorsának irányítását; ez gondoskodott nagy befolyásával és súlyával arról, hogy az egyes menekült táborok és lakótelepek vezetőségébe németbarát elemek ne férközhessenek be, illetőleg az ilyenek a menekültek ügyeinek intézéséből kiküszöböltessenek.

A lengyel menekültek magyarországi életét intéző, vezető állami tisztviselők sora már a német megszállás első napjaiban alaposan megváltozott. A Sztójay-féle „Quisling”-kormány német követelésre azonnal leváltatta a Belügyminisztérium szociális ügyosztályának vezetőjét, akit aztán a németek le is tartóztattak; eltávolította ennek német szempontból megbízhatatlan helyettesét is, és kicseréltette a Honvédelmi Minisztérium XXI. ügyosztályának vezetőjét. A Külügyminisztérium politikai osztályának „lengyelbarát” vezetőjét a Gestapo letartóztatta, a sajtóosztály lengyel előadója pedig – Quisling-kormányt szolgálni nem akarván – a Sztójay-kormány megalakulásának napján önként elhagyta állását.

E személyi változások ellenére azonban a dolgok menete, illetőleg a hivatalos irányítás szelleme lényegében mégsem változott, mert a magyar hatóságok és a közreműködő tisztviselők mindent elkövettek, hogy a lengyel menekülteket segítsék és megmentik.

A németeknek ez természetesen nem tetszett, s folytonosan követelték a lengyel kérdés gyökeres elintézését.

Azt akarták minden áron elérni – s ezt nyíltan követelték is –, hogy a magyar hatóságok vonják meg a lengyelektől a táboron kívül lakás lehetőségét, a polgári lakótelepeket is változtassák át in-

ternáló táborokká, s ezeket, valamint a katonai táborokat is helyezzék szigorúbb őrizet alá; végül mind a polgári, mind a katonai menekültekre nézve vezessék be a kötelező munkaszolgálatot.

E német követelések letárgyalása végett hívták egybe a Miniszterelnökségen az első tárcaközi értekezletet, melyen a Miniszterelnökséget – nyilván Sztójay miniszterelnök tájékoztatlansága folytán – az a miniszteri tanácsos képviselte, aki demokratikus gondolkozásáról és őszinte lengyelbarátságáról már a korábbi időkben is számos tanúságot tett. Ugyanilyen beállítottságú volt a Külügyminisztérium képviselője, a nemzetközi jogi osztály vezetője, akinek gerinces magatartása és határozott jogi véleménye alapján a magyar Külügyminisztérium 1941 nyarán – Magyarország hadba lépése után – megtagadta Németország ama követelésének teljesítését, hogy a Magyarországon internált lengyel katonai menekülteket a magyar kormány szolgáltassa ki Németországnak.*

Az értekezleten képviseltette magát a Honvédelmi és Iparügyi Minisztérium is. Az értekezlet úgy döntött, hogy a lengyel menekülteket nem lehet munkaszolgálatra igénybe venni. Meghallgatták Zbigniew Borówkot is, aki az időközben letartóztatott Henryk Sławik megbízásából a lengyel menekültek érdekeinek egyedüli lengyel képviselője volt Magyarországon. A Miniszterelnökség és a Külügyminisztérium képviselői síkra szálltak a zsidó és nemzsidó lengyel menekültek megkülönböztetése ellen is.

Az értekezlet tehát az összes német követeléseket elutasította, s ezzel – legalább egyelőre – elhárította azt a veszélyt, hogy a németek munkásszázadonként deportálják a lengyeleket Németországba.

A következő alkalommal a Külügyminisztériumban összehívott tárcaközi értekezleten – a Honvédelmi Minisztérium képviselőjének ügyes kezdeményezésére – úgy döntöttek, hogy az összes len-

* Románia ugyanezt a német követelést – már korábban – készségesen teljesítette.

gyel ügyek intézését a Honvédelmi Minisztérium vegye át, mert az adott helyzetben és körülmények között ezzel biztosították legjobban a deportálás elkerülését. Ezt a megoldást a lengyelek képviselője, Zbigniew Borówko is helyeselte, s a németek is azt hitték, hogy a lengyelek ügye végre „megbízható” kezekbe került.

A lengyelek pénzügyi helyzetében ugyancsak jelentős változás állott be. 1944. április 1-jétől kezdődőleg a Belügyminisztérium – német követelésre – kénytelen volt beszüntetni a segélyek folyósítását. Ugyanakkor a londoni pénzforrás is bedugult, s a meglevő készleteket a németek elkobozták.

A Honvédelmi Minisztérium XXI. osztályának vezetője minisztériumi kölcsön felvételével akart segíteni a bajon, mígnem a Miniszterelnökség lengyel előadója a kormányzóság lengyel osztályának támogatásával, pozícióját is veszélyeztető közbenjárásra határozta el magát a németek által megbízott belügyminiszternél, aki a kormányzóság tekintélyének súlya alatt végre is kénytelen volt az elmaradt segélyeket kiutaltatni.

A magyar ellenállási mozgalom támogatja a bajba jutott lengyeleket

Időközben megindult és megerősödött a Magyar Függetlenségi Mozgalom. Július 15-én a németek minden indokolás nélkül félezer lengyelt deportáltak Németországba. Akkor a Magyar Függetlenségi Mozgalom rábírta a kormányzót, hogy szóljon bele a dologba. (Ez a németek által akkor megindított zsidó deportálásokra is vonatkozott.) A kormányzó teljesítette a Magyar Függetlenségi Mozgalom kívánságát, telefonon felhívatta a Honvédelmi Minisztérium XXI. ügyosztályának vezetőjét, s utasította, hogy a lengyeleket a lehető legjobb elbánásban részesítse, s igyekezzék a lengyel-ellenes német akciókat elhárítani. A belügyminisztert utasította, hogy a lengyel menekültek részére előírányzott segélyösszegeket

fizettesse ki, s egyben gondoskodott arról, hogy a Nemzetközi Vöröskereszt Egylet elvállalhassa a lengyel érdekek védelmét.

Október 15-én a németek letartóztatták a Honvédelmi Minisztérium XXI. ügyosztályának vezetőjét, aki a menekültekkel és a különböző nemzetiségű hadifoglyokkal szemben – minden ellenétes német szorgalmazás ellenére – a legemberségesebb bánásmódot folytatta. Neki volt köszönhető, hogy a hadifogoly tisztok, sőt a legénység jó része is, még 1944 októberében is szabadon élt, és uradalmakban, kastélyokban volt elhelyezve.

1944. szeptember elején a Magyar Függetlenségi Mozgalom olyan híreket kapott, hogy szeptember közepe táján angolszász erők a Dráva folyó mentén szándékoznak megjelenni. Minthogy a lengyelek hasonló értesülést kaptak, s ezért Magyarország délnyugati részébe való áthelyezésüket kérték, a Magyar Függetlenségi Mozgalom – szerteágazó szervezete révén – napok alatt el tudta érni, hogy a 13 ezer főnyi lengyel menekült a Dunántúlra kerülhessen, hogy ott adandó alkalommal azonnal csatlakozhassék a szövetséges csapatokhoz. A Honvédelmi Minisztérium a németek előtt azzal indokolta ezt az intézkedést, hogy a szovjet haderő előretörése miatt nem kívánatos, hogy a lengyel menekültek a veszélyeztetett hadműveleti zónában tartózkodjanak.

A magyar és lengyel földalatti mozgalom együtműködése

Amilyen hirtelen megszűnt Magyarország német megszállásával minden hivatalos és nyílt lengyel társadalmi, kulturális és szociális munka, olyan gyors lendületet vett és virágzott ki ugyanabban az időben a már korábban is működő, lengyel földalatti politikai és katonai mozgalom, mellyel a szintén illegálisban működő, Magyar Függetlenségi Mozgalom azonnal felvette a kapcsolatot.

A Magyar Függetlenségi Mozgalom gondoskodott az üldözött

lengyelek számára rejtkehelyekről, a számos lengyel rövidhullámú rádióadó-állomás számára alkalmas helyiségekről, személyazonossági és hadmentességi igazolványokhoz való – lehetőleg bélyegzővel és aláírással ellátott – űrlapokról, melyekhez a különböző hivatalokban dolgozó tagjai révén könnyebben hozzájuthatott, a lengyelek pedig készségesen álltak magyar bajtársaik rendelkezésére művésziesen utánzott, hamis, „hivatalos bélyegzőkészletükkel, valamint olyan igazolványűrlapokkal, amelyeket – összeköttetéseik révén – ők tudtak könnyebben megszerezni. A legértékesebb lengyel segítség azonban az volt, hogy a lengyel rádióadó-állomások a számjeles magyar táviratokat és titkos üzeneteket is szertesugározták a külföld felé.

Bármilyen hihetetlenül hangzik, előfordult olyan eset is, hogy a Gestapo által üldözött magyar hazafiaknak Magyarországon a lengyelek nyújtottak menedéket.

1944 júliusában felmerült a terv, hogy a két földalatti mozgalom katonai és politikai vonalon egyaránt szorosabb együttműködésbe kezdjen, s ennek előmozdítására összekötőként a Magyar Függetlenségi mozgalom két megbízottja Varsóba, a lengyel mozgalom két megbízottja pedig Varsóból Budapestre jöjjen. Az előzetes megbeszélések megtörténtek, az előkészületek nehézségei is fokozatosan elhárultak, a megvalósítás előtt azonban váratlanul bekövetkezett az október 15-i nyilas államcsíny, s a tervet akkor már nem lehetett valóra váltani.

A kormányzó a Nemzetközi Vöröskeresztre ruházza a lengyel érdekek védelmét

Mikor német részről a különböző lengyelelles kilengések megindultak, a Magyar Függetlenségi Mozgalom rábírta a kormányzót, hogy a lengyel menekültek érdekeinek védelmét ruházza a Nemzetközi Vöröskeresztre.

A hosszas előkészítő tárgyalások után – melyeket magyar részről a Miniszterelnökségnek már az előbbiekből ismert, kitűnő tanácsosa folytatott – a kormányzó elismerte a Nemzetközi Vöröskeresztet, illetőleg annak budapesti megbízottját, Friedrich Bornt mint a magyarországi lengyelek érdekeinek képviselőjét. Bár a tárgyalások folyamán a Külügyminisztérium politikai osztályának, illetőleg Sztójay miniszterelnöknek aggályai merültek fel – a Magyar Függetlenségi Mozgalom sürgetésére –, mégis sikerült a tervet megvalósítani.

A Genfi Konvenció lehetővé teszi, hogy bármely államban olyan országok állampolgárainak védelmét, amelyek ott diplomáciai vagy konzuli képviselettel nem rendelkeznek, a Nemzetközi Vöröskereszt elvállalja. Ez tehát konzuli hatáskört jelentett.

A Nemzetközi Vöröskereszt ennek értelmében Lengyel Albizottságot létesített („Section P”), melyben lengyel tisztviselők működtek. Ez az albizottság kitűnően teljesítette hivatását, s minden eszközzel azon volt, hogy a lengyeleket a deportálástól megvédje. A lengyel menekültek számára rendes, havi segílyt folyósított, irataikat és értékeiket megőrizte, s a zsidó lengyeleket keresztény okmányokkal látta el.

Német kísérletek a magyarországi lengyelek megnyerésére

Mikor a németek látták, hogy a lengyelek – a magyar hatóságok segítségével – az ellenük irányuló rendszabályokat többnyire kijátsszák, új módszerhez folyamodtak.

A budapesti Német Követség egyik kultúrattaséja útján állandóan tapogatódzott egyes németbarátként elkönyvelt vagy kevésbé exponált lengyel menekülnél, hogy hajlandók lennének-e a német kormány segítségére lenni az itteni lengyelek németbarát orientációra való átállításában? Ugyanakkor fennhangoztatták

a lengyel–magyar barátság jelszavait, s erre való hivatkozással igyekeztek a lengyelekre befolyást gyakorolni. Tervezték bizonyos lengyel „csúcsszervezet” megalakítását is.

Ezek a kísérletek azonban a lengyel felelős vezetők és a lengyel-barát magyar vezető tisztviselők határozott magatartásán mind hajótörést szenvedtek.

A németek által letartóztatott lengyelek és magyarok további sorsa

A németek a letartóztatott lengyeleket és magyarokat a Budapest területén fekvő, ún. svábhegyi „Gestapo-állomásra” vitték, ahonnan különböző – többnyire erőszakos – kihallgatási eljárás után a Fő utca 71. szám alatti „Deutsches Polizeigefängnis”-be szállították. Onnan sokszor 5 perc készülődési időt sem hagyva, éjjelenként szállították ki őket a vagonokhoz, majd tovább Mauthausenbe, Dachaubá, Oświęcimbe, azaz Auschwitzba.

A foglyoknak egyedüli vigasztalása a fogház magyar orvosa, illetőleg az ugyanabban az épületben elhelyezett magyar büntető-törvényszéki fogház magyar fogházőrei, sőt a bűncselekmények miatt letartóztatott magyar rabok voltak, akik – ahol lehetett – cigarettával, étellel, újsággal segítették a foglyokat, illetőleg üzeneteket közvetítettek hozzátartozóikhoz.

XVIII.

A magyarok még a Szálasi-bábkormány idején is segítették a lengyeleket

Szálasi-féle puccs meghiúsítja a magyar fegyverszünetet

1944. október 15-én a németek újabb államcsínnel meghiúsították a magyar kormánynak azt a szándékát, hogy fegyverszünetet kössön, s fegyveres erejével ellenük forduljon, de még így is sikerült nagyobb harci egységeknek és tetemes területeknek átállniuk a szövetséges csapatokhoz.

A német fennhatóság alatt maradt országrészben a hatalmat színleg a többnyire német származású kalandorokból álló, Szálasi-féle bábkormány vette át, de a főhatalmat valójában teljesen a németek gyakorolták.

Azokban az időkben a lengyel menekültek helyzete természetesen végképp válságosra fordult. De még akkor is akadtak magyarok a társadalom minden rétegében, akik támogatták a lengyeleket.

A bábkormány nem tett lengyelelles intézkedéseket. A németek megkezdték a lengyelek deportálását

Még a Szálasi-féle bábkormány sem fogantatosított olyan intézkedéseket, melyek kifejezetten a lengyel menekültek ellen irányultak volna, de semmilyen német önkényeskedés ellen nem mertek s talán nem is akartak felszólalni. A németek tehát az utolsó három

hónap zűrzavarát felhasználva – ahol csak érték –, összefogdosták a lengyel menekülteket, s vitték őket Németországba, ahol a politikailag kompromittáltakat Vernichtungslagerekbe, a munkaképeket Freie Arbeitre küldték.

A Honvédelmi Minisztérium XXI. ügyosztályának vezetőjét – aki a lengyel katonai internáltakkal még a Sztójay-kormány idejében is emberségesen bánt – a németek letartóztatták. A Belügyminisztériumnak sem volt semmilyen hatásköre, úgyhogy a lengyel menekültek teljesen ki voltak szolgáltatva a németek önkényének. A kormányzó segítsége megszűnt, s a Nemzetközi Vöröskereszt is legfeljebb a hamis menlevelek útján tudott némi segítséget nyújtani.

A nyilas hatóságok – ha akartak volna, sem mertek volna – német kenyéradóikkal szemben a lengyel menekültek védelmében felszólalni. Nem is tették. Sőt ellenkezőleg, a legszolgáibb módon kiszolgálták a német parancsokat még akkor is, ha ez a magyar becsület bemocskolását jelentette.

Hatósági védelem helyett magánvédelem

Magyarországnak ebben a leggyászosabb korszakában a magyar hazafiak éppen úgy rá voltak utalva a lengyel menekültekre, mint megfordítva. Hiszen 5 esztendei együttélés után a lengyel menekültek legtöbbször széles baráti körre tett szert, s így a veszély idején csaknem mindnyájuknak akadt jó néhány búvóhelyük. S bizony előfordult, hogy kisebb veszélyt jelentett lengyel menekülni, mint magyarnak.

Természetes, hogy a magyar társadalom – s különösen a munkásosztálya – legszélesebb körben és a legteljesebb mértékben rendelkezésére állt a lengyel menekülteknek, nemcsak búvóhelyekkel, de áruhakkal, élelemmel, okmányokkal is stb.

Bizonyára nem tévedünk, ha megállapítjuk, hogy ez a 3 hóna-

pig tartó, gyászos korszak – minden gyalázata és szerencsétlensége mellett – mégis jó volt annak igazolására, hogy a magyar–lengyel barátság és testvériség nem politikai vagy gazdasági érdekekre épült mesevár, hanem a szívek mélyén gyökerező, tehát minden politikán és érdeken felül álló, változhatatlan érzelem.

XIX.

Lengyelország köszönete Magyarország iránt a menekült lengyel állampolgárok befogadásáért

Magyarország az 1944–1945. évi téli hadjárat alatt a legsúlyosabb helyzetbe került, mindazonáltal a harcok folyamán s utána még hónapokig szívesen látta vendégül a lengyel menekülteket.

Azóta fokozatosan megindult a menekültek hazaszállítása, de egyelőre még így is sokan maradtak vissza Magyarországon. A lengyel kormány külügyminisztere 1945. november 22-én a következő levelet intézte Dr. Gyöngyösi János magyar külügyminiszterhez:

„A lengyel menekültek hazajuttatásának befejezésével a Lengyel Köztársasági Kormány nevében Őszinte köszönetünket fejezzük ki mind a hatékony segítségért és támogatásért – melyet a magyar hatóságok a lengyel állampolgárok hazaszállításával kapcsolatban nyújtottak –, mind pedig azért a rendkívül megbecsült szíves vendéglátásért, amit honfitársaink élveztek”.

Kapronczay Károly

Lengyelek és magyarok

**Fejezetek az 1939 és 1944 közötti időszak
történetéből**

Bevezetés

Lengyel menekültek Magyarországon 1939 szeptemberétől

A közelmúlt magyar és lengyel történelmének nem lényegtelen fejezete a hazánk földjére menekült lengyelek sorsának alakulása a második világháború idején. A tények sokszor feledésbe merültek, máskor közömbösen haladtunk el mellettük, pedig a magyarországi lengyel menekültügy szerves része nemcsak a két nép barátságának, hanem a hitleri Németországgal szemben kibontakozó ellenállási mozgalmaknak is.

1939. szeptember közepétől a lengyel menekültek nagy tömege keresett menedéket Magyarországon, amit az évszázados lengyel–magyar barátság, a földrajzi közelség és nem utolsósorban a Teleki-kormány magatartása indokolt, amely a lengyel menekültügyből állami kérdést alkotott. A fennálló törvények értelmében a katonai személyeket nem tekintették hadifogolynak, így róluk a Honvédelmi Minisztérium 21. osztálya gondoskodott, míg a polgári menekültek ügyét szociális kérdéssé nyilvánították. Róluk a Belügyminisztérium IX. Szegényellátási és szociális osztálya gondoskodott. Viszont a magyar állam 1939 szeptemberében még nem számolt azzal, hogy közel fél évig 100 ezres nagyságrendű menekültről kell gondoskodni, így a kezdeti időben valóban voltak zavarok, aminek egyik oka az volt, hogy a lengyel menekültek nemcsak lengyel területről érkeztek, hanem Romániából is. Az összeomlás után mintegy 90 ezer lengyel a fennálló lengyel–román együttműködési szerződés értelmében Románia területén keresett menedéket, így a kormány is, de ott – német nyomásra

– azonnal szigorú internáló táborokban helyezték el őket, és az életkörülmények minimumát sem biztosították számukra.

A polgári menekültek esetében a magyar államnak rendőri ügyet kellett volna csinálni e kérdésből, amit nem akart, így kompromisszumos megoldásként szociális problémává nyilvánította ügyüket. A BM IX. osztálya élén id. Antall József (1896–1974) állt, aki őszinte emberi érzésektől vezérelve biztosította ellátásukat, gondozásukat, engedte az irányításban és a végrehajtásban a Hitler-ellenes tevékenységet. Túl a szociális gondoskodáson, a menekültügy megszervezésénél figyelemmel kellett lenni az emigrációs élettel együtt járó összes problémára, így gondoskodni kellett a művelődési, az oktatási és az egészségügyi feltételek biztosításáról is. 1939 őszén még nem lehetett látni a háború kimenetelét, így a polgári és a katonai menekültügyet hosszabb távlatokban kellett megszervezni. A katonai és a polgári táborok megszervezésénél gondot okozott, hogy a menekültek többsége nem tekintette végleges tartózkodási helyének Magyarországot, és rövid félév leforgása alatt mintegy 60–70 ezer ember Jugoszlávián át Franciaországba, illetve a Közel-Keletre távozott. Végleges képet csak 1940 májusára kaptak a felelős magyar minisztériumok és csak ezután kristályosodott ki az a kép, amit ma a szakirodalom állandóan felidéz. A polgári táborok nem fedték a szó igazi értelmét: területe azonos volt a helyet biztosító falu vagy város közigazgatási területével, ahol az elhelyezett lengyel menekültek családoznál laktak, differenciált napidíjban részesültek, munkavállalási engedéllyel rendelkeztek, biztosították gyermekeiknek a lengyel oktatási formákat, míg belső ügyeiket az emigrációs kormánnyal kapcsolatban álló, választott lengyel intézmények igazgatták. Természetesen a nyílt lengyel szervezetek mögött ott álltak és működtek a lengyel ellenállás titkos központjai is, amelynek tevékenységét a magyar hatóságok nem akadályozták.

Természetesen a lengyel menekültekről való gondoskodás első szakaszában – 1939 szeptemberétől 1940 júniusáig – a magyar ál-

lam anyagi forrásai nem voltak elegendőek, így a társadalmi segítséget is igénybe kellett venni. Ezt a támogatást az 1939 őszén megalakult Magyar–Lengyel Menekültügyi Bizottság fogta össze, amelyből kiemelkedett a Magyar- és a Nemzetközi Vöröskereszt, az angol, a francia, az amerikai és a dán, a svéd, stb. vöröskeresztes szervezetek anyagi segítsége. Az utóbbiak sorában kell megemlítenünk az Amerikai Lengyelek Szövetségét is, amely Budapesten külön irodát létesített és komoly támogatásban részesítette a táborok lakóit. A Menekültügyi Bizottság tagja volt kezdetben a Lengyel Követség, majd jogutódjaként a magyarországi lengyel menekültek érdekképviselőt képező legális szervezet, a Lengyel Menekülteket Védő Polgári Bizottság (röviden a Lengyel Polgári Bizottság), valamint közvetett formában – részben a Lengyel Polgári Bizottságon, részben a Magyar Vöröskereszten keresztül – a Lengyel Vöröskereszt Magyarországi Kirendeltsége is, valamint a Lengyel Orvosok Csoportja.

*

A második világháború éveiben magyar földre menekültek létszáma körül mindig vita volt és lesz. Horthy Miklós emlékiratában a menekültek létszámát 240 ezerre, Kállay Miklós 300 ezerre teszi, miközben a menekültügyben részt vettek (id. Antall József, Balló Zoltán, Varga Béla stb.) 140 ezret mondtak. A létszám pontos megállapítását „zavarta”, hogy a hivatalos nyilvántartások is ellentmondóak voltak, mivel a Magyar Vöröskereszt hivatalos jegyzékében – Dávid Katalin adminisztrátor közlése szerint – 94 ezer gondozott volt, de a menekültek jelentős része nem vette igénybe a vöröskeresztes segítséget. A BM csak a polgáriakat vette figyelembe, ami 39 459 fő volt, a HM 21. alosztályának nyilvántartásában – már a rendezett, a nagy evakuáció utáni helyzet szerint – 1940. május 1-i állapot szerint kb. 35 ezer katona szerepelt. Ezek a biztos, bizonyítható létszámok.

De: 1939 őszén jelentős lengyel katonai erők úgy mentek át Magyarországon Jugoszlávia irányába, hogy – szándékosan! – nem vettek igénybe semmiféle magyar nyilvántartást, pénzért vásároltak élelmiszert, miközben a magyar honvédség és csendőrség biztosította útjukat. Így távozott Maczek lengyel tábornok páncélos hadosztálya, akik majd a nyugat-európai harcokban tüntetik ki magukat. Folyamatos volt a szökés, a tábori nyilvántartásokban – ezért vezették be a tíznaponként létszámellenőrzést és zsoldfizetést – gyakran egy név alatt két-három lengyel katona váltotta magát, nehogy a bejelentés veszélyeztette volna a szökésben levő lengyel katonát. Valóban nagy számárnak kellett lennie annak, aki ilyen háttérbiztosítás mellett fennakadt valamilyen ellenőrzésen.

Az itt működő titkos katonai kiképzés lengyel földre is küldött katonákat, míg onnan folyamatos volt a magyar földre történt szökés. A londoni Piłsudski intézet is elfogadta a 140 ezer főt, miközben Biegański ezredes (lengyel hadtörténész) 1967-ben, majd 1970-es évek közepén úgy 30 ezerre tette a magyar földre menekültek létszámát. A még francia földön, 1940 őszén-telén felállított lengyel hadseregben kb. 70 ezerre tették a magyar földön át menekült lengyel katonai kontingens létszámát.

Id. Antall József 1943-ban a Nemzetközi Vöröskeresztnek küldött jelentésében – Takáts Edittől jegyezve jelent meg a NVK Bulletinjében – 110 ezer lengyelről beszélt, viszont volt még két év a világháborúból. Az is igaz, hogy Bartha Károly hadügyminiszter 1939 októberében – a nyilas képviselők támadásaira válaszolva – 15–20 ezer lengyelről szólt, miközben ekkor már az itt tartózkodó lengyel menekültek létszáma – a HM és a BM nyilvántartásokat összevetve – meghaladta az 50 ezret. A nyilas képviselők is akkor ennyit állítottak.

Adat van bőven, de 1946-ban a béketárgyalásokra kiküldött anyagokban id. Antall József a menekültek létszámát 140 ezerre tette, ez szerepel a nevével jelzett „Lengyel menekültek magyar földön a második világháború éveiben” c. könyvben is, valamint

Boldizsár Iván által összeállított – több nyelven is megjelent – „Magyarország a világháborúban” c. könyvben is.

Sok az adat, ellentmondás, magam a kb. „100 ezer felett lehetett” formulát használom: mert alatta nem lehetett, csak felette képzelhető el, a háború végén 35 ezer volt hivatalosan a katona és polgári személy összlétszáma. Horthy és Kállay „túlzásai” nem sclerózist, hanem az ügy fontosságának dokumentálását feltételezi. Annak idején készítettem egy életinterjút Varga Bélával, aki 130 ezerről beszélt, mint felső létszámról, hiszen – szavai szerint – „jöttek-mentek, az ördög tudta megszámolni őket”.

Jelen kötet 205. oldalán közlöm a HM feljegyzései szerinti számadatokat, ezek a katonai menekültekre vonatkoznak, s ehhez még hozzá kell adnunk a polgári menekültek számát.

A magyar kormány és a lengyel menekült katonák

Csehszlovákia feldarabolása után egyre világosabbá vált, hogy Hitler következő áldozata Lengyelország lesz. A világ már 1939 tavasza óta aggódva figyelte a német–lengyel ellentétek elmélyülését, de reménykedett abban, hogy Anglia, Franciaország és a Lengyelországgal baráti kapcsolatot tartó államok összefogása megakadályozza a tragédiát. A magyar–lengyel barátságot mélyen átérző, de a német külpolitikához is láncoló magyar kormány 1939 áprilisa óta – a maga korlátozott eszközeivel – próbálkozott a német–lengyel ellentéteket elsimítani, illetve a háborúba sodródást elkerülni.

Amikor a lengyel állam Angliától és Franciaországtól garanciákat nyert, Hitler 1939. április 11-én már aláírta a Fall Weiss fedőnevű titkos haditervet. Európa erről még nem tudott, így bizakodott abban, hogy egy háborús konfliktus esetén nyújtandó angol és francia segítség megvédheti Lengyelországot. Természetesen Berlin ingerülten reagált Anglia és Franciaország lengyelbarát megnyilvánulásaira, így 1939. április 28-án felmondta a Lengyelországgal 1934-ben megkötött barátsági szerződést, majd semmisnek nyilvánította a német–angol flottamegegyezést is. Ez a tárgyalási lehetőségek kizárását jelentette, pedig a német–lengyel ellentéteket képező Gdańsk kérdésében szóban hajlandóságot mutatott. 1939. április 27-én Csáky István magyar külügyminiszter aggasztónak nevezte a lengyel–német ellentéteket, és a sajtóban megjelent nyilatkozatával egy időben utasította Villani római magyar követet, hogy tájékoztassa az ottani német követet:

...fegyveres akcióban Lengyelország ellen sem közvetve, sem

közvetlenül részt venni nem vagyunk hajlandók. A közvetve alatt azt a formát értem, hogy német csapatok gyalog vagy járművekkel, vagy vasúton Magyarország területén áthaladjanak Lengyelország megtámadására, vissza lesz utasítva. Ha a németek erre erőszakot helyeznek kilátásba, kategorikusan ki fogom jelenteni, hogy fegyverre fegyverrel válaszolunk...”.

A magyar diplomácia a lengyelek titkos informálásától sem tartózkodott, sőt 1939 júliusában Csáky külügyminiszter Orłowski lengyel követet biztosította arról, hogy egy német–lengyel háború esetén Magyarország nem fog fegyvert Lengyelország ellen. Nem sokkal később – 1939. július 24-én – kelt Teleki Pál miniszterelnök két levele Hitlerhez, amelyben pontosan meghatározta a magyar külpolitika szándékait. Az egyikben kifejtette, hogy egy általános konfliktus esetén Magyarország saját politikáját a tengelyhatalmakkal hozza összefüggésbe. A másik levélben külön kiemelte, hogy „Magyarország, amennyiben az adott körülmények között nem áll be komoly változás, erkölcsi okokból nincs abban a helyzetben, hogy hadműveleteket kezdjen Lengyelország ellen”. Ezen a állásfoglaláson még annyiban sem volt hajlandó módosítani, hogy Lengyelország ellen német egységeket engedjen át területén.

Már dörögtek a fegyverek, amikor 1939. szeptember elsején Ribbentrop német külügyminiszter a magyar követen keresztül tájékoztatta a magyar kormányt a német–lengyel háború kirobbanásáról. Egyben közölte Budapesttel, hogy a „német kormány pillanatnyilag nem vár el semmiféle magyar segítséget”, bár 1939. szeptember 9-én a német hadsereg részére a Kassa–Homonna–Lupkóv-vasútvonal használatát kérte. A kérést a magyar fél elutasította, amely természetesen felháborította Berlint. Ezzel kapcsolatban jegyezte meg Ciano olasz külügyminiszter: „a visszautasítást a németek nem felejtik el, a magyaroknak ezért egyszer fizetniük kell.”

A német–magyar feszültség nem csökkent, miközben a Teleki-kormány szeptember első napjaitól számított a lengyel menekültek megjelenésére, intézkedéseit is ezen időponthoz igazította.

Ki kell mondanunk, hogy a magyar kormányzat 1939 őszén és a világháború évei alatt a lengyel katonai és polgári menekültek számára Magyarországon olyan kivételezett lehetőségeket biztosított, ami ekkor figyelemre méltó volt egész Európában. Ez tette lehetővé, hogy jelentős lengyel erők csatlakozhattak hazánk területét érintve a Nyugat-Európában újjászervezett lengyel hadsereghez. A németellenes magyar politikai csoportosulásokat összefűzte a lengyel menekültekről való gondoskodás, így a hivatalos és társadalmi segítség mögött Hitler-ellenes törekvések is meghúzódtak.

Berlin a lengyel menekültekkel kapcsolatos nézeteiről és érzelmeiről előre „értesítette” a magyar kormányt:

Wezsäcker külügyi államtitkár 1939. szeptember 17-én Sztójay magyar követtel közölte: „...a román kormányra a legnagyobb nyomást gyakorolják a tekintetben, hogy a lengyel-román határt átlépő lengyel csapatokkal szemben a legszigorúbb neutrális szellemenben viselkedjenek, azaz, hogy ezeket azonnal fegyverezzék le és internálják.”

Nem sokkal később Wilhelm Fabricius bukaresti német követ Bárdossy László magyar követnek a következőket mondta: „...tengelybarát országokban a lengyeleknek nyújtott mindenféle engedmény és támogatás német érdekekbe ütközik.”

Mindez figyelmeztetés volt. A Teleki-kormány felkészült a lengyelek fogadására, de szeptember közepén – az első menekültet 1939. szeptember 10-én regisztrálták magyar földön – még nem tudta megbecsülni létszámukat, áramlásuk ütemét. Arra lehetett számítani, hogy elsősorban katonák érkeznek, de jelentős számú polgári személyre, közöttük számos gyerekre nem gondoltak. Ennek tudatában utasították a katonai parancsnokságokat a menekültek fogadására, és hasonló értelemben értesítették a polgári közigazgatást.

Lengyelországban viharos gyorsasággal változott a helyzet. A kormány 1939. szeptember 17-én már román földre tette át

székhelyét, azon a napon, amikor a szovjetek is támadásba lendültek a keleti lengyel területekért.

A helyzet egyre reménytelenebbé vált, a hadsereg zárt és szét-szóródott egységei Litvániában, Romániában és Magyarországon kerestek menedéket. Még 1939. szeptember 17-én Leon Orłowski lengyel követ felkereste Csáky külügyminisztert és kormánya nevében afelől érdeklődött, miként kíván Magyarország a lengyel menekültekkel bánni. Csáky válasza egyértelmű volt: a menekültekkel kapcsolatban Magyarország a genfi egyezmény értelmében jár el, nem adja ki őket senkinek. A katonákkal kapcsolatban rendezettek voltak a nemzetközi egyezmények, de a polgári menekültekkel nem. Ebben a kérdésben két lehetőség mutatkozott: a magukról gondoskodni tudókat idegen állampolgárként kezelik, míg az anyagi eszközök hiányában levőket a magyar állam veszi gondoskodásába, részükre menekülttáborokat állít fel.

A lengyel követ érdeklődése várható volt, hiszen Hory András varsói magyar követ, aki mindvégig követte a lengyel kormányt Varsóból történt távozása után, 1939. szeptember 12-én közvetítette a lengyel kormány kérését, hogy a magyar kormány legyen segítségére a lengyel menekülteknek. Néhány nappal később a lengyel katonai attasé is hasonló ügyben kért kihallgatást a magyar külügyminisztériumban. Így Csáky külügyminiszter kormánya hivatalos álláspontját közölhette vele. 1939. szeptember 18-án – Keresztes-Fischer belügyminiszterrel egyetértésben – Teleki Pál miniszterelnök utasítást adott a magyar–lengyel határ megnyitására. (Igaz, ezt az utasítást a minisztertanács szeptember 24-én hagyta utólag jóvá.) A magyar kormány hivatalos álláspontjának birtokában a lengyel katonai főparancsnokság utasította a Kárpátok térségében tartózkodó lengyel egységek parancsnokait, hogy alakulataikkal lépjenek át a magyar–lengyel határt.

A következő napokban zárt egységekben lépte át a határt a 10. páncélosdandár, a 3. hegyilövészdandár, a 3. nehéztüzérségi ezred, az 5. podhalei lövészezred, a stryji 4. utászezred, a 9. és a 12. ulá-

nusezred, a krakkói, a poznani, a przemysli és a lwowi városparancsnokság, a vasútbiztosító zászlóalj, a rendőrség és a vámőrség, a határőrség délkeleti parancsnokságának legénysége, a Katonai Térképészeti Intézet, valamint az 5. krakkói híradós törzs. A következő napokban érkezett a határra a varsói 53. gyalogezred, a 11. motorizált légvédelmi tüzérezred, a stryji gépesített tüzérosztály, a breszti páncélososztály, a 6. podhalei lövészezred, a 9. ezred páncélosezredei és a 9. katonai kórház. Az imént felsorolt magasabb katonai egységek mellett kisebb szétszóródott alakulatok és számtalan egyénileg menekült lengyel katona lépte át a határt. A lefegyverzés, a táborokba irányítás szervezeten történt, bár ez nem zárta ki azt, hogy az egyénileg érkezettek gyakran megkerülve a magyar hatóságokat és szervezett fogadóállomásokat, Budapest vagy az ország belső területe felé igyekeztek. Ebben segítségükre volt a magyar lakosság.

A menekültügy formáinak végleges kialakítása érdekében már 1939. szeptember 17-e óta állandó kapcsolat volt a magyar és a lengyel kormány között. Budapestre érkezett Kobylański, a lengyel külügyminisztérium kabinetfőnöke, Jerzy Nowak, a Lengyel Nemzeti Bank elnöke, valamint más fontos beosztású lengyel kormánytisztviselő. A megbízottak többször is megfordultak Budapest és Szlanik, a lengyel kormány ideiglenes romániai székhelye között. Ez annál fontosabb volt, hiszen a lengyel–magyar megbeszélések következtében a lengyel hadsereg jelentős tömege szervezeten érkezett, az információk birtokában lehetőség nyílt a menekültügy formáinak alakítására, a váratlan helyzetek elkerülésére. E tárgyalásokat részben előkészítette a már említett, 1939. szeptember 24-i minisztertanácsi ülés. 1939. szeptember 22-én értekezletet tartottak a Belügy-, a Külügy- és a Honvédelmi Minisztérium, valamint a Miniszterelnöki Hivatal képviselői. Itt formálódott ki a lengyel menekültügy szervezete, feladatköre, felelősségi rendszere. A menekültekkel kapcsolatban a magyar törvények sorába beikkelyezett 1936. évi XXX. törvényt kívánták alkalmazni, amely

az 1929-ben Genfben kötött megállapodáson alapult, s melyet Magyarország a Népszövetségbe történt belépése után írt alá. Ez a törvény a foglyokkal és a katonai menekültekkel kapcsolatos bánásmódot határozta meg. Ezen az értekezleten történt döntés arról, hogy a katonai menekültekkel a Honvédelmi Minisztérium, a polgáriakkal pedig a Belügyminisztérium foglalkozik, egyben kérték a nemzetközi segélyező és emberbaráti egyesületek segítségét, valamint a gondoskodásba bekapcsolták a hazai hasonló intézmények és egyesületek tevékenységét. Ekkor állították fel a Honvédelmi Minisztérium 21., a hadifoglyokkal foglalkozó alosztályát. A belügyminisztériumban e feladatkört a Külföldieket Ellenőrző Központi Hivatalra és a IX. szociális és segélyező osztályra bízta.

Az bizonyos, hogy 1939. október első napjaiban magyar földön már 88 polgári és 91 katonai tábor működött, amelyek közül a legnagyobb létszámmal természetesen az utóbbiak rendelkeztek. A figyelem egyre inkább a polgári menekültek felé fordult, hiszen a polgári menekültekről még nem létezett nemzetközi egyezmény. Általában mint jogtalanul más ország területére lépett személy kezelték őket, tehát rendőri felügyelet alatt az internálás lett a sorsuk. E gyakorlattól hazánk eltért: a kötelező rendőri nyilvántartásba vétel után a BM szociális gondozásába kerültek, internálótáborok helyett más formájú elhelyezésben részesültek. A polgári menekülttáborok csak nevükben viselték a tábor elnevezést, hiszen ezen intézményeknek helyet adó közigazgatási egység határa volt azonos a határokkal: a lengyel menekülteket vagy magánházakban, vagy bérelt panziókban és szállodákban helyezték el. Erre a jelenségre már a külföldi sajtó 1939. szeptember utolsó napjaiban felfigyelt. Az MTI londoni tudósítója a következőket jelentette Budapestre:

„...Anglia figyelmét nem kerülte el a lengyel menekültek magyarországi fogadtatása. Lord Noel Burton kiemelte, hogy a magyar gyermekjóléti szervezet az országhatárra kiküldte az egyik kiváló

közigazgatási szakértőjét, aki a segélyezési munka mellett szükségiskolákat is létesített a menekült gyermekek számára, szervezeten irányítja országosan a lengyelekről történő gondoskodást.”

Bár az előbbi idézetben egy kis tévedés is van, az utalás egyértelműen id. Antall József miniszteri tanácsosra, a BM IX. segélyezési és szociális osztályának vezetőjére, menekültügyi kormánybiztosra utal, akinek nagy tapasztalatai voltak a menekültügy kezelésében. A Honvédelmi Minisztériumban Baló Zoltán ezredes irányította a lengyel menekültekkel foglalkozó alosztályt.

A társadalmi szervezetek összefogásából – a Magyar–Lengyel Társaságok Szövetsége, a Magyar Vöröskereszt és a Nemzetközi Vöröskereszt stb. – alakult meg a Magyar–Lengyel Menekültügyi Bizottság, amely a társadalom hazai és külföldi segítségét fogta össze és bocsátotta a menekültekkel foglalkozó minisztériumok és állami hatóságok rendelkezésére. A Bizottság munkájában részt vett az 1941 januárjáig folyamatosan működő budapesti lengyel követség, valamint külföldi segélyszervezeteken keresztül az emigráns lengyel kormány is, amely így könnyen támogathatta anyagi és pénzügyi eszközökkel a magyarországi lengyel menekülteket.

Külön problémát jelentett a lengyel táborok helyeinek kijelölése. A lengyel menekültek természetesen minél távolabb szerettek volna kerülni a magyarlengyel határtól, többségük azonnal Magyarország elhagyásának gondolatával foglalkozott, a lengyel hadsereg tagjai ilyen értelmű parancs megérkezésére vártak. A lengyel követség és a magyar földre települt lengyel katonai parancsnokságok a táborok telepítését a magyar–jugoszláv határ térségébe kérték, hogy ezzel is megkönnyítsék a katonai egységek evakuálását.

A lengyel menekültek és a magyar hatóságok közötti kapcsolatokat építették, illetve a zavartalan együttműködést segítették a lengyel polgári és katonai érdekképviselői szervezetek. Létrejöttüket a nemzetközi szerződések tették lehetővé, de a magyar hatóságok tudtával vagy hallgatólagos beleegyezésével olyan nyílt és

titkos szerveződésekévé váltak, amelyek a németellenes összefogás és ellenállás céljait szolgálták, tartották a kapcsolatot nemcsak a Nyugaton újjáalakult lengyel emigrációs központtal és katonai főparancsnoksággal, hanem összekötő kapcsot jelentettek a hazai ellenállás és az európai és észak-afrikai lengyel hadseregekkel is.

Nyílt szervezet volt a Honvédelmi Minisztérium 21. alosztálya mellett felállított Lengyel Internált Katonák Képviselője a Magyar Királyságban (röviden Katonai Kirendeltség v. Képviselő) és a Belügyminisztérium munkáját segítő Lengyel Polgári Bizottság. Mindkét nyílt lengyel szervezet a magyar hatóságok előtt képviselte a lengyel menekültek érdekeit, az utóbbi szervezte a menekültek szociális segítségét, művelődés- és iskolaügyét, a sajtó- és könyvkiadást, részben szerepet vállalt a lengyel táborok önálló lengyel egészségügyi szolgálatának tevékenységében. Önálló iskolahálózatuk, orvos-egészségügyi szolgálatuk és intézményrendszerük volt, s ez egyedülálló a korabeli Európában.

A nyílt keretek között működő lengyel szervezetek mögött a lengyel kormány 1939. szeptember végétől kialakította a titkos katonai és politikai intézményeit. Ezek feladata nemcsak a magyar földön élő emigráció tevékenységének irányítása volt, hanem a hazai ellenállással, a lengyel kormánnyal és a Nyugaton újjászervezett hadseregekkel való kapcsolattartás is. A nyílt szervezetekben is érvényesült a lengyel emigrációs kormány koalíciós összetétele. 1940. május 29. – június 2. között Belgrádban értekezletet tartottak a lengyel kormány, a főparancsnokság, a hazai ellenállás és a különböző területeken – országokban – működő katonai vezetők képviselői. Elsősorban a hazai ellenállási csoportok egyesítése, a főparancsnokságok közötti összeköttetés megteremtése volt a cél. Az egységes irányítás megteremtése érdekében elhatározták a lengyel kormány kirendeltségeinek megszervezését a koalíciós pártok képviselőiből. Itt döntöttek arról, hogy Magyarországon és Romániában is megszervezik a titkos képviselőket. A „W-placówka” – a magyarországi kirendeltség – élére Edmund Fietz-Fieto-

wicz parasztpárti politikus került, feladata a katonai és politikai tevékenység összehangolása lett. A képviselet egyelőre a lengyel követség mellett, sok vonatkozásban fölötte működött, s közvetlenül a lengyel belügyminiszter ellenőrzése alá tartozott.

A képviselet azonban nemcsak a pártok együttműködésének kimunkálását kapta feladatul, hanem a politikai tevékenység és a katonapolitika összehangolását is. Másik igen fontos feladat a Budapest–Varsó és a Budapest–Angiers közötti futárszolgálat megszervezése lett. A magyar földön szervezett titkos lengyel katonai parancsnokságok működése valójában már 1939. szeptember utolsó tíz napjában megkezdődött, amelyek szoros kapcsolatot tartottak a lengyel főparancsnoksággal, bárhol működött is az ebben az időben. Mivel ekkor már jelentős létszámú lengyel katonai erő tartózkodott magyar területen, érthető, hogy minden körülmények között kapcsolatot akartak teremteni az itt tartózkodó egységek és a lengyel főparancsnokság között. A kapcsolatteremtés megszervezésére 1939. szeptember 21-én Budapestre érkezett a vezérkar több tisztje, akik titkos katonai szervezetek kialakítását is feladatul kapták. Valójában ezen feladatok teljesítésére alakult meg 1939. szeptember utolsó napjaiban Budapesten Jan Pindela-Emisarski ezredes vezetésével az Ekspozitura W., a Magyarországi Lengyel Katonai Kirendeltség. Jan Pindela-Emisarski ezredes, a követség katonai attaséja 1939. szeptember közepén Párizsba utazott, hogy felvegye a kapcsolatot az újjáalakult lengyel főparancsnoksággal és a lengyel kormánnyal. Első feladatuk a Budapest–Varsó, illetve a Budapest–Párizs katonai futárszolgálat megszervezése volt, ennek irányítására érkezett Budapestre Jan Mazurkiewicz vezérkari alezredes. A futárvonalak biztosításában a magyar katonai vezetők is segítségükre voltak.

Az Ekspozitura W. második, de tevékenysége alatt a legfontosabb feladata a magyar földre érkezett lengyel katonai erő Franciaországba történő kijuttatásának megszervezése lett. Erre a parancsot közvetlenül Sikorski tábornoktól kapták, de a híressé vált

evakuáció nemcsak a már itt tartózkodókat érintette, hanem lehetővé kellett tenni a lengyel földről nagyobb hullámokban érkezők továbbjutását előbb Magyarországra, majd Jugoszlávián át Franciaországba. E szervezésbe bekapcsolták a Belgrádban, Zágrábban és Splitben működő lengyel katonai kirendeltségeket. Az EWA fedőnevű lengyel katonai akció rendkívül nagy jelentőségű a lengyel hadsereg újjászervezése szempontjából, amelynek teljes megszervezésére és irányítására a lengyel hadügyminisztériumban külön részleget hívtak életre, ennek alárendeltségében működött a Jan Pindela-Emisarski ezredes vezette budapesti evakuációs iroda. Természetesen e tevékenységbe bekapcsolódott a már említett Katonai Kirendeltség is. Az összehangolt munkát Stefan tábornok irányította, aki igen jó kapcsolatot teremtett a magyar katonai parancsnokságokkal és vezetőkkel.

Az evakuáció még Sikorski tábornok parancsának megérkezése előtt megkezdődött, több hullámban igyekeztek a magyar–jugoszláv határ irányába együtt tartott vagy alkalmilag összeállt lengyel katonai csoportok. tábornok már 1939. október első napjaiban arról tárgyalt a Honvédelmi Minisztériumban, hogy a leendő lengyel katonai táborokat a Dunántúlra telepítsék, illetve lengyel költségre – magyar beleegyezéssel – egy központi tábort létesítsenek Mohács környékén. Ennek megvalósítása nagyban elősegíthette volna a lengyel katonai erő távozását Magyarországról. Ez végül Nagykanizsán valósult meg, de nem központi táborként – mivel a magyar fél tartott a németek erőteljes tiltakozásától. A nagykanizsai és az ország déli területére telepített táborok igen megkönnyítették a szervezett evakuálást. Az evakuációs iroda átcsoportosítási kérelmét a Katonai Képviselőlet továbbította a 21. osztály vezetőjéhez, aki ennek megfelelően irányította át egyik táborból a másikba az evakuálásra kijelölt egységeket vagy személyeket. A kapcsolattartásra külön kultúr csoportot szerveztek, amely kultúrprogrammal látogatta a lengyel katonai táborokat, közben utasításokat, parancsokat továbbított, szervezte a len-

gyel katonák kiszöktetését, vitte a francia, angol és más államok által kiállított útleveleket, egyeztetette a táborparancsnokságokkal a szökés időpontját, útvonalát és az elszállítás módjait. Minden táborban szabályszerű toborzóiroda tevékenykedett, ahol önként jelentkezhettek a lengyel polgári személyek is. E vonatkozásban szoros együttműködésben álltak a Belügyminisztérium IX. osztályával, amely a kívánságnak megfelelően helyezett át katonai személyeket polgári állományba és fordítva. A szervezett evakuálás egyik módja a polgári állományba helyezés volt. Az így civilé vált személyeket polgári igazolványokkal, civil ruházattal és vonatjeggyel kellett ellátni. A Menekültügyi Bizottság jelentős mennyiségű polgári ruhát vásárolt, fedezte az útiköltségeket, teher- és személyszállító gépkocsikat bérelt, biztosította a déli határ irányában a gyors megközelítést. Ebben az akcióban sok magyar segítő is részt vett, így pl. Salamon-Rácz Tamás, a Bizottság titkára.

Az evakuáció első szakaszában – a lengyel hadügyminisztérium parancsának értelmében – a 18–35 életkorú legénységi állományt, életkor megjelölése nélkül az altiszteket, a 35. életévet még be nem töltött tiszteket, 40 éves korig a főtiszteket kellett kijuttatni Magyarországról. A törzstisztek, a vezérkari tisztek és a tábornokok csak külön parancsra indulhattak. Az evakuációnak két útja volt: a tábori toborzóirodák által kijelölt személyek névsorát – fényképekkel együtt – a Dembiński tábornok irányította Katonai Képviselőhöz továbbították, amely beszerezte számukra a szükséges útleveleket, vízumokat és úti okmányokat, valamint a helyzetnek megfelelően a polgári állományba helyezésről szóló iratokat. Az okmányokat – külön parancsra – civilbe öltözötten vették át a budapesti lengyel konzulátuson, és vonattal hagyták el Jugoszlávia irányában az országot. A másik az ún. titkos evakuáció volt. A kijelöltek vagy Budapesten, vagy Nagykanizsán kapták meg a szökési útvonalra vonatkozó tájékoztatót, majd valamelyik dél-magyarországi polgári táborból (Murakeresztúr, Barcs, Letenye stb.) szöktek át éjszaka a határon. Ebben segítségükre voltak

a helyi lakosok (pl. a drávai dereglyések) és a Magyar–Lengyel Menekültügyi Bizottság munkatársai, de távozásukat támogatták a helyi közigazgatásban dolgozók is. Ismeretes például, hogy a magyar vasutasok naponta százával szöktettek át zárt vagonokban lengyeleket Jugoszláviába. Ugyancsak bevált gyakorlat volt, hogy a kijelölt személyek egyszerűen megszöktek a lengyel katonai táborokból, valamelyik dunántúli polgári táborban jelentkeztek, és kelő pillanatban távoztak az országból. Ezt „technikailag” is segítették: a zsoldokat és a napidíjakat csak tíznaponként fizették, csak akkor volt létszámmellenőrzés, így a szökéseket nem kellett azonnal jelenteni. A magyar polgári és katonai vezetők nagyobb csoport határátlépése esetén – ha erről pontosan értesítették őket a lengyel katonai vezetők – mindig intézkedtek a határőrségnél, ne-hogy feltartóztassák a lengyel menekülőket.

A magyar és a lengyel katonai együttműködésnek megfelelően a lengyel táborok élére olyan magyar parancsnokok kerültek, akik „engedékenységgükkel” segítették az evakuálást. Viszont arra is volt példa, hogy a lengyelekkel szemben fellépő magyar parancsnokokat lengyel kérésre leváltották.

Az evakuálás nemcsak a magyar földön tartózkodó lengyel katonai erőt érintette, hanem biztosítani kellett a lengyel földről toborzottak átjutását is Magyarországon. Ez a világháború egész időszakára érvényes volt: az útirány 1940 közepétől Észak-Afrika lett. Sikorski tábornok parancsára több lengyel tábornokot, főtisztet és politikust kellett Magyarországon át Franciaországba szöktetni, pl. Sosnokowski tábornokot, a vezérkar főnökét, Józef Beck külügyminisztert és Mieczysław Trojanowski tábornokot. (Az utóbbi végül Magyarországon maradt, 1944. március végén a németek elfogták, és Dachauban kivégezték.) Ugyancsak Magyarországon át szökött Franciaországba a lengyel hadsereg későbbi két kiemelkedő parancsnoka, Stanisław Maczek és Franciszek Kleberg tábornok. Hogy mennyire ismert volt a magyar kormány előtt az evakuáció célja, bizonyítja, hogy Sosnokowski tábornokot,

később a Romániából lengyel földre visszaszöktetett Rydz-Smigly marsallt fogadta Horthy Miklós kormányzó is.

Az evakuációban való magyar–lengyel titkos katonai együttműködést pontosan nyomon lehet követni a német követség tiltakozó jegyzékeiből. Ezek szinte naponta „közöltek” adatokat e kérdésre: pontosan megnevezték a lengyel szervezeteket, vezetőiket, a szöktetés irányvonalát, a magyarországi „mozgásvonalakat” a lengyeleket támogató magyar táborparancsnokokat (így váltották le Gunda Géza alezredest a nagykanizsai tábor éléről). A magyar külügyminisztérium ugyan esetről esetre cáfolt, de a gyakran „emlegetett” lengyel nevek viselőit (sokan álnéven éltek itt) figyelmeztette a gyors szökésre, vagy a gondozó magyar minisztériumok más néven másik táborba helyezték át őket, hogy tovább tudják folytatni tevékenységét. A német elhárítás 1940 elején felderítette tábornok és Jan Pindela-Emisarski ezredes szerepét, így a „terhelő” adatok miatt (vagy a harmincadik német tiltakozás után) a tábornokot le kellett váltani a Katonai Képviselőt éléről, majd később – Jan Pindela-Emisarski ezredessel együtt – evakuálták Magyarországról. Jan Pindela-Emisarski ezredes helyébe lépett Jan Karnaus alezredes is kénytelen volt hamarosan távozni, mivel a Keleti pályaudvaron egyik titkos – Párizsba szóló – üzenetét a magyar elhárítás egyik németbarát tisztje elfogta, amiért Baló ezredes Karnaut kénytelen volt a siklósi büntetőtáborba küldeni, ahonnan Salamon-Rácz Tamás segítségével átszöktették Jugoszláviába. Viszont Baló ezredes „a terhelő bizonyítékokat” nem továbbította senkinek, halála előtt hagyatékával együtt került a Hadtörténeti Levéltárba.

Az első lengyel parancsnokságok eredményesen hajtották végre az evakuálást, szervezték meg a futárszolgálatot, de 1940 tavaszán új formákat kellett találni, amelyeket véglegesen a belgrádi konferencián –1940. május 29. – június 2. – fogalmaztak meg. A politikai képviselők megszervezése mellett illegális katonai bázisokat (támaszpontokat) is felállítottak. Ennek következtében

Magyarországon kiépült a „Romek”, Romániában a „Bolek” fedőnevet viselő támaszpont, de hasonlóképpen változott a belgrádi, a szófiai, az athéni, az isztambuli, a kairói és máshol működő lengyel katonai kirendeltségek vezetése.

A magyarországi „Romek”-támaszpont feladata – a csökkent ütemű evakuálás folytatása mellett – az Angliába települt lengyel kormány, a főparancsnokság és a hazai ellenállás közötti kapcsolat biztosítása lett. Első parancsnoka Alfred Krajewski ezredes, a budapesti követség volt titkára, helyettese Zygmund Bezeg „Longin” alezredes lett. Krajewski ezredes nem sokáig töltötte be ezt a tisztséget, mivel az emlékezetes Karnaus-jelentés elfogása után ő is Siklósra került, majd Karnauszal együtt Angliába menekült. A helyébe lépő Zygmund Bezeg alezredes is hamarosan csatlakozott a harcoló lengyel hadsereghez, így 1940 őszétől 1942 májusáig Stanislaw Rostworowski ezredes irányította a „Romek-bázist”. Átszervezte a futárszolgálatot, szigorú konspirációs szabályokat vezetett be, helyreállította a kormány áttelepülése miatt megszakadt London–Budapest–Varsó futárvonalat. Ez annál is fontosabb volt, hiszen a lengyel kormány Budapesten keresztül juttatta el pénzügyi támogatását a hazai ellenállásnak. Ismeretes, hogy a katonai futárszolgálat 1939 decemberéig 1 millió, 1940 augusztusáig 6 millió zlotynak megfelelő valutát továbbított az ellenállás parancsnokságához. 1940 őszén közel 140 ezer dollárt és 300 ezer birodalmi márkát vittek át a lengyel területre. E szolgálat folyamatos volt 1944 márciusáig. Előfordult, hogy késett Londonból a pénzküldemény, így a Belügyminisztérium IX. osztálya előlegezte meg az ellenállásnak az igen fontos pénzüsszegeket.

A titkos katonai támaszpont másik feladata az illegális nyomda üzemeltetése volt. Itt állították ki a hamis igazolványokat, iratokat, a hazai ellenállás megrendelésére röplapokat, kiadványokat és különböző nyomtatványokat. Már a támaszpont hozta 1940 decemberében a Bukarest melletti dragoslavelei internálótáborból Budapestre Rydz-Smigly marsallt, majd tíz hónap múlva (1941. október

21-én) Árván keresztül Krakkóba kísérte. A marsallt fogadta Budapesten Horthy Miklós kormányzó és Szombathelyi Ferenc vezérezt, vezérkari főnök.

Ebben az időben építette ki a „Romek-bázis” Londonnal és Varsóval a rádió-összeköttetést, melynek üzemeltetéséhez a magyar katonai szervek együttműködését is igénybe vette.

A lengyel katonai támaszpont kapcsolata a magyar katonai vezetéssel a Bárdossy-kormány időszakában gyengült, amelynek oka elsősorban a miniszterelnök elkötelezett németbarátsága volt. A lengyel menekültügyben továbbra sem érvényesítették a német kívánságokat, nem adtak ki senkit, nem számolták fel a meglévő kereteket, csupán a „reflektorfényből” vonták ki. Nagyobb felelősség hárult a menekülteket gondozó tárcák munkatársaira, nehogy törés álljon be. A Bárdossy-kormány időszakában szűkültek a németellenes lengyel tevékenység magyarországi mozgásterei, így a magyar és a lengyel katonai vezetés kapcsolataiban is óvatosságra törekedtek. Ennek oldódása következett be Kállay Miklós miniszterelnöksége idején, aki tudatosan követte Teleki Pál kormányának lengyelbarát, a menekülteket támogató irányvonalát, sőt a lengyel emigráción keresztül is kereste a kapcsolatot a nyugati szövetségesekkel a háborúból való kiválás lehetőségeit.

A magyarországi lengyel támaszpont vezetésében 1942 májusában személyi változás történt: Rostworowski ezredest a lengyel főparancsnokság a Honi Hadsereg krakkói kerületének parancsnokává nevezte ki vezérőrnagyi rangban. Helyébe Franciszek Matuszczak „Dod” ezredest állították, egyben a „Romek” fedőnevet „Liszt”-re változtatták. Matuszczak ezredes rendkívül fontosnak tartotta a mintegy 20 ezer magyar földön tartózkodó lengyel katona erkölcsi-katonai magatartásának, hazafias szellemének erősítését. Az evakuálás után magyar földön maradt legénységi állomány jelentős része kora vagy egészségi állapota miatt alkalmatlan volt ugyan harctéri szolgálatra, ám minden körülmények között alkalmas volt a hazai földön folyó katonai ellenállás tartalékának. A reményte-

lenség érzését csak részben tudta ellensúlyozni a munkavállalási lehetőség biztosítása, mely révén nemcsak keresetkiegészítéshez jutottak a lengyel katonák, hanem oldódott a táborok egyhangú élete is. Matuszczak ezredes kiképzési tervet dolgozott ki: a tiszteknek továbbképző, a legénységnek híradós, gépkocsiveető- és műszaki tanfolyamokat szervezett. Felmérése szerint a magyarországi lengyel legénységi állomány mintegy harmada, úgy 5-6 ezer fő minden körülmények között harctéri szolgálatra alkalmas. Kezdeményezésére titkos katonai parancsnokságot szerveztek, amelyet 1943 márciusában a Honi Hadsereg főparancsnoksága alá rendelték. Rowski tábornok a magyarországi titkos katonai parancsnokság élére Jan Korcozowicz „Barski” ezredest állította, aki egyben a Támaszpont helyettes parancsnoki tisztségét is ellátta. A titkos katonai parancsnokság a pesthidegkúti tiszti táborban működött, és közvetlenül a Honi Hadsereg főparancsnokának volt alárendelve. Az utasítások értelmében a magyar földön tartózkodó lengyel katonai erőből kellett kialakítani a hazai ellenállás egyik legfontosabb tartalékát, olyan katonai egységeket, amelyek bármikor átdobhatók a Kárpátokon, bekapcsolhatók a hazai földön folyó partizánháborúba vagy az angol–amerikai hadsereg esetleges balkáni partraszállása nyomán meginduló, Magyarország felé irányuló hadműveletek során a Dunántúlon várható harcokba.

E tervek megvalósítása érdekében Korcozowicz ezredes táboronként katonai egységeket szervezett, pontos katonai kiképzési terveket dolgozott ki: a Dunántúlon megfelelő terepet kerestek az esetleges angol–amerikai légideszant fogadására. A lengyel katonai vezetés kapcsolatot keresett a honvéd vezérkarral: Utassy Loránd ezredes révén a lengyel tiszték több katonai kiképzési bázison – „továbbképzés címen” – lögyakorlatokra, rövid katonai gyakorlatok végrehajtására kaptak lehetőséget. Utassy Loránd – 1943-tól Baló Zoltán utódja volt a HM 21. alosztálya élén, akit a németek követelésére váltottak ki – közreműködésével a táborokban is folyhatott kiképzés, sőt Korcozowicz ezredes kérésére az

aktív katonai szolgálatra alkalmas tiszti állományt a kialakított katonai alegységeknek és egységeknek megfelelően újból átrendezték, kiemelték és másik táborba helyezték. A Lengyel Egészségügyi Szolgálat – a Lengyel Orvosok Csoportja – teljes alkalmassági vizsgálatot hajtott végre, ennek megfelelően 1475 tisztet és 4148 légénységi állományú és ezer katonakötelest – főleg fiatal polgári menekültet – minősítettek harctéri szolgálatra alkalmasnak. A kiképzési tervek végrehajtásához a magyar katonai parancsnokságok titokban lőszert és fegyvert biztosítottak.

1943 nyarától, a kiképzési tervek végrehajtásának eredményétől függően folyamatosan juttattak vissza önkénteseket a lengyel területekre, majd a Honi Hadsereg kívánságának megfelelően tiszteket és tiszthelyetteseket is. Ebben az időszakban érkezett titokban Budapestre Adam Sopiéha – „Tokaj” – ezredes a Honi Hadsereg főparancsnokságának megbízottjaként. A magyar vezérkar több magas beosztású vezetőjével tárgyalt arról, hogy a balkáni partraszállás esetén a magyar honvédség biztosítson lőszert és fegyvert a magyar földön felállított lengyel alakulatoknak elsősorban az 1939 őszen átadott lengyel hadifelszerelésből. A másik kérés az volt, hogy a honvédség lengyel földön vagy a keleti arcvonalak közelében tartózkodó egységei adjanak lőszert és fegyvert a lengyel partizánegységeknek, kölcsönösen kerüljék az összeütöközést, valamint orvossággal és egészségügyi felszereléssel segítsék őket. Tokaj ezredes javasolta a magyar vezérkarnak, hogy dolgozzanak ki hadműveleti tervet a magyar és a lengyel egységek részére arra az átmeneti időre, amíg Jugoszlávián át magyar földre érkeznek a szövetséges erők. E tárgyalásokon a lengyel katonai küldöttek kérték, hogy szükség esetén a magyar honvédség ne gördítsen akadályt, illetve segítse a lengyel egységek hazatérését, adják át nekik a lefoglalt lengyel katonai felszereléseket.

A lengyel katonai vezetők titkos budapesti tárgyalásairól és a lengyel katonai táborokban folyó szervezkedésről tudomást szerzett a német elhárítás: a figyelmet Wather Bierkamp, a Főkor-

mányzóság SS-vezetőjének 1943. október 19-én kelt jelentése hívta fel. Berlinbe küldött jelentésének egyik fő témája, hogy „létezik egy lengyel ellenállási katonai szervezet, melynek számos összeköttetése van Magyarországgal, ahol egy tízezer fős hadsereg felállítását tervezik”. A német elhárítás addig is sejtette, hogy a magyarországi lengyel katonai táborokban bizonyos szervezkedések történnek, de a lengyel hadsereg szigorú konspirációs szabályai miatt erről alig szivárgott ki valami információ. Ennek volt köszönhető, hogy Magyarország német megszállása után viszonylag kevés lengyel katonai vezetőt tartóztattak le, a katonai vezetést nem érték olyan súlyos csapások, mint a polgári ellenállást. A németek előtt nem volt ismert a pesthidegkúti tábor fontossága, bár itt is történtek letartóztatások (pl. Trojanowski tábornok elhurcolása, akinek vezető szerepe lett volna abban az esetben, ha valóban megtörténik a szövetségesek balkáni partraszállása, és megindulnak a Duna-medence irányában). Utassy ezredes Korkozowicz ezredest ideiglenesen az ipolypásztói táborba helyezte át, más lengyel katonai vezetőt polgári lakásokban vagy vidéki tanyákon rejtettek el. Néhány hét múlva Korkozowicz ismét Budapesten volt: a Támaszpont nevében ő tárgyalta a felvidéki Stara Ves melletti erdőben a Honi Hadsereg főparancsnoksága megbízottjaival, itt kapott parancsot a Támaszpont átszervezésére, amely „Pestka” fedőnévvel, új konspirációs és kódrendszerrel működött tovább.

A bizalmas magyar–lengyel katonai tárgyalások a német megszállás után is folytatódtak, a fegyverletételi tárgyalások előtt felélénkültek. A lengyel katonai vezetés tudott a fegyverletétel szándékáról, így felajánlották a Dunántúlra helyezett lengyel harcképes alakulatok segítségét a honvédségi erőknek a megszálló német egységek ellen. Ugyancsak titkos megbeszéléseket folytattak arról, hogy a Varsó közelében tartózkodó magyar honvédségi egységek fegyverrel és lőszerrel segítsék a felkelőket. Az tény, hogy a varsói felkelés idején a magyar honvédségi alakulatok – ha nyíltan nem is segíthették a felkelőket – sokat tettek érdekükben: ha nem is jelen-

tős mennyiségben, adtak nekik lőszer; átengedték vonalaikon a felkelők segítségére vonuló partizánegységeket, később a menekülőket; gyógyszer és kötszer biztosítottak a sebesülteknek, sokakat a magyar tábori kórházak ápolták stb., ennek is tudható be, hogy a német főparancsnokság elvezényeltette a magyar egységeket Varsó közeléből.

A sikertelen fegyverletételi kísérlet, a nyilas puccs és a Szálasi-uralom első hetei rendkívül óvatossá tették a lengyel katonai parancsnokságot, bár gyorsan kapcsolatot teremtettek – Tartsay Vilmos ezredes révén – a Kiss János altábornagy vezette magyar katonai ellenállással. Az események ismertek, árulás miatt még az előkészületek időszakában kudarcba fulladtak a tervek. Mindenesetre ez is ürügyül szolgált arra, hogy a nyilas egységek – a németekkel együttműködve – lecsapjanak 1944 novemberében a lengyel katonai táborokra, összefogdossák és gyalogmenetben Németországba hajtsák a táborok lakóit, illetve egy központi táborba „lakoltassák” az összes lengyel katonai és polgári menekültet. A menekültek többsége azonban a magyar lakosság segítségével megmenekült a letartóztatástól, az elhurcolástól. 1944. március 19-étől, Magyarország német megszállásának napjától rendkívül éles küzdelem formálódott ki a lengyel menekültek megmentéséért. A németek követelésére a Sztójay-kormány nem vállalta azon segítségi formákat – kivéve a genfi egyezményekben foglaltakat –, amelyek a magyarországi lengyel emigráció kivételezett helyzetét megteremtették.

A letartóztatások következtében „lefejezték” a Lengyel Polgári Bizottságot, a W-Kirendeltséget, egyelőre – mint már említettük – a HM alárendeltségében működő formákat túrték meg. Ekkor Utassy Loránd ezredes javasolta, hogy a jelentékeny számú polgári menekülteket is helyezték át a Honvédelmi Minisztérium állományába és gondozásába, a menekültügy jogvédelmét pedig a Nemzetközi Vöröskereszt vállalja magára. Nem kis erőfeszítések után ez 1944 augusztusára realizálódott, ott formálódtak újjá

a lengyel polgári szervezetek. Erre az időre esik az a titkos katonai tárgyalás, amelynek értelmében a magyarországi lengyel katonai erő a honvédséget támogatná egy fegyverletétel esetén kirobbanó magyar–német katonai összeütközésben, s ennek érdekében minden lengyel katonai tábor – a frontvonalak közeledésére hivatkozva – a Dunántúlra vontak össze. A németek előtt azzal indokolták ezt, hogy a szovjet haderő előretörése miatt „nem kívánatos a lengyel internáltaknak a hadműveleti zónában való tartózkodása”. A német megszállók ingerültségét bizonyítja, hogy 1944. szeptember végétől mind gyakrabban ellenőrizték – fegyverrejtegetés és híradós tevékenységre hivatkozva – a lengyel katonai táborokat, mintegy 800 katonát és tisztet hurcolva el.

A lengyelekhez fűződő kapcsolatai és a titkos magyar–lengyel katonai tárgyalások miatt 1944. október 15. után Utassy Loránd ezredest is letartóztatták, a Gestapo foglya lett. A 21. alosztály élére Horváth István ezredest állították: a németekkel rokonszenvező ezredes ugyan végrehajtott néhány személyi változást a lengyel katonai menekültekkel kapcsolatban, de minden lengyelelles intézkedésről előre értesítette Wladimir Bem de Cosba őrnagyot, a Lengyel Katonai Képviselő akkori parancsnokát, így a lengyeleknek pontos információik voltak a nyilasok minden akciójáról. Ily módon sikerült a lengyel katonákat a tervezett fegyveres akciók elől megmenteni. A németek megkeresésére Horváth ezredes egy németbarát lengyel szervezet megalakítását is elvállalta, de feltehetően neki köszönhető, ennek „csendes elszabotálása is”. 1944. november elejétől a Szálasi-kormány drasztikus lengyelelles intézkedéseket tervezett, amelyek megakadályozásában a lengyelek valóban csak bátor magyarokra számíthattak. Ilyen volt pl. Niklas Artúr főhadnagy, a Lengyel Menekült Táborok Parancsnokságának parancsnoka, aki parancsot kapott a táboron kívül élő lengyelek összegyűjtésére – Németországba akarták hurcolni őket –, de ő a parancs kiadása előtt minden lengyelt titokban értesített erről. Amikor – hosszas időhúzás után kiadta az összegyűjtési paran-

csot, már az érintettek biztonságban voltak. Angelo Rotta pápai nuncius és a hivatalban maradt lengyelbarát kormánytisztviselők sorra próbálták visszavonatni a lengyelelles intézkedéseket, eredménytelenül. Tény viszont, hogy a nyilasok lengyelelles intézkedéseinek zöme eredménytelen maradt, elsősorban a magyar lakosság segítsége nyomán.

1945 tavaszán a magyar–lengyel évszázados rokonszenv történetének egy különös, de igen értékes szakasza zárult le, amelyből a barátságot igazán mélyen átérzők újabb erőt nyertek, sok újabb hívet szereztek – mind magyar, mind lengyel földön – a két nép elmélyült barátságának.

A M. Kir. Belügyminisztérium szerepe a menekültügyben, 1939–1944

A közelmúlt magyar történelmének nem lényegtelen fejezete a két világháború között és alatt magyar földre menekült külföldiek – az erdélyi magyarok, a náci hatalom elől menekülő osztrák, német és cseh zsidók, lengyelek, dél-szlávok, a német fogolytáborokból nálunk menedéket kereső franciák, olaszok, oroszok – sorsának alakulása. A tények sokszor feledésbe merültek, máskor közömbösen haladtunk el mellette, hosszú évtizedeken át szólni sem volt szabad róluk, pedig a magyarországi menekültügy szerves része nemzeti történelmünknek, hiszen egy „másik Magyarország” arcát rajzolták meg, a humánus magyar államát, nem azt, amit egy győztes nagyhatalom alakított ki rólunk. Az elmúlt másfél évtizedben számos ilyen tárgyú – bár még közel sem járunk a mélységeket feltáró kutatások befejezéséhez – feldolgozás látott napvilágot, de ezek csak vázlatát képezhetik e témának. A menekültügyet feldolgozó közlemények sokszor általánosságokban mozogtak, és felvázolták a Belügyminisztérium e vonatkozású tevékenységét. Óvatosan kellett a szavakat formálni, hiszen a két világháború közötti Belügyminisztériumról dicsérő szavakat nem volt tanácsos megfogalmazni. Pedig a menekültügyben a Belügyminisztérium kulcsfontosságú szerepet játszott, hiszen osztályai biztosították a genfi egyezményben vállalt feladatok maradéktalan végrehajtását, kezdve a jogi kérdések megoldásától, a szociális, az egészségügyi és művelődési lehetőségek biztosításáig. Ezen összetett feladatkört más minisztériumokkal és törvényhatóságokkal osztozva, elsősorban a Belügyminisztérium oldotta meg.

A menekültügy különös hangsúlyt kapott azt követően, hogy 1936-ban becikkelyezték a magyar törvények közé – miután hazánk is beléphetett a Népszövetségbe – a Népszövetség kezdeményezésére 1929-ben elfogadott ún. második genfi egyezményt, mely háborús konfliktusok esetén a katonai menekültek és foglyok kérdését rendezte nemcsak a szembenálló felek, hanem a konfliktusból kimaradó harmadik ország esetében is.

Magyarország a két világháború között jelentős tapasztalatokat szerzett a menekültügy kezelése területén, hiszen a trianoni békeszerződés után – és előtte is – közel kétszázezer, az elcsatolt területekről az anyaországba menekült magyarról kellett gondoskodnia. Több hullámban, különböző időben érkeztek, akikről – jogvédelműkről, szociális ellátásukról, elhelyezésükről, munkalehetőségeik megszervezéséről stb. – elsősorban a Belügyminisztériumnak kellett gondoskodnia. Az erdélyi, a felvidéki és a délvidéki menekült magyarokról való gondoskodás azonban eltért a „hagyományos” menekültügytől, hiszen magyarok voltak, a kormány és a parlamenti ellenzék is közös feladatnak tekintette a gondoskodást, a segítség formáinak megszervezését. Nem voltak nyelvi problémák, így az ország nyújtotta lehetőségekbe könnyebben tudtak integrálódni. Már az erdélyi és más elcsatolt területekről menekült magyarokról történő gondoskodás területén kiformalódtak azok az öntevékeny társadalmi szervezetek, amelyek igen jól alkalmazkodtak más helyzetekben is, összpontosítani tudták erejüket, az adott körülményeknek megfelelően tudtak kapcsolatba lépni az állami hivatalokkal, illetve a kormányzati szervezetek is azonnal kapcsolatot teremtettek velük.

Európa és a világ már 1939 tavaszától aggódva figyelte a német–lengyel ellentétek elmélyülését, de reménykedett abban, hogy a nyugati nagyhatalmak összefogása megakadályozza a tragédiákat. A magyar–lengyel barátságot mélyen átérző Teleki-kormány 1939 áprilisától – a maga korlátozott eszközeivel – megkísérelte a német–lengyel ellentéteket elsimítani, illetve határozottan

kiállt a magyar–lengyel barátság mellett, semmi körülmények között nem akart a németek oldalán Lengyelország ellen háborúba sodródni. Lengyelország is számított a magyar diplomácia támogatására, különös fontosságot tulajdonított a két nép hagyományos rokonszenvének. Magyarország nehéz helyzetben volt, hiszen erőteljes német nyomás nehezedett a magyar kormányra. Ebben a súlyos időszakban írta meg Teleki Pál híres levelét Hitlerhez, amiben pontosan meghatározta a magyar magatartást Lengyelországgal kapcsolatban. Ezen még annyiban sem volt hajlandó módosítani, hogy Lengyelország ellen német csapatokat engedjen át területén. Komolyan gondolta, hogy semlegességi nyilatkozatot tegyen, amire ugyan nem került sor, de ennél nagyobb tettnek bizonyult a lengyel menekültek közel százezres tömegének befogadása.

1939. szeptember közepére a német hadsereg gyakorlatilag felmorzsolta a lengyel hadsereg ellenállását, és megszállta az ország jelentős részét. Szeptember 17-én bekövetkezett – Németországgal szövetségben – a szovjet támadás, s így megsemmisültek azok a lengyel katonai elképzelések, hogy a németek ellen Lengyelország keleti területein alakítanak ki védelmi állásokat, és lendülhetnek ellentámadásba. A lengyel hadsereg gyakorlatilag két tűz közé került, visszavonulási lehetőséget csak a déli területek, a magyar–lengyel határ térsége adhatott. A lengyelek nem adták fel a küzdelmet, mind a hazai területen, mind hazájuk határain kívül folytatni kívánták a harcot. 1939. szeptember közepétől megindult a lengyel menekültek áradata Magyarország és Románia felé. Az utóbbi esetben a politikai megfontolás vezette őket, hiszen a két állam 1929-től érvényes katonai és politikai szerződésben állt egymással. Ennek ellenére a román hatóságok a katonai, de még a polgári menekülteket is – többek között a román földre menekült lengyel kormányt – internálta, és igen rossz körülményeket biztosított számukra.

Magyarország felé az évszázados barátság és a Teleki-kormány

nyílt lengyelbarát politikája vezérelte a menekülteket. A magyar-lengyel határon az első lengyel menekültcsoport 1939. szeptember 10-én jelent meg, de 1939. szeptember 17. után már tízezárral érkeztek. A magyar kormány felkészült a lengyel menekültek fogadására, de ekkora tömegre nem gondolhatott. Viszont semmilyen körülmények között sem volt hajlandó változtatni lengyelbarát politikáján, nem szakította meg a kapcsolatot a lengyel kormánnyal, szabad teret engedett a lengyelek mellett tüntető rokonszenvnek. A németek erőteljes nyomást gyakoroltak Budapestre; követelték a diplomáciai kapcsolat megszakítását, a már itt tartózkodó lengyelek kiadatását, a magyar lakosság lengyelbarát megnyilvánulásainak felszámolását, a magyar hatóságoknak a lengyelek iránt tanúsított kivételes bánásmódjának a megtiltását stb. Már 1939. szeptember elejétől a budapesti német követség naponta tiltakozott, hogy különböző magyar társadalmi szervezetek aktívan bekapcsolódnak a lengyel menekültek gondozásába, megjelentek a határ térségében a lengyelek fogadására és elhelyezésére, lengyel–magyar bizottságok alakulnak a fővárosban és a vidéken egyaránt, szinte naponta tüntetnek a lengyelek mellett a német követség előtt. Mindezek a magyar hatóságok tudtával és ösztönzésével alakultak így, sőt – ez képezte a német tiltakozások legfőbb témáját – azonnal segítséget nyújtottak a lengyelek tovább meneküléséhez Jugoszlávián át Franciaország felé. A menekülőket segítette a csendőrség, a határőrség, a különböző minisztériumok.

Az első menekültcsoportok megjelenése idején a magyar kormány még nem rendelkezett határozott lengyel menekültpolitikával, csak elvi jelentőségű elképzeléseket dolgozott ki. Azt határozottan kinyilvánította, hogy maradéktalanul betartja és betartatja a genfi egyezményeket, senkit nem ad ki Németországnak, de azt is világosan látta, hogy senki nem tudja a háború végét és következményeit, így a menekültügyet hosszabb távra kell megtervezni. Az biztos volt, hogy maradéktalanul teljesítette a nemzetközi egyezményekben foglaltakat, a lengyel menekültügyből nem kívánt

rendőri kérdést csinálni, szociális problémának tekintette a magyar földön menedéket kereső lengyelek sorsát. Ilyen jellegű megbeszélések történtek 1939. szeptember 15-én a Belügyminisztériumban is, amikor O'sváth Lászlónak, az Elnöki osztály vezetőjének vezetésével megbeszélést tartottak a minisztérium illetékes osztályainak vezető, a rendőri, a csendőri, a szociális osztály vezetői. Az várható volt, hogy a menekültek többsége katonai személy lesz, akiknek a gondozásáról a Honvédelmi Minisztériumban kellett intézkedni. Jelentős létszámú polgári személy érkezését is feltételezték, akikkel kapcsolatban más jellegű gondoskodást kellett megszervezni.

A lengyel kormány Hory András varsói magyar követen keresztül jelezte, hogy tárgyalásokat kíván kezdeni Budapesten a lengyel menekültek befogadásáról, és arról, hogy hazánk milyen magatartást kíván tanúsítani velük szemben. 1939. szeptember 17-én már gyakorlati tárgyalásokra került sor Budapesten, ahol Magyarország újból kinyilvánította azon szándékait, hogy maradéktalanul betartja a nemzetközi szerződéseket, senkit nem ad ki Németországnak, a menekülteknek megfelelő körülményeket biztosít. E tárgyalások következménye lett, hogy a Teleki-kormány 1939. szeptember 21-én hivatalosan is megnyitotta a határt a lengyel menekültek előtt, igaz ekkor már vagy negyvenezer ember tartózkodott magyar területen. Külön nyilatkozott arról, hogy engedélyezi a lengyel érdekvédelmi szervezetek megalakulását, lehetővé teszi a lengyel kormány és más segélyező külföldi társaság anyagi támogatásának beáramlását. Megegyezés született a magyar földre lépő lengyel katonai erők fegyverzetének közös magyar–lengyel bizottság által történő átvételéről, tárolásának módjairól, a lengyel katonai személyek elhelyezéséről, táborainak kialakításáról. Ezzel egy időben a lengyel főparancsnokság utasította a zárt és szétszórta egységeit, hogy lépják át a magyar–lengyel határt, az előírásoknak megfelelően adják át fegyvereiket, tartásuk be az ország törvényeit. Mindezek csak elvi jelentőségű megállá-

podások voltak, konkrét, a legapróbb részleteket is felölélő rendelkezéseket csak ezután dolgozták ki. A magyar kormány – a lengyelek és a nyugati hatalmak felé tett gesztusként – igen gyorsan intézkedett, megszervezte a jogvédelmet, az ellátást. Elsőként felállította a Honvédelmi Minisztérium XXI. alosztályát, mely – Baló Zoltán ezredes vezetésével – a kerületi katonai parancsnokságokon keresztül gondoskodott a lefegyverzésről, az ideiglenes táborokból a végleges táborokba történő irányításról, az élelmezésről stb. A megállapodás értelmében a tisztek megtarthatták fegyverüket, a legénységi állományúak derékszijukat. A zárt katonai egységeket pedig lehetőleg egy helyre irányították.

A Honvédelmi Minisztérium XXI. alosztálya mellett megszervezték a Lengyel Katonák Képviselőt a Magyar Királyságban nevével lengyel katonai irodát – Stefan tábornok vezetésével –, amely nemcsak tanácsadó, hanem véleményező és javaslattevő szervezet lett. Az egyes katonai területi parancsnokságokra vezényelt képviselői is hasonló jogkörrel rendelkeztek. E szervezettel tanácskoztak meg a lengyel katonákkal kapcsolatos intézkedéseket, alakították ki közös véleményüket a mindkét felet érintő kérdésekben. Az elfogadott ügyrend szerint a XXI. osztály magyar parancsnoka naponta tárgyalt a Képviselőt vezetőjével, hetente egy alkalommal a lengyel katonai attasé bevonásával áttekintették az ügyeket, kéthetente a honvédelmi miniszternek vagy helyettesének referáltak. Természetesen ez nem volt szigorú ügymenet, a megmaradt dokumentumok szerint az ilyen jellegű tárgyalásokra akár naponta is sor kerülhetett. Az véglegesen kialakult, hogy a tartósan vagy rövid ideig magyar földön tartózkodó lengyel katonák a mindenkori honvédségi ellátást kapták, amit zsoldkiegészítéssel is pótoltak.

1939. szeptember utolsó tíz napjában született végleges döntés értelmében a polgári menekültekről való gondoskodást a Belügyminisztérium IX. szociális osztályának feladatkörébe utalták. Ugyan már volt szeptember elején egy ilyen jellegű tanácskozás a Belügyminisztériumban, viszont szeptember közepétől, főleg a ha-

tárátlépesi lengyel katonai parancs kiadása után jelentős számú lengyel polgári személy is magyar földön keresett menedéket. A belügyminisztériumi döntés végleg megerősítette azt a szándékot, hogy a lengyel menekültügy nem rendőri, hanem szociális kérdés. Ez a döntés határozta meg a második világháború idején a magyar földre menekült idegenek sorsát is. Ez a rendelkezés volt az a minőségi választó, amely meghaladta a genfi egyezményben foglaltakat, lehetőséget biztosított a lengyel emigráció nyílt és titkos szervezeteinek zavartalan működéséhez.

A menekültügy kezelésében látszólag két külön „vonal” érvényesült: a katonai és a polgári menekültek kérdése, mely e látszólagos különállás mellett szorosan összefüggött. A genfi egyezmények és a magyar törvények értelmében minden menedéket keresőt a magyar rendőri hatóságoknak kellett nyilvántartásba venni, ami egyben a magyar állam jogvédelmének rájuk történő kiterjesztését is jelképezte. A Belügyminisztérium Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hivatala a katonai és a polgári személyeket egyaránt nyilvántartásba vette, ellátta őket ideiglenes iratokkal, tehát már e téren is a két minisztérium között szoros együttműködésnek kellett kialakulnia. A polgári menekültek mellett a Belügyminisztériumnak a katonai menekültekről is gondoskodnia kellett, elsősorban élelmezésükről, hiszen a honvédség anyagi lehetőségei elég korlátozottak voltak. Az állami költségvetésből biztosított keretet egészítették ki a társadalmi szervezetek, külföldi segélyező és emberbaráti társaságok, intézmények által rendelkezésre bocsátott anyagi és pénzbeli támogatások, amit a Belügyminisztérium arányosan osztott szét, irányított a polgári és a katonai táborokba, szervezte meg az elfogadható szintet biztosító ellátás minden feltételét.

Már a menekültügy kezdetén rendkívüli összhangnak kellett kifermálnia, amit valóban a Belügyminisztérium irányított, hívta életre e tevékenységet segítő társadalmi és nemzetközi szervezetek koordináló szervezetét, a Magyar–Lengyel Menekültügyi

Bizottságot, amit ugyan hivatalosan a Magyar Vöröskereszt kezdeményezett, de indítványát a Belügyminisztériummal előzetesen megbeszélte.

id. Antall József kéziratban fennmaradt emlékiratában így ábrázolja a korabeli helyzetet: „A menekültügy magyarországi kezelése, az ebben követett irányvonal a kormányzat és a politikai ellenzék különleges együttműködésével működött, ezen alapult. A hozzánk menekült külföldi állampolgárok legnagyobb két csoportját az erdélyi magyarok és a lengyelek alkották... Azt hiszem, senki sem gondolhatja komolyan Magyarország akkori politikai rendszerének ismeretében, hogy lehetséges lett volna a menekültügy korrekt kezelése Horthy Miklós kormányzó egyetértése nélkül. Továbbá Teleki Pál, majd Kállay Miklós miniszterelnök kifejezett támogatása, biztató intenciói nélkül. Nem szólva Keresztes–Fischer Ferenc belügyminiszterről, aki a menekültügyben meghatározó védelmezője és segítője volt a menekülteknek, illetve azoknak, akik e kérdésekkel közvetlenül foglalkoztak. Különösen fontossá vált a szerepe, amikor Bárdossy László miniszterelnöksége idején, illetve a Honvédelmi Minisztérium élén történt személycserék, a vezérkari főnökség egyes tagjainak magatartása kedvezőtlen helyzetet teremtett. Talán mondanom sem kell, hogy a Miniszterelnökség és a Külügyminisztérium magas rangú vezetői között milyen fontos kérdésként merült fel a menekültügy, és mennyire éreztették munkájuk fontosságát. (...) A menekültügyben Teleki Pál és Kállay Miklós több alkalommal kéretett magához, Keresztes–Fischer pedig rendszeresen és személyesen referáltatott magának. Talán nem érdektelen megjegyezni, hogy a menekültügyben soha semmiféle utasítást nem kaptam a miniszterelnöktől vagy közvetlen főnökömtől, a belügyminisztertől. Referálásaimat, amit politikailag szükségesnek tartottam elmondani, tudomásul vették, és bizalmukról biztosítottak. Ennél többet a háború körülményei között nem várhattam, és nem is vártam. Pontosan értelmezni kell az utókornak a körülményeket. A kormányzat Hitler-ellenes, akkori szóval „angol-

barát” orientációjú tagjai nem utasítottak a menekültek szöktetésének elősegítésére, erről ritkán és mindig meghatározott beállításban esett szó. Nem adtak utasítást iskolák felállítására, még kevésbé a zsidó menekültek keresztény iratokkal való ellátására. De éreztem, hogy a miniszter mellett van, élveztem bizalmát. Ezt azzal viszonyoztam, hogy nem tájékoztattam kényelmetlen kérdésekről, azt magam intéztem, vagy olyan ellenzéki barátaimmal, mint például Varga Béla balatonboglári plébános, kisgazdapárti nemzeti gyűlési képviselővel.”

A hazánkba menekült lengyelek többsége 1940 tavaszára távozott, csatlakozott a lengyel emigrációs kormány Nyugaton újjászervezett hadseregéhez. A nálunk maradt katonai és polgári személyek végleges „táborokba” kerültek, kialakultak érdekvédelmi, kulturális egyesületeik, megteremtődtek az oktatás, az egészségügyi ellátás feltételei, az egyéni megélhetés lehetőségei. A polgári „menekülttábor” fogalma nem fedte a szó igazi értelmét, mivel annak határai azonosak voltak a helyet biztosító település közigazgatási határaival, melyen belül a menekültek szabadon mozoghattak, családoznál vagy a Belügyminisztérium által bérelt panziókban, szállodában laktak. Részükre – a család nagyságától és képzettségétől függő – differenciált napidíjat biztosítottak, melynek havi összege azonos volt a hazai átlagjövedelemmel. A táborok parancsnokai a helyi jegyzők vagy főszolgabírók, városokban a polgármesterek voltak, utasításaikat közvetlenül a IX. osztálytól kapták. 1940 tavaszától engedélyeket kaptak, így lehetőségük nyílt magasabb jövedelmek eléréséhez, a táborokon kívüli életük megszervezéséhez. A munkalehetőségeket is zömében a Belügyminisztérium szervezte, ezzel jelentősen hozzájárult a menekültek beilleszkedéséhez az adott körülményeik között.

A Belügyminisztérium IX. osztálya már 1939. szeptember végén olyan lengyel érdekvédelmi szervezet megalakítását kezdeményezte, amely a magyar hatóságok felé véleményezési, javaslattevő szerepet tölthet be, megszervezi az emigráció kulturális életét,

a fiatalok összegyűjtésének, oktatásának megszervezését, segíti a segélyek elosztását, megbízza és ellenőrzi a táborok lengyel parancsnokait stb. Így alakult meg a Lengyel Menekülteket Védő Polgári Bizottság (röviden a Lengyel Polgári Bizottság). Szmélyi összetétele igazodott a lengyel emigrációs kormány koalíciós pártösszetételéhez. Vezetője Henryk Sławik szociáldemokrata újságíró, volt szejm-képviselő lett, aki igen fontos szerepet töltött be a lengyel titkos ellenállási mozgalomban, a magyarországi lengyel titkos szervezetekben. Alárendeltségben állt a budapesti Lengyel Intézet és Könyvtár, ahol – a Belügyminisztérium engedélyével és jelentős anyagi támogatásával – szerkesztették az emigráció sajtóját, intézték könyvkiadását stb. Ugyancsak önálló szervezetként működött a Lengyel Vöröskereszt magyarországi Kirendeltsége és a Lengyel Orvosok Csoportja.

Nyílt titok volt, hogy a Magyarországon működő lengyel titkos katonai parancsnokságok, a Lengyel Követség (1941 januárjáig szabadon működött Budapesten) szervezte meg az evakuációt, azt a nagy katonai akciót, amelynek során – szervezeten – mintegy 70 ezer lengyel katona és katonai szolgálatra alkalmas személy hagyta el hazánk területét Jugoszlávián keresztül Franciaországba és a Közel-Keletre, s csatlakozott az újjászervezett lengyel hadsereghez. Ezen nagy akció során, a magyarokkal történt megegyezés alapján, Lengyelországból hazánkon át jelentős létszámú, magas képzett műszaki és katonai személyt vittek át, többek között olyan tábornokokat, akik a harcoló lengyel hadsereg magas beosztású parancsnokai lettek. Az evakuációt nyíltan nem támogathatta sem a magyar kormány, sem pedig a menekültek gondozását irányító két minisztérium, viszont hallgatólagos beleegyezéssel vagy titkos megállapodásokkal olyan segítséget nyújtottak nekik, ami a németek állandó tiltakozását váltotta ki. A Belügyminisztérium különböző osztályai közti „összhang” tette lehetővé, hogy a lengyel katonai táborokból szinte zavartalanul haladhattak a magyar–jugoszláv határ felé a lengyel katonák kisebb-nagyobb csoportjai.

rendőrség, a csendőrség és a határőrség mindig jó „információkkal.” rendelkezett, mikor és merre mennek a lengyel csoportok, hol kell nekik szabad utat biztosítani.

Ugyancsak nyílt titok volt, hogy a hazánkban működő titkos lengyel katonai parancsnokságok összekötő kapocsként szerepelnek a nyugati szövetségesek oldalán harcoló lengyel hadsereg és hazai bajtársaik között. Magyarországon keresztül futottak a futárvonalak, nálunk képezték ki a harcba indulók többségét. Nem véletlenül kísérté élénk figyelemmel a német elhárítás a magyarországi lengyel emigráció életét, mozgását, tevékenységét, a velük való megkülönböztetett bánásmódot, amit bizonyít a számtalan német tiltakozás, kiadatási kérelem. A németek által követelt lengyel személyek közül egyetlen sem került átadásra, „egyszerűen eltűntek” a táborokban, más néven menekítették őket az országból.

Itt jegyezzük meg, hogy az evakuáció időszakában a Belügyminisztérium a napi létszám- és névellenőrzést – adminisztratív okok miatt – megszüntette, csak tíznaponként, a segélyek kiadásakor tette meg, ezzel is időt „adott” a lengyelek szökésének. A hivatalos rendelkezés szerint a létszámellenőrzés után azonnal körözést kellett kiadni az engedély nélkül eltávozott vagy megszökött személyek ellen. Amire a körözési parancs megszületett, a „körözött személy” már régen túl volt a magyar–jugoszláv határon. Emlékiratokból tudjuk, hogy gyakran nem változott az egyes táborok létszáma és névsora, hiszen az eltávozott helyébe érkezett menekült evakuált honfitársa neve alatt élt addig, míg ő is megkapta a távozási parancsot. Erről tudtak a magyar parancsnokok, sőt ilyen megállapodásokat alakítottak ki a lengyel táborparancsnokokkal.

A lengyel emigráció nyugodt életének biztosítása mellett különös figyelmet kellett szentelni a fiatalok tanulási feltételeinek megszervezésére is. Köztudott dolog volt, hogy a polgári és katonai táborokban számos gyerek, fiatalkorú és egyedül érkezett iskolás

korú tartózkodott, akinek tanulásáról minden körülmények között gondoskodni kellett. Ennek a kérdésnek a megoldása viszont nem tartozott a genfi egyezményekben vállalt kötelezettségek sorába, erre nem kötelezte senki a magyar hatóságokat. Az elemi iskolák megszervezése könnyebb feladatnak bizonyult, hiszen ezek a gyerekek voltak többségben, szüleik közelében élve – akár összevont osztályokban – biztosítani lehetett folyamatos oktatásukat. A második világháború éve alatt közel harminc lengyel elemi iskola működött – váltakozó létszámban és tanítói karral – magyar területen. Jelentősebb gondot okozott a középiskolások oktatásának megszervezése, hiszen ez nemcsak helyiség kérdése volt, hanem szakképzett tanárokat is igényelt. Erre az első lépések 1939 októberében történtek, amikor a Belügyminisztérium utasítására Balatonzamárdiban mintegy 400 lengyel fiatalot gyűjtöttek össze, s Lengyel Ifjúsági Tábor néven lengyel tanrendű, oktatási nyelvű középiskolát állítottak fel, amit 1941 nyarán Balatonboglárra helyeztek át. Ez a gimnázium és lyceum volt valójában az akkori Európa egyetlen lengyel nyelvű és tanrendű középiskolája. Anyagi feltételeinek és zavartalan életének biztosítása elsősorban a Belügyminisztériumnak volt köszönhető.

A középiskolai oktatás megszervezésére Nagykanizsán, Egerben, Kiskunlacháza és más magyar városban is történt kísérlet, de ezek közül csak Balatonboglár maradt meg 1944 tavaszáig, Magyarország német megszállásának idejéig. Az oktatás megszervezését nehezítette, hogy az akkori magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium csak olyan iskolatípusok létesítését engedélyezte, amelyeket lengyel területen a megszálló német hatóságok is hivatalosan elismertek. Ezek között nem szerepelt a középiskola, így Balatonbogláron is Lengyel Ifjúsági Tábor néven folyt a középiskolai oktatás. Az előbbi probléma merült fel a tanulmányaikat kényszerből megszakított lengyel egyetemistákkal kapcsolatban is. Hivatalosan nem tanulhattak volna magyar felsőoktatási intézményben, de a Miniszterelnöki Hivatal engedélyt adott mindenkinek, aki

a Belügyminisztérium IX. osztályának vezetője ajánlásával nyújtott be hozzájuk kérelmet. Mintegy 500 lengyel egyetemista folytatott Budapesten, Debrecenben és Pécsen tanulmányokat. A fővárosban a Belügyminisztérium a Lengyel Polgári Bizottsággal együtt két diákotthont is fenntartott számukra.

Valójában nem itt, de a lengyel iskolaügy kapcsán kell szólnunk a magyar földre menekült lengyel zsidókról is. 1939 őszén mintegy 3-4 ezer lengyel zsidó is érkezett magyar földre, akik befogadását „bonyolította” az 1939. évi IV. ún. második zsidótörvény. Ezt velük szemben is alkalmazni kellett volna, amit viszont a menekültügyben tevékenykedők nem hajtottak végre, mit sem törődve a szélsőjobboldali és német tiltakozásokkal. A IX. osztály vezetője 1939. szeptember végén utasította a menekülteket fogadó határkörzetek közigazgatási vezetőit, a nyilvántartásokban működő munkatársakat, hogy egyetlen zsidóként jelentkező menekültet se vegyenek nyilvántartásba, mindenkit keresztényként jegyezzenek be, a zsidókat lássák el keresztény papírokkal. Csak az lehetett kivétel, ha a menekült a végsőkig ragaszkodott tényleges vallásának bejegyzéséhez. Mindenkit megkülönböztetés nélkül helyeztek el, a zsidóságukhoz ragaszkodókat pedig a budapesti és a vidéki hitközségek gondjaira bízta, természetesen nekik is folyósították a segélyeket, a szeretetadományokat. Számuk 1941-ben növekedett, miután a németek megszállták Lwów, Stanisławów, Kolomja környékét.

A Belügyminisztérium IX. osztálya a lengyel zsidó értelmiség jelentős csoportját – bár rendelkeztek keresztény papírokkal – a Dunakanyarban, Esztergom környékén helyezte el, Szentendrén, Leányfalun, Csobánkán lengyel zsidó óvoda és elemi iskola is működött. Budapest környékén (Rákosfalván és Csillaghegyen) kollégiumi rendszerű elemi és középiskolát létesítettek. Különben Balatonbogláron is számos lengyel zsidó fiatal tanult, sőt az egyetemisták között is szép számban akadtak zsidó vallásúak. A sorozatos német tiltakozás miatt 1943-ban hivatalosan változtatni kellett

az eddigi gyakorlaton. Ezért a Dunakanyarban és a Budapest környékén működő zsidó lengyel iskolákat megszüntették. Teljesen titkos körülmények között megszervezték Vácott a 150 férőhelyes „Lengyel Tiszti Árvák Otthonát”, ahol az előbbi iskolákban tanulókat helyezték el. Közöttük sok olyan gyerek volt, akiket szüleik a koncentrációs táborba menő vonatokról dobtak le. Az árvaház álcázása olyan tökéletes volt, hogy a helyi hatóságok csak 1944 márciusában, a német megszállás után tudták meg az árvaház igazi rendeltetését.

A szociális gondoskodás másik területe a menekültek egészségügyi, orvosi ellátásának megszervezése volt. A Lengyel Orvosok Csoportja – mely szervezethez a háború évei alatt mintegy 140 lengyel orvos tartozott 1939 novemberétől fokozatosan átvette a lengyel menekültek orvosi ellátását. Hivatalosan a menekültekről a magyar hatósági orvosoknak kellett volna gondoskodniuk, de a nyelvi nehézségek, a jelentős létszám miatt sok nehézség merült fel. A Belügyminisztérium kezdeményezésére alakult meg a magyar földre menekült lengyel polgári és katonai orvosok összehívásával a Lengyel Orvosok Csoportja, mely minden jelentősebb táborban betegszobát, rendelőt, gyógyszerterát létesített, és megfelelő szakmai személyzetet vezényelt ki. A Belügyminisztérium 1940 tavaszán Győrben 140 ágyas Lengyel Kórházat szervezett, Letkésen, Szentesen, Mátraházán, Ipolyszalkán kisebb részlegeket állított fel, melynek szakmai kezelése a Lengyel Orvosok Csoportjának feladata lett. Minden menekültnek ingyenes orvosi ellátást biztosítottak, s a lengyel gyógyintézmények működése nem zárta ki annak a lehetőségét, hogy beteg lengyeleket magyar kórházak is felvegyenek. A katonai kórházakban mindenhol alkalmaztak lengyel orvost vagy orvosokat, hogy a katonai táborokból bekerülő lengyel betegek gondjain segítsenek. Hévízen, Harkányban és több gyógyfürdőhelyen a lengyeleknek külön „kontingensük” volt, ahová a Lengyel Orvosok Csoportja reumás és ízületi bántalmakban szenvedő honfitársaikat küldhette.

Éppen a lengyelekkel kapcsolatos bánásmód bátorította fel a magyar-német határ közelében működő fogolytáborok francia, angol, holland és szovjet hadifoglyait, hogy megkíséreljék Magyarország elérését. A német fogságból ideszöktek legnagyobb csoportját a franciák alkották, akik 1940 őszétől érkeztek. Elsősorban osztrák területről, de a lengyel ellenállási mozgalom is segített magyar földre olyan francia katonákat, akiket a németek a megszállt keleti területekre vittek kényszermunkára. Létszámuk 3-4 ezer között volt, akikről mint katonákról, hivatalosan a Honvédelmi Minisztérium XXI. osztálya gondoskodott, de ennek anyagi vonatkozása a Belügyminisztériumra hárult. A franciák „központja” Balatonboglár lett, ahol a Belügyminisztérium által bérelt szállodákban helyezték el őket. Részükre is munkavállalási lehetőséget biztosítottak, túlnyomó többségük igen hamar az ország különböző városaiban elhelyezkedett. A korabeli Európa sajtóját bejárta az a kép, hogy 1943. július 14-én Balatonbogláron a francia táborban felkúszott a francia nemzeti zászló, előtte kivont karddal francia ezredes tiszteleg a francia nemzeti ünnep tiszteletére, mögötte magas rangú magyar tiszték és a Belügyminisztérium képviselői álltak.

A franciákkal együtt hollandok, belgák, britek is érkeztek, sőt 1941-től olyan cseh tiszték is, akiket a Londonban működő emigrációs kormányuk kérésére menekítettek magyar földre, innen szöktek tovább harcoló hadseregükhöz.

Külön kell szólnunk az orosz menekültekről. A második világháború éveit alatt a németországi fogolytáborokból több száz szovjet katonai fogoly is magyar földre szökött, velük együtt olyanok is, akiket a megszállt területekről németországi kényszermunkára vittek. Erdélyi menekültként Somlószlós környékén helyezték el őket, de éltek más helyeken is. A Belügyminisztériumban id. Antall József mellett nemcsak lengyel és francia referens működött, hanem Borisz Csukovin leningrádi tornatanár is, aki egy ausztriai német fogolytáborból szökött Magyarországra. Sorsuk tragikusan

végződött: a szovjet csapatok 1945 tavaszán összegyűjtötték őket, és valahol a Dunántúlon mindenkit kivégeztek.

A menekültek utolsó nagyobb csoportját, mintegy kétezer főt azok az olasz katonák alkották, akik Olaszország háborúból történt kiválása után a Balkánon kerültek német fogságba. A balkáni olasz hadsereg Badaglióra esküt tett tagjait a németek fogságba ejtették és Magyarországon keresztül – vonaton – németországi fogolytáborokba indították. A többnyire nyitott vagonokon szállított olasz katonák közül sokan a nyílt vonatpályán vagy az állomásokon megszöktek, és magyar hatóságoknál kerestek menedéket. A szökött olasz katonák – a jogszabályoknak megfelelően – szintén a Honvédelmi Minisztérium felügyelete alá kerültek. Helyzetüket nehezítette, hogy 1943 őszén Budapesten két olasz követség is működött: az egyik a háborúból kilépett Olasz Királyság, a másik a háborút tovább folytató Mussolini vezette Olasz Köztársaság diplomáciai testülete volt. A utóbbi határozottan követelte átadásukat, míg az előző védelmük érdekében járt el. Az olasz katonákat – honvédségi őrzés mellett – a Belügyminisztérium által fenntartott táborokban, Dákán, Újszászon és Tetétlenen helyezték el, míg a németek által név szerint is kiadatásra követelt olasz tiszteket – hamis papírokkal – máshol. Így id. Antall József az olasz királyi család két tagját – erdélyi magyar menekültként – Somlószőllősen bújtatta.

A második világháború évei alatt magyar földön megfordult menekültek közül nem szabad megfeledkeznünk a délszlávokról sem, még ha nem is képeztek jelentős létszámot. Ők 1941 áprilisától érkeztek kisebb-nagyobb csoportokban az országba. Elsősorban a németek által megszállt szerbiai vidékekről menekültek el, sok volt közöttük a jugoszláv hadsereg fogságot elkerült tisztje, családos vagy egyedül menekült személy. A délszláv menekülteket Sárvarrott és Nagykanizsán helyezték el, míg kisebb részük – elsősorban családos polgári személy – Újvidéken élt. Az utóbbi helyen a Belügyminisztérium gyermekkórházat létesített, külön iskolát és óvodát is nyitott számukra.

A Belügyminisztérium a második világháború éveiben a menekültügy kezelésében valóban elévülhetetlen érdemeket szerzett, melyeket hosszú évtizedeken át nem lehetett említeni, hiszen elmentétes volt azzal a képpel, amit 1945 után róla kialakítottak. Ma, amikor ismét menekültek tízezrei élnek magyar földön, menedéket keresve nálunk, nem szabad megfeledkezni azokról az évekről, amikor – talán nehezebb történelmi korban és feltételek között – hazánk felkarolta az üldözötteket, a háború poklából menekülőket, olyan körülményeket teremtve nekik, amit a korabeli Európa tisztelettel emlegetett.

Lengyel polgári és katonai táborok, 1939–1944

I.

A magyar földön huzamosabb ideig működött lengyel polgári táborok és intézmények

Budapest és környéke

- I. kerület. Fő utca 13. sz. alatt a Lengyel Rendelő, az Amerikai Lengyel Szövetség irodája Lengyel segélyező szervezetek stb., a Gellért-hegyen 1940 májusáig lengyel katonai tábor, a Pálos kolostorban a lengyel püspök (Radomski) lakhelye és irodája.
- V. kerület lengyel hivatalos intézmények: Lengyel Polgári Bizottság, Katonai Képviselő, Lengyel Intézet, Lengyel Követség (1941-ig), ezen belül az Evakuációs Iroda, a Veres Pálné utcában a Lengyel Lelkészi Hivatal (a mai Teológiai Kar földszintjén)
- VIII. ker. Baross u.-ban a Lengyel Vöröskereszt magyarországi ki-
rendeltsége
- X. kerület Kőbányai lengyel kolónia: polgári tábor, katolikus köz-
pont
- XII. ker. Pesthidegkúton lengyel tiszti tábor, egyben a titkos kato-
nai bázis parancsnoksága
- Csillaghegy – kollégiumi rendszerű elemi és középiskola zsidó di-
ákok számára
- Rákoshegy – 1940/1943 lengyel zsidó kollégium és iskola
- Rákosfalva – kollégiumi rendszerű elemi és középiskola zsidó diá-
kok számára

Más városok, települések

- Balatonboglár – gimnázium, kollégium és polgári tábor (1940–1944),
zsidó fiatalok is tanultak itt (ez a gimnázium és lyceum volt az akkori Európa egyetlen lengyel nyelvű és tanrendű középiskolája)
- Balatonzamárdi – ifjúsági tábor, gimnázium, amit 1940-ben Boglárra helyeztek át, de a polgári tábor maradt
- Barcs – 1939/1940-ben az evakuálás idején polgári tábor
- Csobánka – polgári tábor 1943-ig (benne lengyel óvoda és zsidó iskola)
- Csurgó – polgári tábor
- Eger – kórház, iskola is (Piłsudski elkötelezett követőinek)
- Esztergom – polgári lengyel értelmiségi tábor az esztergomi érsek védelme alatt
- Fajsz – lengyel zsidó tábor (főleg asszonyok és gyerekek számára, akiket a lengyel gettókból menekítettek ide)
- Fertőszentmiklós – polgári tábor
- Győr – polgári tábor + 140 ágyas Lengyel Kórház
- Hévíz – lengyel „reuma” kórház + polgári tábor
- Ipolyszalka – kisebb kórház
- Kalocsa – az érsek védelme alatt álló lengyel zsidó tábor
- Keszthely – polgári tábor, iskola + öregek otthona
- Leányfalu – polgári tábor 1941-ig, majd egy üdülő, ahol a futárokat „pihentették”
- Letskés – lengyel utókezelő szanatórium (60 ágyas egészségház)
- Mátraháza – lengyel TBC-szanatórium
- Pannonhalma – 1944 őszétől 50–60 lengyel menekültet bújtattak
- Siklós – polgári tábor is
- Szentendre – polgári tábor (művészek, értelmiségiek, részben a szerb keleti püspökség védelme alatt.)
- Szentes – lengyel ideosztály
- Vác – Lengyel Tiszti Árvák Otthona: titkos lengyel iskola és kollégium zsidó fiatalok számára (1943–1944)
- Vámosmikola – polgári tábor is (lengyel zsidók számára is)

További adatok a polgári menekülttáborokra vonatkozóan

Az 1939 őszen Magyarországon működő 114 polgári menekült-tábor felsorolását lásd Lagzi István „Lengyel menekültek Zala megyében a második világháború idején” című dolgozatában, amely a Zalai Gyűjtemény 3. kötetében jelent meg 1975-ben.

Oktatási intézmények

A második világháború éve alatt közel harminc lengyel elemi iskola működött magyar területen, váltakozó létszámban és tanítói karral.

A középiskolai oktatás megszervezésére Nagykanizsán, Egerben, Kiskunlacházán és más magyar városban is történt kísérlet, de ezek közül csak – Balatonzamárdit követően – Balatonboglár maradt meg 1944 tavaszáig, Magyarország német megszállásának idejéig.

Az egyetemeken is tanultak lengyelek Budapesten, Debrecenben, Pécsen és Szegeden, úgy 500 fő volt a létszámuk. A fővárosban a zeneművészeti és a képzőművészeti főiskolán, Szegeden, a teológiai karon is voltak lengyel hallgatók.

II.

Katonai táborok

id. Gazda István kutatási eredménye: az 1939 és 1944 közötti időszakból 148 olyan – hosszabb vagy rövidebb ideig működő – katonai internálótáborról van tudomásunk, amelyek létét az egyes táborokból feladott és lebélyezett (helységeblyegzővel ellátott) postai küldeményekkel is tudjuk igazolni. E táborok közül azonban 23 tábor ideiglenes tábor volt, ezek mindössze 1–6 hétig működtek Ezenkívül van 5 táborhely, amelyek esetében nem dönthető el, hogy valóban működtek-e.

*Ideiglenes táborok (1939. IX/X.)**

Abony 1939. IX/X.
Alberti tábor 1939. IX/X.
Alsónémeti 1939. IX/X.
Apaj puszta 1939. IX/X.
Bekecs 1939. IX/X.
Berzence 1939. IX/X.
Budajenő 1939. IX/X.
Budapest Citadella 1939. IX/X. (átmenő tábor)
Budapest Soroksári út 1939. IX/X. (átmenő tábor)
Csákvár 1939. IX. átmeneti tábor?
Galgamácsa 1939. IX/X.
Göbösmajor 1939. IX.?
Lesencetomaj 1939. IX. (igen rövid ideig)
Mérk 1939. IX/X.
Miskolc 1939. IX/X.
Pápa 1939. IX/X.
Rimaszécs-Balog 1939. IX/X.
Rimaszombat 1939. IX/X.
Sajóvelezd 1939. IX/X.
Salgótarján 1939. IX/X.
Szunyogi major felső 1939. IX/X.
Tapolca 1939. IX – X. 20.
Tőkés 1939. IX/X.
Tököl 1939. IX/X.
Tüsképuszta (Tapolca mellett 1939. IX – IX. 30.) igen rövid ideig
Vezekény 1939. IX.?, később hadifogolytábor lett

* A „Barátok a bajban” c. jól ismert munka 141 katonai internálótábort sorol fel, amelyek nem egyszerre létesültek, hanem folyamatosan és ugyanígy folyamatosan szűnt is meg nagy részük. A 141 táborra vonatkozó adatsor azonban több ponton is módosításra szorul. Néhány tábor ugyanis – amely e listában szerepel – nem létezett, más táborok viszont – melyek e listában nem szerepelnek – léteztek. Az id. Gazda István által összeállított jegyzék igyekszik e hibákat kiküszöbölni.

Az első időszak táborai (1939. IX/X. – 1940. IX. 30.)

- Abaujnádasd 1939. IX/X – 1940. II. 19.
Balatonboglár 1940. IX. 20. – 1942. V. 2. (utána francia tábor)
Balatonföldvár 1939. IX/X. – 1940. IV.?
?Balatonkiliti 1940. (átmeneti tábor)?
Balatonlelle 1939. IX/X. – 1940. IV.?
Balatonzamárdi 1939. XI/XII. – ? (ifjúsági tanuló tábor)
Bánréve 1939. IX/X. – 1940. VII. 19.
Bregencmajor 1939. IX/X – 1944. X/XI?
Budapest Kőbánya (Gyömrői út) 1939. IX/X. – 1940. VIII. 20.
Budapest Pasaréti út 1939. XI/XII. – 1940. X.?
Budapest Zugliget/Hidegkúti út 1940.? – 1944. X/XI.?
Bük 1939. IX/X. – 1940. VI. (részben büntetőtábor is, 1940. II. fe-
lében hazatelepülő tábor – 1941.?)
Csaroda 1939. IX/X. – 1940. IX.?
Csíz 1939. IX/X. – 1940. IV/V.
Debrecen 1939. XI/XIII. – 1940. IV.
Dejtár 1939. XI/XII. – 1940. IV.
Dömös 1939. IX/X. – 1940. V. 15.
Dömsöd 1939. IX/X. – 1944. X/XI.?
Drégelypalánk 1939. IX/X. – 1940. IV. 6.
Eger 1939. IX/X. – 1944. X/XI.?
Érsekújvár 1939. IX/X. – 1940. VII. 5.
Esztergom 1939. IX/X. – 1940. IX.
Esztergomtábor 1939. IX/X. – 1942.?
Felsőhangony (később Hangony) 1939. IX/X. – 1940. V. 31.
Felsőpakony/Gyálpusztá 1939. IX/X. – 1940. VIII.
Gánt 1939. IX/X. – 1941. III. 31.
Gara 1939. IX/X. – 1940. IX. után (közben üres 1939. XII. – 1940. V.)
Gyöngyösapáti (később Gencsapáti) 1939. IX/X. – 1944. V. 24.
Győr új tüzérlaktanya 1939. IX/X. – 1940. V. 31.
Győr Teleki utcai laktanya 1939. IX/X. – 1940. V. 31.

Hidasnémeti 1939. IX/X. – 1940. IX. után
Hőgyész (Szakály-Hőgyész) 1939. IX/X. – 1940. IX. 20.
Inárcs 1939. IX/X. – 1940. IX. után
Ipolybalog 1939. XI/XII. – 1940. IX. után
Ipolybél 1939. XI/XII. – 1940. IV. 20.
Ipolyhídvég 1939. XI/XII. – 1944. X/XI.?
Ipolypásztó 1939. XI/XII. – 1940. IV. 20., újranyílt 1942. V. – 1944.
X/XI.?
Ipolyság 1939. IX/X. – 1940. II.?
Ipolyszalka/Szalka 1939. IX/X. – 1944. X/XI.?
Ipolytarnóc 1939. IX/X. – 1940. VII. 19.
Jolsva 1939. IX/X. – 1940. IX. után
Kakucs 1939. IX/X. – 1940. IX. után
Kalonda 1939. IX/X. – 1940. IX. 6.
Kapuvár 1939. IX/X. – 1940. IV. után
Kassa 1939. IX/X. – 1940. IV. után
Királyfa 1939. IX/X. – 1940. I. után
Kisbodak 1939. IX/X. – 1940. IV. 20.
Kiscenk 1939. IX/X. – 1942.?
Kiskunlacháza 1939. IX/X. – 1944. X/XI.?
Komárom (több tábora is volt, ezek egy része büntetőtábor) 1939.
IX/X. – 1940. IX. után, újranyílt? – 1944. X/XI.?
Kóvár 1939. IX/X. – 1940. IV. 6.
Kőszeg 1939. XI/XII. – 1940. IV. után
Krasznokvajda 1939. IX/X. – 1940. IV. után
Lengyeltóti 1939. IX/X. – 1940 vége? (részben áttelepítve 1940.
IX. 6. után Balatonboglárra, a Savoy panzióba)
Letskés 1939. IX/X. – 1940. IV. után
Léva 1939. IX/X. – 1940. IX. után
Magyarcsanád 1939. IX/X. – 1940. IX. után
Mándok 1939. IX/X. – 1940. IV. után
Mohács 1939. IX/X. – 1940. IV.
Monor 1939. XI/XII. – 1940. IV. után

Mosdós 1939. IX/X. – 1944. X/XI.?
Mosonmagyaróvár 1939. IX/X. – 1940. IX. után
Munkács 1939. XI/XII. – 1940. IV. után
Murakeresztúr 1939. IX/X. – 1940. IV. után
Nagyecenk 1939. IX/X. – 1942.?
Nagycsalomja 1939. XI/XII. – 1940. IX. után
Nagykanizsa 1939. IX/X. – 1940. IX. után
Nagymaros 1939. IX/X. – 1940. V. 15.
Nagykáta 1939. IX/X. – 1940. II. után
Naprágy (büntetőtábor) 1939. IX/X. – 1940. IV. 20.
Nógrádverőce 1939. IX/X. – 1940. V. 15.
Osgyán 1939. XI/XII.? – 1940. IX. 20.
Özörény 1939. XI/XII.? -1940. IV. 6.
Pácin 1939. IX/X. – 1940. II. 19.
Párkány 1939. IX/X. – 1940. V. 15.
Pelsőc 1939. IX/X. – 1940. IX. 20.
Perény 1939. IX/X. – 1940. IX. után
Petlend 1939. IX/X. – 1940. IX. után
Pilis 1939. XI/XII. – 1940 után
?Piliscsaba 1940.? – ?
Püski 1939. IX/X. – 1944. X/XI.?
Püspöknádasd 1939. IX/X. – 1940. X. 1.?
Rajka 1939. IX/X. – 1940. IX. után
Rákoscsaba 1939. IX/X. – 1942.?
Rárópuszta (Nógrádszakál közelében) 1939. IX/X. – 1940. IV.
Ricse 1939. IX/X. – 1940. V. 11.
Sajókazinc 1939. XI/XII. – 1940. IV. után
Sajólénártfalva 1939. IX/X. – 1940. VIII. 19.?
Sajószárnya 1939. IX/X. – 1940. IX. után
Sajószentkirály 1939. X/XI. – 1940. IX. után
Sárvár 1939. IX/X. – 1941. IV. 12.
Selyp 1939. IX/X. – 1943. VIII. 2. (feltehetően 1940-ben egy ideig
zárva) 1943. VIII. után francia tábor 1944. XI.-ig

Siklós (büntetőtábor) 1939. IX/X. – 1944. X/XI.?
Somogyudvarhely 1939. XI/XII. – 1940. IV. után
Somoskőújfalu 1939. IX/X. – 1940 nyarán?
Szakony 1939. XI/XII. – 1940. IV. után
Szeged alsóközpont 1939. IX/X. – 1940. IX. után
Szentgotthárd 1939. XI/XII. – 1940. IV. után
Szentmártonkáta 1939. IX/X 1940. I. 11.
Szerencs 1939. IX/X. – 1940. IV. után
Szikszó 1939. XI/XII. – 1940. IV. után (ifjúsági tábor)
Szilice 1939. XI/XII. – 1940. IV. 20.
Szob 1939. XI/XII. – 1940. IV. után
Szombathely 1939. IX/X. – 1940. IV. után
Tápiógyörgye 1939. IX/X. – 1940. IX. után
Tápiósüly 1939. IX/X. – 1940. IV. után
Tápiószele 1939. IX/X. – 1940. IX. után
Tesmag 1940. I/II. – 1940. IV. 6.
Tiszalök 1939. XI. – 1940. IV. után
Tokod 1939. IX/X. – 1940. IV.?
Tomba 1939. IX/X. – 1940. IX. után
Tornanádaska (Magyarbóly) 1939. IX/X. – 1940. IX. után, újra
megnyílt? – 1944. X/XI.?
Tornyosnémeti 1939. IX/X. – 1940. IV. után
Újdörögdpuszta 1939. XI/XII. – 1941. II. után (műszaki tábor)
Vác 1939. XI/XII. – 1940. IV. után
Vámosmikola 1939. IX/X. – 1944. X/XI.?
Vecsés 1939. XI/XII. – 1940. IV. után
Visegrád 1939. IX/X. – 1940. V. 15.
Zalabér 1940. VII. 21. – 1944. X/XI.?
Zalaszentgrót 1940. VII. 21. – 1944. X/XI.?
Záhony 1939. IX/X. – 1940. IV. után
Zebegény 1939. X/XI. – 1940. V. 15.

A második időszak táborai (1940. X. 1. – 1944. III. 19.)

- Balatonboglár 1940. IX. 20. – 1942. V. 2., utána francia tábor – 1943.?
- Bregencmajor 1939. IX/X. – 1944. X/XI.?
- Budapest Pasaréti út 1939. XI/XII. – 1940. X.?
- Budapesti Zugligeti / Hidegkúti út 1940.? – 1944. X/XI.?
- Dömsöd 1939. IX/X. – 1944. X/XI.?
- Eger 1939. IX/X. – 1944. X/XI.?
- Esztergomtábor 1939. IX/X. – 1942.?
- Fertőszentmiklós 1941.? – 1944. X/XI.?
- Gánt 1939. IX/X. – 1941. III. 31.
- Gyöngyösapáti (később Gencsapáti) 1939. IX/X. – 1944. V. 24. (megszakításokkal)
- Ipolyhídvég 1939. XI/XII. – 1944. X/XI.?
- Ipolypásztó 1939. XI/XII. – 1940. IV. 6., újranyílt 1942. V. – 1944. X/XI.?
- Ipolyszalka/Szalka 1939. IX/X. – 1944. X/XI.?
- Kiscenk 1939. IX/X. – 1942.?
- Kiskunlacháza 1939. IX/X. – 1944. X/XI.?
- Komárom (több tábora is volt, ezek egy része büntetőtábor) 1939. IX/X. – 1940. IX. után, újranyílt? – 1944. X/XI.?
- Lengyeltóti 1939. IX/X. – 1941 vége? (részben áttelepítve Balatonboglárra 1940. IX. 6. után a Savoy panzióba)
- Mosdós 1939. IX/X. – 1944. X/XI.?
- Nagycenk 1939. IX/X. – 1942. ?
- Pesthidegkút 1941. I. – 1944. X/XI.?
- Pilisvörösvár (műszaki tábor) 1942.? – 1944. X/XI.?
- Püski 1939. IX/X. – 1944. X/XI.?
- Rákoscсsaba 1939. IX/X. – 1942.?
- Sárvár 1939. IX/X. – 1941. IV. 12.
- Selyp 1939. IX/X. – 1943. VIII. 2. (feltehetően egy ideig zárva 1940-ben; 1943 után francia tábor 1944. XI.-ig)

Siklós (büntetőtábor) 1939. IX/X. – 1944. X/XI.?
Tornanádaska (Magyarbóly) 1939. IX/X. – 1940. IX. után újra
megnyílt? – 1944. X/XI.?
Újdörögdpusztá 1939. XI/XII. ? – 1941. II. után (műszaki tábor)
Vámosmikola 1939. IX/X. – 1944. X/XI.?
Várpalota 1941.? – 1944. X/XI.?
Zalabér 1940. VII. 21. – 1944. X/XI.?
Zalaszentgrót 1940. VII. 21. – 1944. X/XI.?

(Az első időszak táboraiból az „1940 IX. után” jelölésű táborok ebben a listában nem szerepelnek, minthogy azok már az első időszak alatt felszámolás alatt álltak.)

A harmadik időszak tábora 1944. (III. 19. – 1944. X/XI.)

Bregencmajor 1939. IX/X. – 1944. X/XI.?
Budapest Zugliget/Hidegkúti út 1940.? – 1944. X/XI.?
Dömsöd 1939. IX/X. – 1944. X/XI.?
Eger 1939. IX/X. – 1944. X/XI.?
Fertőszentmiklós 1941.? – 1944. X/XI.?
Gyöngyösapáti (később: Gencsapáti) 1939. IX/X. – 1944. V. 24.
(megszakításokkal)
Ipolyhídvég 1939. XI/XII. – 1944. X/XI.?
Ipolypásztó 1939. XI/XII. – 1944. X/XI.?
Ipolyszalka/Szalka 1939. IX/X. – 1944. X/XI.?
Kiskunlacháza 1939. IX/X. – 1944. X/XI.?
Komárom (több tábora is volt, ezek egy része büntetőtábor) 1939.
IX/X. – 1940. IX. után, újranyílt? – 1944. X/XI.?
Mosdós 1939. IX/X. – 1944. X/XI.?
Pesthidegkút 1941. I. – 1944. X/XI.?
Pilisvörösvár (műszaki tábor) 1942.? – 1944. X/XI.?
Püski 1939. IX/X. – 1944. X/XI.?

Siklós (büntetőtábor) 1939. IX/X. – 1944. X/XI.?
Tornanádaska (Magyarboly) 1939. IX/X. – 1940. IX. után; újra-
nyílt? – 1944. X/XI.?
Vámosmikola 1939. IX/X. – 1944. X/XI.?
Várpalota 1941.? – 1944. X/XI.?
Zalabér 1940. VII. 21. – 1944. X/XI.?
Zalacsány 1944. V. 24. – 1944. X/XI.? (a Gyöngyösapáti/Gencsa-
páti tábor került ide áthelyezésre)
Zalaszentgrót 1940. VII. 21. – 1944. X/XI.?

A menekülteket gondozó magyar és lengyel intézmények

Az előzményekben már jeleztük, hogy a lengyel menekültügyet a Belügyminisztérium IX. szociális és segélyezési osztályát, illetve a Honvédelmi Minisztérium 21. alosztályát bízták meg. Ez utóbbi szervezése 1939. szeptember 25-e után indult meg – élére Bartha Károly miniszter régi és megbízható tisztársát, Baló Zoltán, már nyugállományú ezredes állította. Ez a minisztériumi osztály felügyelte legfelső szinten a lengyel katonai menekültügyet, a táborok életét, szervezte ellátásukat, vezette nyilvántartásukat, gondoskodott a katonai menekültekkel kapcsolatban a nemzetközi szerződésekben vállalt kötelezettségek maradéktalan teljesítéséről. Munkáját segítette – egyben a lengyel táborokkal összekötő szerepet is játszó – a Lengyel Internált Katonák Képviselete a Magyar Királyságban nevet viselő iroda, amelynek jogkörét ugyancsak a genfi egyezmények körvonalazták. Ez az iroda nemcsak közvetítette a Honvédelmi Minisztérium határozatait és döntéseit a lengyel katonai emigrációnak, hanem indítványozási és véleményezési jogkörrel is rendelkezett. Keretei között működött a lengyel tiszti bíróság, valamint a katonai függelemsértéseket elbíró bizottság.

Az említett lengyel legális katonai irodát a szakirodalom röviden Katonai Képviseletként említi, amely nem játszott alárendeltségi szerepet a 21. alosztály mellett, Baló Zoltán ezredes a Katonai Képviselettel történt előzetes megbeszélés értelmében hozott döntéseket, csak az ő elő-terjesztésükre nevezett ki lengyel táborparancsnokokat, a véleményük figyelembevételével hozott határozatot

fegyelmi, átcsoportosítási és más hasonló kérdésekben. Az ő kérésekre – a lengyel katonai erő evakuálásának elősegítésére – számtalan esetben vezényelt jelentős lengyel katonai csoportokat egyik táborból a másikba, illetve a déli határtérségekbe. A Lengyel Katonai Képviselőlet egy-egy összekötő tisztet vezényelt a lengyel menekültekkel foglalkozó illetékes hadtestparancsnokságok mellé, amelynek feladata a kapcsolat fenntartása, elhelyezési, működési kérdésekben tanácsadás, véleményezés, az illetékességi körben működő lengyel katonai táborok kívánásainak összegzése és a magyar katonai parancsnokságok rendelkezéseinek továbbítása volt.

A Lengyel Katonai Képviselőlet első parancsnoka Stefan tábornok volt, aki tevékenységét és az iroda megszervezését már 1939. szeptember utolsó napjaiban megkezdte. Megbízásához Sikorski tábornok, az emigrációban megalakult lengyel kormány elnöke, is hozzájárult, akinek teljes bizalmát élvezte. Eredetileg a tábornokot még Rydz-Smigly főparancsnok nevezte ki, parancsára lépett magyar földre. Stefan tábornok igen fontos szerepet játszott a magyar katonai vezetőkkel folytatott tárgyalások megkezdésében, a lengyel katonai emigráció magyarországi életének megszervezésében, majd később az evakuáció irányításában. A német elhárítás kezdettől fogva figyelemmel kísérte a lengyel tábornok tevékenységét, a német követ állandóan „terhelő” adatokat szolgáltatott ellene a magyar Külügyminisztériumnak. A Katonai Képviselőlet léte ellen nem tiltakozott, csupán tevékenységi körét tartotta túl szélesnek, vezetőinek kiválasztását elhibázottnak. A megújuló tiltakozások miatt tábornok helyébe mást kellett állítani, ezzel is tompítva a német tiltakozások élet – elvonni a személyi kérdésekkel – a németek figyelmét a lengyel katonai emigráció tevékenységéről. tábornok hamarosan evakuált, a Nyugaton harcoló lengyel hadsereg egyik kiemelkedő tudású parancsnoka lett.

Utódjának kijelölésénél bizonyos ellentétek alakultak ki a magyar és a lengyel katonai vezetők között: Jan Pindela-Emisarski ezredes, lengyel katonai attasé Kazimierz Glowacki ezredes, Baló

Zoltán ezredes pedig Marian Steifer ezredest, az első világháború idejéből ismert tisztársát javasolta. Sikorski tábornok végül Steifer ezredes megbízásához adta hozzájárulását, ezzel jelezni kívánta a magyar katonai vezetés iránti bizalmát. Az igazsághoz tartozik, hogy a magyar földön tartózkodó lengyel tisztek körében sokan bizalmatlanul nézték Steifer ezredesnek a magyar tisztikarral tartott jó kapcsolatát, leváltására több alkalommal tettek indítványt. Steifer ezredes annak idején a Monarchia hadseregében kezdte katonai pályafutását, így sok olyan tiszttel állt barátságban, akikkel egykor együtt szolgált. A Steifer-ügy nem került nyugvópontra, végül Sikorski tábornok 1941-ben az ezredest felmentette, helyébe Alexander Król alezredest, mérnökkari tisztet nevezte ki.

Ennél bonyolultabb rendszerrel működött a lengyel polgári menekültügy, amelyet legfelső szinten a Belügyminisztérium IX. osztálya irányított. A hivatali szervezet kiépítése mellett természetesen a legfontosabb az anyagi lehetőségek megteremtése volt. A menekültügy költségeinek fedezésére a minisztertanács 1939. november 3-án elrendelte, hogy ezen kiadásokat a Belügyminisztérium „Közjótékonyági és emberbaráti intézmények: az Átmeneti kiadások és előirányzatok nélküli kiadások” című költségvetési rovatok terhére intézzék. Ez az intézkedés állami anyagi alapot biztosított. Ugyancsak ezen a napon történt döntés arról, hogy a Belügyminisztérium. IX. osztályának megerősítése érdekében – alárendeltségében – Menekültügyi Irodát szervezzenek, amely a nyilvántartási feladatok intézése mellett összekötő minisztériumi szervezetként működik a társadalmi szervezetek, a lengyel emigrációs intézmények és az állami hivatalok között. Az összehangolt tevékenység megteremtése rendkívül fontos volt, hiszen a társadalmi szervezetek elvégezhettek minden olyan feladatot, amelyeket az állami hivatalok és a közigazgatás nem intézhettek el. Például fogadhatták a külföldi segélyeket, pénzadományokat, segélyakciókat szervezhettek, amelyek szétszórása a IX. osztály és a 21. alosztály útmutatásai vagy kívánságai szerint történt meg. Eb-

ből a szempontból igen jelentős volt a „Magyarok a lengyelekért” nevet viselő országos gyűjtés, amely azokat is segítségre készítette, akik különben nem találtak volna kapcsolatot a menekültügygel. A segélyakciók szervezésében aktívan részt vett a lengyel követség is, amely 1941. január 15-ig, hivatalos megszűnéséig, a magyar hatóságok előtt érdekvédelmet gyakorolt a menekültekkel kapcsolatban.

A lengyel menekültügybe bekapcsolódott magyar hatóságok között szerepelt a Belügyminisztérium VII/C osztálya, a Külföldieket Ellenőrző Központi Hivatal. Az 1939. szeptember 25-én kialakított eljárási mód szerint minden magyar földre lépett lengyel katona és polgári menekültet ez a hivatal vett nyilvántartásba, látta el magyarországi tartózkodásra feljogosító iratokkal. Csak ennek birtokában foglalkozhattak velük a felügyeletet gyakorló magyar katonai és polgári hatóságok. A Belügyminisztérium IX. osztálya és a KEOKH vezetői, id. Antall József és Siménfalvy Sándor rendkívül jó kapcsolatban, azonos nézetten álltak, így e kapcsolatnak is köszönhető, hogy számos lengyel kaphatott hamis iratot: a zsidó vallásúak keresztény iratokat, azok a személyek, akiknek kiadatásukat a németek követelték, újabb igazolványokat. Siménfalvy Sándor rendkívül nagy felelősséget vállalt, amikor a lengyel menekültek érdekében teljesítette ezt a feladatot. Nem véletlen, hogy 1944. március 19-én reggel a Magyarországot megszálló német egységekkel együtt érkező Gestapo elsőnek éppen a KEOKH helyiségeit kereste fel, lefoglalta az összes nyilvántartást, letartóztatta Siménfalvy Sándort is.”

A lengyel menekültügy intézésébe bekapcsolódtak a legálisan működő lengyel emigrációs szervezetek, amelyek közül a legfontosabb szerepet a Lengyel Polgári Bizottság játszotta. 1939 őszén a magyar hatóságok és állami hivatalok előtt a lengyel emigráció érdekképviselését továbbra is a Lengyel Követség képviselte, amelynek tevékenységi köre nem terjedhetett ki a magyar állami gondozásba vett lengyel menekültek belső ügyeinek irányítására, a magyar

hatóságokkal történő érintkezés módjainak kialakítására. Valóban kellett egy olyan lengyel intézmény, amely az emigráció belső életének irányítója, intézi a katonai és polgári menekültek körében a szociális, a kulturális, az oktatási, az egészségügyi, sajtó- és könyvkiadási ügyeket, valamint összekötő szervezetként lép fel az emigráció és a magyar hatóságok között. Ez annál fontosabb volt, hiszen az emigráció itt tartózkodását nem lehetett időhatárok közé szorítani. E feladatkört töltötte be az imént említett Lengyel Polgári Bizottság, amely valójában a IX. osztály kezdeményezésére kelt életre, bár létét nem indokolták a már említett nemzetközi egyezmények. Vezetője Henryk Sławik (1896–1944) lengyel szocialista képviselő, katowicei újságíró és lapszerkesztő lett. Róla így emlékezik id. Antall József:

„... Én mint a lengyelek gyámja, kormánybiztosa, felutaztam a határra, hogy a fogadó bizottságokat szervezzem. Tolmácsom egy Sławik nevű újságíró volt, aki az első találkozásunkon azt mondta: ez a háború hosszú lesz! Ezt mi, lengyelek, meg fogjuk nyerni, ezért a lengyeleknek dolgozni kell, a lengyeleknek iskola kell, hogy majd az új Lengyelországban megfelelően szerepeljenek. Ekkor azt mondtam neki: Ön lesz a lengyelek főnöke!”

A Lengyel Polgári Bizottság megalakulását az is siettette, hogy 1939 októberében a lengyel menekültek ezrei ostromolták a Belügyminisztérium IX. osztályát egyéni kérelmeikkel, amelyek egyenkénti elintézésére, jogosultságának teljes elbírálására rövid időn belül nem nyílt lehetőség. Ugyan az osztály alárendeltségében működött egy lengyel adminisztratív iroda, de ez csupán fordítási, iratrendezési feladatokat látott el, nem vállalhatta magára az emigráció belső életének irányítását. A lengyel Polgári Bizottság szükségességét nemcsak a magyar állami hatóságok, hanem a Lengyel Követség is elismerte, hiszen – bár működésének további lehetőségeiről biztosította őket a Külügyminisztérium – nem tudták, német követelésre mikor záratják be a diplomáciai testületet. Ilyen irányú tárgyalások október elejétől folytak: előbb e feladatkörre a Lengyel Vöröskereszt magyar földre települt egységeire kí-

vánták ruházni, de éppen az emigráció hosszú távú megtervezése és a Vöröskeresztes feladatok más jellege indokolta egy külön intézmény megalakítását. A Lengyel Polgári Bizottság november 2-án alakult meg hivatalosan, tevékenységét elismerte a Lengyel Követség, és ezen keresztül az emigrációs lengyel kormány is. Emellett azt is tudomásul vették, hogy bizonyos ügyekben – szociális, oktatási, művelődési stb. – ők gyakorolják a lengyel érdekképviseletet a magyar hatóságok előtt. A Lengyel Polgári Bizottság elnöke – mint már említettük – Heryk Sławik lett, aki 1939. szeptember végétől tartózkodott Magyarországon és az emigrációban a Lengyel Szocialista Pártot is képviselte. Személyét erősen támadta a lengyel emigráció Piłsudskista szárnya, amely különben sem volt megelegedve a Lengyel Polgári Bizottságnak a pártkoalíciós elven történő megalakításával. Nem a Lengyel Polgári Bizottság létét vagy szükségességét, illetve tevékenységének fontosságát vonták kétségbe, csupán a koalíciós elvek és Sławik személyét vitatták. Igaz, ebben támogatásra találtak azoknak a magyar arisztokratáknak a körében, akik különben önzetlenül vették ki részüket a lengyel menekültügy segítésében.

A Lengyel Polgári Bizottság kezdettói fogva jelentős pénzügyi támogatást kapott – a Magyar Nemzeti Bankon keresztül – a lengyel kormánytól, amely a világháború egész ideje alatt fennmaradt. Valóban 1939. november végén ez a Bizottság a lengyel emigráció legfontosabb szervezetté vált, így bizonyos súrlódások keletkeztek a Lengyel Követséggel. A lengyel Polgári Bizottság nagy önállósággal kezdte szervezni az emigráció belső életét. Emellett kezdeményezőleg lépett fel az oktatás, a művelődés, az orvos-egészségügyi ellátás, a sajtó és könyvkiadás megszervezése területén, a követség sérelmére olyan ügyekben is eljár, amelyben az illetékességi jog nem őket illette. E „vitában” Sikorski tábornok a Lengyel Polgári Bizottság mellé állt, és még a Lengyel Követség működésének idején átvette a szociális, a művelődés-oktatási érdekképviseletet. Amikor a Lengyel Követség kénytelen volt budapesti tevékenységét felszámolni,

a Belügyminisztérium körlevélben értesítette az összes alárendelt hatóságot, hogy a Lengyel Polgári Bizottság hivatalosan is foglalkozhat lengyel menekültek gondozásával.

A Lengyel Polgári Bizottság feladatkörei az emigráció életéhez és jellegéhez igazodtak. Hatáskörébe tartozott az alap-, közép- és felsőfokú oktatás anyagi lehetőségeinek biztosítása, a művelődés formáinak ki-alakítása, a szociális gondozás és segélyezés megszervezése és irányítása. Többek között hatáskörébe tartozott a lengyel bíróság működtetése is. Alárendeltségében működtek az iskolák, a lengyel kulturális intézmények, valamint a sajtó és könyvkiadás is. Gondozásában jelentek meg a lengyel emigráció napi- és hetilapjai, amelyek közül a legjelentősebb a *Wiesci Polskie*, a *Tygodnik Polski* – *Materialy Obozowe* és a *Nasza Swietlicowe* volt. Ugyancsak anyagi támogatásával és gyakorlati szervezésében láttak napvilágot a lengyel iskolák tankönyvei, a magyar és a lengyel szépirodalmi alkotások, fordításaik, szótárak, különböző ismeretterjesztő tanfolyamok kiadványai. Tevékenységét röviden összefoglalni nehéz, hiszen sokoldalú, szétágazó működése nagyobb terjedelmű munka elkészítését igényelné.

A legálisan működő lengyel szervezetek között szerepelt a Lengyel Lelkészi Hivatal, amelynek szervezetéhez közel félszáz lengyel pap és szerzetes tartozott. Vezetőjük – az idemenekült majd Nyugatra távozott Radomski wroclawieki püspök javaslatára és Serédi Jusztinián bíboros, esztergomi érsek és hercegprímás megerősítésével – Piotr Wilk-Witosławski ferences szerzetes, táborigyelkés őrnagy volt, akinek irányítása alatt a magyar földön tartózkodó lengyel papság bekapcsolódott, a lelki gondozás és a hitoktatás mellett az oktatásügybe, a szegénygondozásba, az ifjúsági munkába, valamint felbecsülhetetlen érdemeket szereztek maguknak a katonai ellenállás területén is. A lengyel papok részt vettek a híressé vált futárszolgálatban, a felderítésben, „működtették” a Varsó–Krakkó–Budapest–Vatikán futárvonalat, sokukat aztán ezért a németek Mauthausenbe hurcolták.

A lengyel kormány titkos katonai és politikai szervezetei

A nyílt keretek között működő lengyel szervezetek mögött a lengyel kormány 1939. szeptember végétől megalakította titkos katonai és polgári intézményeit, amelynek feladata nemcsak a magyar földön élő emigráció tevékenységnek irányítása volt, hanem a hazai ellenállással, a lengyel kormánnyal és a Nyugaton újjászervezett hadsereggel való kapcsolattartás is. E rendszerben igen fontos feladatokat teljesítettek a nyílt lengyel – a Lengyel Polgári Bizottság, a Lengyel Internált Katonák Képviselete a Magyar Királyságban – szervezetek, amelyek titkos megbízatásokat is végrehajtottak. A politikai pártok – a lengyel kormányban részt vevő Lengyel Szocialista Párt, a Parasztpárt, a Munkapárt és a Nemzeti Párt – 1939 októberében külön-külön képviselőket bízta meg a magyarországi lengyel emigrációban, akiknek az együttműködését a Lengyel Polgári Bizottság személyi összetétele is jelzi. Amikor 1940 februárjában megalakult az emigrációs lengyel kormány franciaországi székhelyén a Pártközi Egyeztető Bizottság, új fejezet kezdődött az emigrációs élet irányításában. E bizottság feladata nemcsak a kormány munkájának erősítése volt, hanem irányítása alá kívánta vonni a hazai ellenállási csoportokat és katonai szervezeteket. E tevékenységet kiterjesztették a magyar, a román, a jugoszláv és más államok területén élő lengyel emigrációs szervezetekre is.

Az 1940. május 29. és június 2. között Belgrádban rendezett értekezleten a lengyel kormány, a főparancsnokság, a hazai ellenállás és a különböző területeken működő katonai bázisok vezetői, illetve képviselői jelentek meg. Elsősorban a hazai ellenállási csoportok egyesítése, a fő-parancsnokság és a különböző területeken működő katonai erők közötti összeköttetés megteremtése volt a cél. Az egységes irányítás érdekében elhatározták a lengyel kormány kirendeltségeinek megszervezését, amelyek a koalíciós pár-

tok képviselőiből alakultak ki. Itt döntöttek arról, hogy Magyarországon és Romániában is megszervezik a képviselőket. Így alakult meg Romániában az R-placówka és magyar földön a W-placówka. A magyarországi Képviselő élére Edmund Fietz-Fietowicz (Parasztpárt) került, tagjai voltak Piotr Opoka-Loewenstein (Lengyel Szocialista Párt), Stanisław Bardzik (Nemzeti Párt), Józef Slys (Munkapárt). Egyelőre a Képviselő a Lengyel Követség mellett, sok vonatkozásban fölötté működött, s közvetlenül a lengyel belügyminiszter ellenőrzése alá tartozott. Sikorski tábornok külön üzenetben kérte Orłowski követet a Képviselő tevékenységének támogatására.

A Képviselő azonban nemcsak a pártok együttműködésének kimunkálását kapta feladatául, hanem a politikai tevékenység és a katonapolitika összehangolását is. Másik igen fontos feladata a Budapest–Varsó és a Budapest–Angiers közötti futárszolgálat megszervezése lett. Viszont alig kezdte meg tevékenységét, amikor a Franciaország német lerohanása miatt Londonba menekült lengyel kormánnyal rövid időre megszakadtak a kapcsolatai. E nehéz időszakban szervezte meg a képviselő Budapest és Varsó között a futárvonalát, és így teremtette meg azokat a feltételeket, amelyekre építve fél év múlva közvetlen összeköttetésbe kerülhettek a Londonba települt lengyel kormánnyal.

A Képviselő vezetője, Edmund Fietz-Fietowicz – volt lengyel diplomata – jó kapcsolatot épített ki a pártjával rokon elveket valló Kisgazdapárttal, annak parlamenti képviselőivel, elsősorban Varga Béla balatonboglári plébánossal., Hasonló kapcsolat teremtődött Sławik és a magyar szociáldemokraták között, bár ebben bizonyos emberi kapcsolatok és rokonszenvek is fontos szerepet játszottak. Fietz-Fietowicz nagy körültekintéssel szervezte meg munkáját. Rövid idő alatt sikerült egyesítenie a magyar földön élő lengyelek politikai és katonai csoportjait. Igen jó kapcsolatban állt Teleki Pál miniszterelnökkel, Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszterrel és a magyar ellenzék számos vezetőjével, bár kerülte

a nyilvánosságot, kormányának utasítása értelmében a „háttérben” tartózkodott. Csupán az érdekesség kedvéért említjük itt, hogy a lengyel emigráció életéről különböző ünnepeiről és rendezvényeiről számtalan fénykép készült, de ezeken egyetlen alkalommal sem szerepel Fietz-Fietowicz. A magyarországi Képviselőtestület fontosságát növelte, amikor hosszas tárgyalások után a lengyel kormány megalakította állandó hazai Képviselőtestületét, a magyarországi összekötő kapocsként szerepelt London és Varsó között. Ennek záloga a kiválóan működő London–Budapest–Varsó futárszolgálat volt. A fontos információkat előbb a budapesti Lengyel Követség, később a belgrádi Lengyel Követség továbbította Londonba, míg a Varsóba menő küldeményeket a magyarországi emigrációból kikerült futárok vitték, gyakran életük kockáztatásával. Jugoszlávia német lerohanása után más megoldást kellett keresni, s ennek megvalósításában gyakran a magyar diplomáciai szolgálat is segített. A magyarországi Képviselőtestületi kör 1941 elejétől megnövekedett, miután a román hatóságok erősen korlátozták az oda menekült lengyelek tevékenységét, felszámolták például a Lengyel Vöröskereszt Bukarestbe települt kirendeltségét is.

A futárszolgálatot Waclaw Felczak irányította, aki néhány lebukás után kialakította az ún. stafétarendszert. Ennek lényege az, hogy a megadott útvonalon 5–6 szakasz „működött”, egy-egy szakaszon más-más továbbította az anyagot, de egy-egy futár csak azt a személyt ismerte, akitől átvette és akinek átadta a küldeményt. A futárszolgálat segítségével kerültek Londonba a lengyelországi felderítések adatai, a németek vérengzésének hírei, illetve Magyarországon keresztül lengyel földre a lengyel főparancsnokság titkos utasításai. Természetesen más vonalak is kiépültek, így a Varsó–Stockholm–London, illetve Isztambulon át vezető vonalak. Egy-egy fontos információt egyidőben több vonalon keresztül indították el, lebukás esetén a másik vonal érhetett célba. A futárszolgálat jelentős segítséget kapott id. Antall Józseftől, aki gyakran

személyes közbenjárásával szabadította ki a letartóztatott futárokat, de segítségével kaptak hamis igazolványokat, konspirációs lakásokat és pihentető helyeket is. A futárszolgálat 1941-től csak rejtjelezett híreket vittek. Ezen a vonalon kapták meg pénzügyi segítségüket a különböző lengyel szervezetek. 1943-ban egy ilyen küldemény késett, de a lengyelországi címnek sürgősen kellett a várt összeg, így id. Antall Józsefhez fordultak segítségért: ő a küldemény megérkezéséig megelőlegezte a kívánt összeget. Más esetekben az „elakadt” anyagot a magyar diplomáciai szolgálat juttatta ki Rómába vagy Lisszabonba, ahol átvették a lengyel futárok, és továbbították a címzettekhez.

A Képviselőlet tevékenysége titkos keretek között folyt, erről a magyar hatóságokat, a lengyel ügyeket támogató magyar vezetőket és politikusokat nem tájékoztatták, nem avatták be titkaikba, bár azok tisztában voltak e tevékenységgel. A lengyel menekültügy irányításában, a lengyel emigráció életében zavartalan állapotok voltak Teleki Pál haláláig, de Jugoszlávia lerohanása és Bárdossy László miniszterelnöksége új helyzetet teremtett. Bárdossy miniszterelnöksége idején, bár ő személyesen nem tett korlátozó intézkedéseket, megerősödtek a németbarát irányzatok, amelyek lengyelelles tevékenységet folytattak. Ekkor váltják le a Honvédelmi Minisztérium 21. alosztályának éléről Baló Zoltán ezredest, bár a helyébe lépő Utassy Lóránd ezredes folytatta elődje lengyelbarát tevékenységét. A német követség „terhelő” információi alapján letartóztatták Fietowiczot, a kémelhárítás foglya lett több lengyel vezető. Id. Antall Józsefnek és Baló Zoltánnak sikerült többöket kihozni a börtönből, és ideiglenes Siklóstra vagy valamilyik vidéki táborba helyezni, ám a történetek óvatosságra intették mind az emigráció vezetőit, mind pedig a katonai ellenállás irányítóit. Meg kell jegyeznünk, hogy a letartóztatások, illetve az ideiglenes vidék „elhelyezések” nem jelentettek törést a lengyelek németellenes politikai és katonai szervezkedéseiben: azoknak a vezetőknek a helyébe, akiknek a tevékenységét ideiglenesen korlá-

tozták mások léptek, s ugyanolyan színvonalon végezték munkájukat. Minőségi változás Kállay Miklós kormány idején történt, amikor is amnesztiával szabadultak a letartóztatottak – így Fietowicz a Hadik-laktanya fogdájából –, de az ideiglenesen vidékre helyezettek is visszatérhettek Budapestre.”

Kállay Miklós a kiugrási kísérlet részeként a W-Képvisellel is felvette a kapcsolatot. A magyar politikusok közül – már említettük – sokan sejtették a lengyelek tevékenységének lényegét, és hallgatólag támogatták, közvetve segítették őket. Viszont 1942 késő őszén Kállay Miklós személyesen találkozott – id. Antall József közvetítésével – Fietowicz-csal, akin keresztül a lengyel emigrációs kormánnyal kívánta felvenni a kapcsolatot. Fietowicz magyar diplomáciai útlevelemmel Törökországon át Londonba utazott, magával vitte Kállay levelét Sikorski tábornokhoz, amelyben tájékoztatta a lengyel kormányt a magyar politikai életről, a magyar kormány elképzeléseiről, és ebben a lengyelek segítségét kérte. Ettől kezdve Fietowicz elismerten a lengyel kormányt képviselte Budapesten, bár továbbra is háttérbe húzódva élt, kerülve a nyilvánosságot. Sikorski Kállaynak küldött válaszában elismerését fejezte ki a lengyel menekültekért tett intézkedésekért, a saját részéről támogatásáról biztosította a magyar kormány elképzeléseit. Az érintkezés nem szakadt meg, sőt ebben Lisszabon és Ankara játszott fontos szerepet: a lisszaboni magyar követség közvetítette az ottani lengyel követségen keresztül a magyar kormány üzeneteit és információit Londonba, míg az ankarai lengyel követség készítette elő a Kállay-kormánynak az angol kormánnyal történt kapcsolatfelvételét török területen. Ez a kapcsolat készítette elő Szent-Györgyi Albert, Váli Ferenc, Schrecher Károly és Veress László kapcsolat-felvevő útjait, míg Fietowiczon keresztül a magyar kormányfő mindig pontos információkat kapott a magyar kiugrási kísérlet megítéléséről Londonban és a szövetséges nagyhatalmak részéről. 1943 nyarán Fietowicz Kállay Miklós megbízásából másodszer is Londonba utazott, amit a magyarországi lengyel ka-

tonai vezetők nem fogadtak örömmel. Félték, hogy Fietowicz útjait felderítik a németek, fokozottabb érdeklődést tanúsítanak a magyarországi lengyel katonai ellenállás iránt.”

A magyar földön szervezett titkos lengyel katonai parancsnokságok működése valójában 1939 utolsó napjaiban kezdődött meg. Ekkor már jelentős – mintegy 50 ezer – létszámú lengyel katonai erő tartózkodott magyar területen, így minden körülmények között kapcsolatot akartak teremteni az itt tartózkodó egységek és a lengyel főparancsnokság között. A kapcsolatteremtés megszervezésére 1939. szeptember 21-én ugyanis Budapestre érkezett a vezérkar több tisztje, akik titkos katonai szervezetek kialakítását is feladatul kapták. Valójában ezeknek a feladatoknak a teljesítésére alakult meg 1939. szeptember utolsó napjaiban Budapesten Jan Pindela-Emisarski ezredes vezetésével az Ekspozitura W., a magyarországi lengyel Katonai Kirendeltség. Jan Pindela-Emisarski ezredes, a követség katonai attaséja 1939. október közepén Párizsba utazott, hogy francia földön felvegye a kapcsolatot az újjáalakult lengyel főparancsnoksággal és a lengyel kormánnyal. Első feladatuk a Budapest–Párizs, illetve a Budapest–Varsó futárvonal megteremtése volt, amelynek megszervezése Budapestre érkezett Jan Mazurkiewicz vezérkari alezredes. A futárút Belgrádon keresztül épült ki, míg a Varsóba menő Szlovákián keresztül vezetett. A futárvonalak biztosításában magyar katonai vezetők is segítségükre voltak.

Az Ekspozitura W. második, de tevékenysége alatt a legfontosabb feladata a magyarországi lengyel katonai erő Franciaországba történő ki-juttatásának megszervezése lett. Erre a parancsot közvetlenül Sikorski tábornoktól kapták, de a híressé vált evakuáció nemcsak a már itt tartózkodókat érintette, hanem lehetővé kellett tenni a lengyel földről nagyobb hullámokban érkezők továbbjutását, előbb Magyarországra, innen pedig Jugoszlávián át Franciaországba. E szervezésbe bekapcsolódtak a Belgrádban, Zágrábban és Splitben működő lengyel katonai ki-rendeltségek is.

Az EWA fedőnevű lengyel katonai akció rendkívül nagy jelentőségű a lengyel hadsereg újjászervezése szempontjából, amelynek teljes megszervezésére és irányítására a lengyel Hadügyminisztériumban külön részleget hívtak életre, és ennek alárendeltségében tevékenykedett a Jan Pindela-Emisarski ezredes vezette budapesti evakuációs iroda. Ez az iroda a lengyel konzulátus Váci utca 36. szám alatt működött. Természetesen e tevékenységbe bekapcsolódott az internált Katonák Katonai Képviselete a Magyar Királyságban nevet viselő katonai iroda is. Az összehangolt munkát részben tábornok irányította, aki jó kapcsolatot teremtett a magyar katonai vezetőkkel. Azonban az evakuáció még Sikorski tábornok parancsának megérkezése előtt megkezdődött, több hullámban igyekeztek a magyar–jugoszláv határ irányába együtt tartott vagy alkalmilag összeállt lengyel katonai csoportok. Tábornok már 1939. október első napjaiban arról tárgyalt a Honvédelmi Minisztériumban, hogy a leendő lengyel katonai táborokat a Dunántúlra telepítsék, illetve lengyel költségen – magyar beleegyezéssel – egy központi tábort létesítsenek Mohács környékén. Ennek megvalósítása nagyban elősegíthette volna a lengyel katonai erők távozását Magyarországról. Ez nem itt, hanem Nagykanizsán valósult meg, mivel a magyar katonai parancsnokságok nem járultak hozzá a központi tábor létrehozásához, tartva a németek erőteljes tiltakozásától. Viszont Nagykanizsa és az ország déli területére telepített több tábor igen megkönnyítette a szervezett evakuálás végrehajtását. Az evakuációs iroda átcsoportosítási kérelmét a Katonai Képviselet továbbította a Honvédelmi Minisztérium 21. alosztályának vezetőjéhez, aki ennek megfelelően irányította át egyik táborból a másikba az evakuálásra kijelölt egységeket vagy személyeket. A kapcsolattartásra külön kultúr-csoportokat is szerveztek, akik kultúrprogrammal látogatták a lengyel katonai táborokat, közben utasításokat, parancsokat továbbítottak, szervezték a lengyel katonák kiszöktetését, vitték a lengyel, francia, angol és más államok által kiállított útleveleket, egyeztették a táborparancsnokságokkal a szökés időpontját,

útvonalát és az elszállítás módjait. Minden táborban szabályszerű toborzóiroda tevékenykedett, ahol önként jelentkezhettek lengyel polgári személyek is. E vonatkozásban szoros együttműködésben álltak a Belügyminisztérium IX. osztályával, amely a kívánságnak megfelelően helyezett át katonai személyeket polgári állományba, illetve fordítva. A szervezett evakuálás egyik módja a polgári állományba való helyezés volt, így azokat polgári igazolványokkal látták el, civil ruházatot és vonatjegyet kellett biztosítani. Ennek érdekében a Menekültügyi Bizottság jelentős mennyiségű polgári ruházatot vásárolt, fedezte az útiköltségeket, teher- és személyszállító gépkocsikat bérelt, biztosította a déli határ irányában a gyors megközelítést. Ebben az akcióban jelentős számú magyar segítő is részt vett, így például Salamon-Rácz Tamás is, a Bizottság titkára.

Az evakuáció első szakaszában – a lengyel hadügyminisztérium parancsának értelmében a 18–35 éves legénységi állományt, életkori megjelölés nélkül az altiszteket – elsősorban a műszaki végzettségű tiszthelyetteseket a 35. életévet még be nem töltött tiszteket, 40 éves korig a főtiszteket kellett eljuttatni Magyarországról. A törzstisztek, a vezérkari tisztek, valamint a tábornokok csak külön parancsra indulhattak el. Az evakuációnak két módja volt: a tábori toborzóirodák által kijelölt személyek névsorát – fényképekkel együtt – a tábornok irányította Katonai Képviselőhöz továbbították, akik beszerezhették számukra a szükséges útleveleket, vízumokat és úti okmányokat, valamint a helyzetnek megfelelően a polgári állományba helyezésgől szóló iratokat. Az okmányokat – külön parancsra – civilbe öltözötten vették át a budapesti lengyel konzulátuson, és vonattal hagyták el Jugoszlávia irányában az országot. A második mód az ún. titkos evakuáció volt. A kijelöltek vagy Budapesten, vagy Nagykanizsán kapták meg a szökési útvonalra a tájékoztatót, majd valamelyik dél-magyarországi polgári táborból – Mura-keresztúr, Barcs, Letenye stb. – szöktek át éjszakánként a határon. Segítségükre voltak a helyi lakosok – például a drávai dereglyések – és a Magyar–Lengyel

Menekültügyi Bizottság munkatársai, de távozásukat támogatták a helyi közigazgatás munkatársai is. Ismeretes például, hogy a magyar vasutasok naponta százával szöktették át lengyeleket Jugoszláviába zárt vagonokban. Ugyancsak bevált gyakorlat volt, hogy a kijelölt személyek egyszerűen megszöktek a lengyel katonai táborokból, valamelyik dunántúli polgári táborban jelentkeztek, és a kellő pillanatban távoztak az országból. Ebben segítségükre volt a Belügyminisztérium IX. osztálya. id. Antall József rendszeresen tájékoztatta a megbízható dél-dunántúli közigazgatási vezetőket, hogy milyen időpontban várható nagyobb létszámú lengyel menekült átszökése a határon, ezért ne gördítsenek akadályt az egyénileg a polgári táborba felvételt kérő lengyelek nyilvántartásba vétele elé. Ugyancsak segítségül szolgált, hogy aapidíjak fizetését október végétől tíznaponként végezték el, ami így eléggé ritka létszámellenőrzést jelentett. A szökést naponta kellett volna jelenteni, megtenni a kellő intézkedést az engedély nélkül távozó felkutatására. Viszont a létszámellenőrzés időpontjának ritkításával időt engedtek a távozásra.

Az evakuálást nagyban segítették a magyar katonai parancsnokságok, a lengyel táborok élére állított magyar parancsnokok. Nagykanizsán, a Franka Kávégyár épületében kialakított táborban, ahol ebben az időben állandóan 3-5 ezer lengyel katona tartózkodott, a lengyel toborzóiroda tevékenységét nagyban segítette Gunde Géza alezredes elnéző és nagyvonalú magatartása, akinek lengyelbarát megnyilvánulásaira már október elején felfigyelt a német követség, ezért állandóan tiltakozott tevékenysége ellen, leváltását követelte. Később a szombathelyi parancsnokság kénytelen volt leváltani Gunde alezredest, de „engedékenysége” sokat köszönhetett az Evakuációs Iroda.”

Az evakuáció nemcsak a magyar földön tartózkodó lengyel katonai erőt érintette, hanem biztosítani kellett a lengyel földről toborzottak átjutását is Magyarországon. Ez a világháború egész időszakára érvényes volt: a magyarországi nagy evakuálás lezajlá-

sa után is folyamatosan érkeztek, természetesen jóval kisebb létszámban, lengyel hadkötelesek hazánk területére, innen indultak tovább a harcoló lengyel hadsereghez. Az útirány előbb Franciaország, 1940 közepétől pedig Észak-Afrika volt.

Sikorski tábornok parancsára több lengyel tábornokot, főtisztet és politikust kellett Magyarországon át Franciaországba szöktetni. Közülük csak Sosnokowski tábornokot, Józef Beck külügyminisztert és Mieczysław Trojanowski tábornokot kell említeni, bár az utóbbi magyar földön maradt, látszólag nem vállalt szerepet, amiről később ejtünk szót. Ugyancsak Magyarországon keresztül szökött Franciaországba a lengyel hadsereg későbbi két kiemelkedő parancsnoka, Stanisław Maczek és Franciszek Kleeberg tábornok. Hogy mennyire ismert volt a magyar kormány előtt az evakuáció célja, bizonyítja, hogy Sosnokowski tábornokot, később pedig a Romániából Magyarországra, majd innen lengyel földre visszaszöktetett Rydz Smigly marsallt fogadta Horthy Miklós kormányzó is.

Az evakuáció természetesen maga után vonta a németek tiltakozását. Egy 1939. október 14-én kelt német tiltakozó jegyzék már pontos tájékozottságukat bizonyítja:

„... a lengyel követség egy hivatalt létesített, amelynek célja a lengyel katonáknak Franciaországba való toborzása és irányítása.”

1939. október 18-án a német ügyvivő szóbeli tiltakozásában pontosan megnevezte azokat a táborokat, ahol a lengyel katonák sorozása, felkészítése és összevonása történik. A következő napon megnevezte azokat a lengyel katonai vezetőket, akik a szöktetéseket irányítják, október 20-án pedig átnyújtották a német kormány tiltakozását a lengyelek tömeges szökésének elősegítése miatt. Erdmannsdorf német követ Berlinbe küldött jelentéseiben részletesen beszámolt az evakuáció körülményeiről, a lengyelek szökését támogató magyar szervezetekről stb. A németek előtt nem volt ismeretlen, hogy utólag dátumozott lengyel útleveleket az angol és francia követség azonnal vízummal látja el, sőt maguk is nagyobb

számban adnak ki lengyeleknek útleveleket. Pontosan megnevezte az útvonalat, amely Jugoszlávián – Zágábon át – keresztül egészen az olasz-francia határig, Modenáig tart. Az állandó német tiltakozások miatt Vörle János külügyminiszter-helyettes 1939. október 28-án kénytelen volt Orłowski követet figyelmeztetni a „szökések” megakadályozásának fontosságára, bár mindketten tisztában voltak azzal, hogy találkozásuk német nyomásra jött létre.

A német elhárítás 1940 elején felderítette tábornok és Jan Pindela-Emisarski ezredes szerepét, így a „terhelő” adatok miatt a tábornokot le kellett váltani a Katonai Képviselő éléről, majd később – Jan Pindela-Emisarski ezredest is – evakuálták Magyarországról. Jan Pindela-Emisarski ezredes helyébe lépett Jan Karnaus alezredes is kénytelen volt hamarosan távozni, mivel a Keleti pályaudvaron egyik titkos – Párizsba szóló – üzenetét a magyar elhárítás elfogta, amiért Baló ezredes Karnaut kénytelen volt a siklói büntetőtáborba küldeni. Innen Salamon-Rác Tamás segítségével megszökött, és Franciaországba távozott. Viszont Baló ezredes a „terhelő bizonyítékot” nem továbbította senkinek, az halála után hagyatékával került a Hadtörténelmi Levéltárba.

Az EWA-akció 1939 októberétől 1940 júniusáig, Franciaország német lerohanásáig tartott: az akció során mintegy 60 ezer fegyverforgatásra alkalmas lengyel katona vonult át Magyarországon. A pontos számadatot levéltári kutatások alapján sem lehet teljességgel megállapítani. Ennek kapcsán élénk vita bontakozott ki a kutatók között, és az adatok kérdése központi helyet kapott a menekültüggyel foglalkozó közleményekben. Pedig hazánk területén a második világháború éve alatt megfordult menekültek létszámának a kutatások szerinti esetleges módosulása nem változtatja meg a magyar állam magatartásának pozitív megítélését. Az bizonyos, hogy 1939 őszén és 1940 elején a magyar kormányhivatalok – a megújuló német tiltakozások miatt is – óvakodtak a létszámok pontos és megközelítő adatait kiadni. Igaz, ezeket sokszor maguk sem ismerték pontosan: 1939 szeptember–októberében gyakran

– több segítő szervezet a saját gondozásába vettekről nem adott pontos információt – áttekinthetetlen helyzet alakult ki, hiszen sokan már az első napokban útra keltek Jugoszlávián át Franciaországba vagy más államba. A korabeli sajtó is csak találgatta a létszámot, a kormánytájékoztatók az ügy kényes külpolitikai jellege miatt csak „kozmetikázott” adatokat közöltek. Az első adatok csak a második világháború után kerültek közlésre, a menekültügy irányítóitól. Az id. Antall József újjáépítési miniszter szerkesztésében megjelent „Lengyel menekültek Magyarországon a háború éveitől” (Budapest, 1946)* című könyv megközelítőleg 140 ezer lengyel menekültről – ezen belül 110 ezer katonáról – szól. Valójában ezt az adatot fogadták el a kortársak, és az ügyben résztvevők reálisnak tartották, ezek az adatok jelentek meg az első szakirodalmi feldolgozásokban is. Viszont az 1970-es évek nálunk e témáról nem lehetett írni, hiszen ez módosította volna Magyarországnak a második világháború alatti magatartásáról alkotott képet: egy másik Magyarországot mutattak volna be.

Más volt a helyzet Lengyelországban; ott e téma nem volt tilalmi listán, a hivatalos álláspontot csupán a londoni emigráns kormányról alkotott negatív vélemény formájában kellett „kihangsúlyozni.” Az tény, hogy a magyarországi lengyel katonai és polgári politikai ellenállás szorosan kötődött a londoni lengyel kormányhoz, s így a hősiesség és hazaszeretet mellett csak másodrendű „fontosságú” lehetett a magyarországi lengyel menekültügy. A magyar segítség megítélésének kétségtelen le-fokozását jelentette, ha a létszámot, a magyar földön megfordult lengyelek számát, az evakuációban részt vettek adatait lefelé módosították. Találtak az idő tájt lengyel történészt, aki csak 23 ezerre becsülte a magyar földre menekültek számát, s így a középutat az 50 ezres létszám adta. Ez a nyilvánvaló dezinformáció az első magyar közleményekben és feldolgozásokban is éreztette hatását, az 1946-ban kö-

* Lásd szövegét a jelen kötetben!

zölt adatokkal szemben. A meglevő levéltári források alapján történő adatközléssel több probléma merül fel: 1944. március 19-én a megszálló német egységek lefoglalták a Külföldieket Ellenőrző Központi Hivatal lengyelekkel kapcsolatos nyilvántartását, kezükbe kerültek a lengyel szervezetek hasonló névsorai, létszám-kimutatásai, míg a Belügyminisztériumban, a Külügyminisztériumban jelentős mennyiségű okmányt semmisítettek meg. Így a megmaradt levéltári létszám-kimutatások, tábori listák erősen hiányosak.

Egy másik igen fontos forrás, a Magyar Vöröskereszt irattára részben a második világháború utolsó hónapjaiban, részben az 1950-es évek elején, egy vízbetörés következtében szintén megsemmisült. Ugyancsak a „hiányosságot” növelik azok a tények, amelyekről a visszaemlékezések is írnak. Sokan úgy kerültek Budapestre, hogy akárcsak egyetlen magyar hivatalos segítő vagy más szervezettel is találkoztak volna, azok gondozásukba vették volna őket, innen egyenesen mentek a jugoszláv–magyar határra. Másfelől: a tábori létszámok általában változatlanok maradtak, a felvett névjegyzék alapján kapták központi ellátmányukat. De a névjegyzékben szereplő nevek nem fedték a valóságot, a megszökött lengyelek nevét a lengyel táborparancsnok nem jelentette, hanem egy szintén tovább igyekvővel „helyettesítette”. Ugyancsak a visszaemlékezésekből tudjuk, hogy egy-egy létszámba vett név mögött 1939-ben gyakran 10-15 személy is meghúzódott, és csak a legvégső esetben jelelték a szökést. Így az esetek többségében az 1939 végén felvett tábori listák valóban nem fedik a teljes valóságot. A magyar állami nyilvántartásokból 1939 őszén hiányoznak a társadalmi szervezetek által gondozott személyek adatai: ez elsősorban a Magyar Vöröskeresztre áll, mely ekkor teljes önállósággal járt el a menekültek gondviselésében. Tehette azért, mert könnyen mozgósítható egységeit ilyen feladatok elvégzésére képezték ki, és valóban szakemberei voltak a rendkívüli helyzetnek.

A Magyar Vöröskereszt adatai sajnos kimaradtak a későbbi felmérésekből, így feledésbe merült az az 1940-es adat, amely a

Nemzetközi Vöröskereszt 1940. évi évkönyvében jelent meg. Itt Takáts Edith közölte, hogy 1939. szeptember végétől 1940. március 31-ig, függetlenül más szervezetektől, a Magyar Vöröskereszt 30 681 lengyel katonát és 11 ezer polgári menekültet vett gondozásba, saját maga által fenntartott táborokban élelmezte. A rájuk fordított összeg 2 272 000 pengő volt, amelynek kétharmadát a Nemzetközi Vöröskereszt biztosította. Később, amikor végleges táborok alakultak ki magyar földön, a Belügyminisztérium a segítő társadalmi szervezetektől átvette a polgári menekülteket, akkor az előbbi összeg felét, utóbb pedig a másik felé is megtérítette a Magyar Vöröskeresztnek. Ugyancsak nem szabad megfeledkeznünk arról az adatról sem, hogy a Nemzetközi Vöröskereszt budapesti kirendeltsége 1941. március végéig 94 ezer lengyelről tudott, akik addig magyar földön megfordultak.

Az bizonyos, hogy a létszám utólagos megállapítása rendkívül nehéz, hiszen a források hiányai számos félreértésre, téves következtetésre adnak módot. Viszont a pénzügyi elszámolások, a visszaemlékezések a lengyel hadsereghez Magyarországon át csatlakoztattak: létszámát illetően mintegy 100 ezres tömeget feltételeznek. Azt sem szabad elfelednünk, hogy nem minden lengyel – aki magyar földről evakuált – csatlakozott a lengyel hadsereghez. Vonatkozik ez a polgári személyekre, nőkre, gyerekekre, idősebb korosztályhoz tartozókra. Csak példaként említjük meg, hogy a barcsi lengyel elemi iskola tanulói között olyan nagy volt az állandó változás, hogy a tanévet elkezdők már néhány hét múlva nem voltak magyar területen, az 1939/1940-es tanévben olyan gyerek létszámmal rendelkeztek, ami az adott helyiségnek nyolc-tízszeresét befogadó épületet feltételez.

A létszám megállapításánál figyelembe kell vennünk azt a tény is, hogy a Jugoszláviába átkerültek jelentős része nem Franciaországba, hanem a Közel-Keletre ment, de ezek nem mindegyike csatlakozott az ott szervezett lengyel katonai egységekhez. Sok volt közöttük a zsidó származású, akik már ekkor Palesztinába, il-

letve az Egyesült Államokba mentek. Útirányuk Törökország volt, ahol jelentős lengyel kolónia szerveződött, és ahonnan harmadik vagy negyedik államba mentek tovább. Így nem feltétlenül csupán a franciaországi lengyel emigrációban kell keresni a Magyarországon átmenekült lengyelek létszámát.

Lengyel katonai szervezetek 1940 tavaszától

Az evakuáció első nagy hullámának befejeződése új helyzetet teremtett a magyar földön tartózkodó lengyel katonák között, új formákat alakított ki a lengyel katonai vezetésben. Az első magyarországi lengyel parancsnokság eredményesen hajtotta végre az evakuálást, építette ki a futárszolgálatot kormánya és a lengyel területek között. 1940 tavaszán a lengyel katonai vezetés új formákat alakított ki, amelyet véglegesen a belgrádi konferencián (1940. május 29. június 2.) fogalmaztak meg. A politikai képviseletek megszervezése mellett illegális katonai bázisokat (ti. támaszpontokat) is felállítottak. Ennek következtében Magyarországon kiépült a „Romek”, Romániában a „Balek” fedőnevet viselő támaszpont, de hasonló változtatásokat eszközöltek a belgrádi, a szófiai, az athéni, az isztambuli, a kairói és máshol működő lengyel katonai kirendeltségek vezetésében. 169

A magyarországi „Romek” Támaszpont feladata – a csökkentett ütemű evakuálás folytatása mellett – az Angliába települt lengyel kormány, a főparancsnokság és a hazai ellenállás közötti kapcsolat biztosítása lett. Első parancsnoka Alfred Krajewski ezredes, a budapesti lengyel követség titkára, helyettese Zygmund Bezeg „Longin” alezredes lett. Krajewski ezredes nem sokáig töltötte be ezt a tisztséget, mivel az emlékezetes Karnaus-jelentés elfogása után ő is Siklósra került, majd Karnusszal együtt Angliába menekült. A helyébe lépő Zygmund Bezeg alezredes is hamarosan csatlakozott a harcoló lengyel hadsereghez, így 1940 őszétől 1942 má-

jusáig Stanisław Rostworowski ezredes irányította a „Romek-bázist”. Átszervezte a futárszolgálatot, szigorú konspirációs szabályokat vezetett be, helyreállította a kormány áttelepülése miatt megszakadt London–Budapest–Varsó futárszolgálatot. Ez annál fontosabb volt, hiszen a lengyel kormány Budapesten keresztül juttatta el pénzügyi támogatását a hazai ellenállásnak. Ismeretes, hogy a katonai futárszolgálat 1939 decemberéig 1 millió, 1940 augusztusáig 6 millió zlotynak megfelelő valutát továbbított az ellenállás parancsnokságához. 1940 őszén közel 140 ezer dollárt és közel 300 ezer birodalmi márkát vittek át a lengyel területekre. E szolgálat folyamatos volt 1944. március végéig.

A titkos katonai támaszpont másik feladata illegális nyomda üzemeltetése volt. Itt állították ki a hamis igazolványokat, iratokat, a hazai ellenállás megrendelésére röpiratokat, kiadványokat és különböző nyomtatványokat. Már a Támaszpont hozta létre azt a szigorúan szervezett akciót, amelynek során a Bukarest melletti dragoslavelei internáló táborból Budapestre hozták Rydz-Smigly marsallt, majd tíz nap múlva 1941. október 21-én – Arván keresztül Krakkóba kísérték. A marsallt fogadta Budapesten Horthy kormányzó és Szombathelyi Ferenc vezérezredes, vezérkari főnök is.

Ebben az időben építette ki a „Romek-bázis” Londenal és Varsóval a rádió-összeköttetést, de ennek üzemeltetése a magyar katonai szervekkel való együttműködést is igényelte. A magyarországi lengyel Támaszpont vezetésében 1942 májusában személyi változás történt: Rostworowski ezredet a lengyel főparancsnokság a Honi Hadsereg krakkói kerületének parancsnokává nevezte ki vezérőrnagyi rangban. Helyébe Franciszek Matuszczak „Dod” ezredet állították, egyben a „Romek” fedőnevet „Liszt”-re változtatták. Matuszczak ezredes rendkívül fontosnak tartotta a mintegy 20 ezer, magyar földön tartózkodó lengyel katona erkölcsi–katonai magatartását, hazafias szellemének erősítését, mivel a lengyel katonai táborokban fegyelmi problémák, a reménytelenség szellemének terjedése volt tapasztalható. Bár az evakuáció

után magyar földön maradt legénységi állomány jelentős része kora vagy egészségi állapota miatt nem volt alkalmas harctéri szolgálatra, ám minden körülmények között alkalmas volt a hazai földön folyó katonai ellenállás tartalékát képezni.

A reménytelenség érzését csak bizonyos mértékben tudta elensúlyozni a munkavállalási lehetőségek biztosítása, amelynek révén nemcsak kereset kiegészítéshez jutottak a lengyel katonák, hanem oldódott a táborok egyhangú élete is. Matuszczak ezredes kiképzési tervet dolgozott ki: a tiszteknek továbbképző, a legénységnek pedig híradós-, gépkocsivezető és műszaki szempontból lényeges tanfolyamokat szervezett. Felmérés szerint a magyarországi lengyel legénységi állomány mintegy harmada, úgy 5-6 ezer fő minden körülmények között harctéri szolgálatra alkalmasnak bizonyult. Kezdeményezésére titkos katonai parancsnokságot hoztak létre, amelynek megszervezését a lengyel főparancsnokság is jóváhagyta.

1943 márciusában a főparancsnokság a magyarországi „Liszt” Támaspontot közvetlenül a Honi Hadsereg főparancsnoksága alá rendelte, és Rowecki tábornok jóváhagyta a titkos katonai parancsnokság megszervezését, amelynek élére Jan Korcozowicz „Barski” ezredest nevezték ki. Egyben a Támaspont parancsnok-helyettesi feladatait is el kellett látnia. A titkos katonai parancsnokság a pesthidegkúti táborban működött, és a Honi Hadsereg főparancsnokságának utasításait hajtotta végre. Ezek értelmében a magyar földön tartózkodó lengyel katonai erőből kellett kialakítani a hazai ellenállás egyik legfontosabb tartalékát, olyan katonai egységeket, amelyek bármelyik percben átdobhatók a Kárpátokon, bekapcsolhatók a hazai földön folyó partizánháborúba, vagy az angol–amerikai hadsereg tervezett balkáni partraszállása esetén – ami nem valósult meg – meginduló, Magyarország felé irányuló hadműveletek esetén a Dunántúlon várható harcokba.

E tervek megvalósítása érdekében Korcozowicz ezredes táboronként katonai egységeket szervezett, pontos katonai képzési

terveket dolgozott ki. A Dunántúlon megfelelő terepet kerestek az esetleges angol–amerikai légi deszant fogadására. A lengyel katonai vezetés kapcsolatot keresett a magyar honvéd-vezérkarral: Utassy Loránd ezredes segítségével több katonai kiképzési bázison a lengyel tisztek lehetőséget – továbbképzés címen – lőgyakorlatokra, rövid katonai gyakorlatok végrehajtására. Utassy ezredes segítségével a lengyel katonai táborokban is folytatott kiképzést, sőt Korkozowicz ezredes kérésére az aktív katonai szolgálatra alkalmas legénységi és tiszti állományt a kialakított katonai alegységeknek és egységeknek megfelelően újból átrendezték. A Lengyel Egészségügyi Szolgálat teljes alkalmassági vizsgálatot hajtott végre, ennek megfelelően 1475 tisztet, 4148 személyt a legénységi állományból, továbbá ezer hadköteles polgári fiatalat minősítettek harctéri szolgálatra. A kiképzési tervek végrehajtásához a magyar katonai parancsnokságok titkon fegyvert és lőszert biztosítottak.

1943 nyarától, a kiképzési tervek végrehajtásának eredményétől függően folyamatosan juttattak vissza önkénteseket lengyel területre, majd a Honi Hadsereg kívánságának megfelelően tiszteket és tiszthelyetteseket is. Ebben az időben érkezett titokban Budapestre Adam Sopiaha „Tokaj” ezredes, aki a Honi Hadsereg főparancsnoksága nevében a magyar vezérkar több magas beosztású vezetőjével tárgyalt, hogy a balkáni partraszállás esetén a magyar honvédség lőszert és fegyvert biztosítson a magyar földön felállított lengyel alakulatoknak, elsősorban abból az átadott lengyel hadi felszereléstől, amely 1939 őszén került Magyarországra. A másik kérés az volt, hogy a honvédség lengyel földön vagy a keleti arcvonalak közelében tartózkodó egységei lőszert és fegyvert adjanak a lengyel partizánegységeknek. „Tokaj” ezredes javasolta a magyar vezérkarnak, hogy dolgozzanak ki hadműveleti tervet a magyar és a lengyel egységek részére arra az átmeneti időre, amíg Jugoszlávián át magyar földre érkeznek a szövetséges erők. E tárgyalásokon a lengyel katonai vezetők kérték, hogy szükség esetén

a magyar honvédség ne gördítsen akadályt, esetleg segítse a lengyel egységek hazatérését lengyel területre, adja át nekik a lefoglalt lengyel katonai felszereléseket.

A lengyel katonai vezetők titkos budapesti tárgyalásai és a lengyel katonai táborokban folyó szervezkedésekről tudomást szerzett a német elhárítás: a figyelmet Walther Bierkamp, a Fő kormányzóság SS-vezetőjének 1943. október 19-én kelt jelentése hívta fel: Berlinbe küldött jelentésének egyik fő témája, hogy „létezik egy lengyel ellenállási katonai szervezet, melynek számos összeköttetése van Magyarországgal, ahol egy tízezer fős sereg felállítását tervezik.

A német elhárítás addig is sejtette, hogy a magyarországi lengyel táborokban bizonyos szervezkedések történtek, de a lengyel hadsereg szigorú konspirációs szabályai következtében erről alig szivárgott ki valami információ. Ennek volt köszönhető, hogy Magyarország német megszállása után viszonylag kevés lengyel katonai vezetőt tartóztattak le, a katonai vezetést nem érték olyan súlyos csapások, mint a polgári ellenállást. A németek előtt nem volt ismeretlen a pesthidegkúti tábor fontossága, bár itt is történtek letartóztatások, például: Trojanowski tábornok elhurcolása, akit feltehetően a magyarországi mozgósítható lengyel katonai erő főparancsnokának szántak. Utassy ezredes Korkozowicz ezredest ideiglenesen az ipolyszaikai táborba helyeztette el, más lengyel katonai vezetőket viszont polgári lakásokon vagy vidéken bújtatott el. Néhány hét múlva Korkozowicz ezredes Budapesten volt: a Támaszpont őt küldte a felvidéki Stara Ves melletti erdőbe a Honi hadsereg főparancsnokság megbízottaival folytatandó megbeszélésre. Itt utasítást kapott a Támaszpont átszervezésére, amely „Pesztka” fedőnévvel, új konspirációs és kódrendszerrel működött tovább.

A bizalmas magyar–lengyel katonai tárgyalások a német megszállás után is folytatódtak, a fegyverletételi tárgyalások előtt felénkültek. A lengyel katonai vezetés tudott a fegyverletételi szán-

dékről, így felajánlotta a Dunántúlra vezényelt lengyel harc képes alakulatok segítségét a honvédségi erőknek a megszálló német egységek ellen. Ugyancsak titkos megbeszélések folytak arról, hogy a Varsó közelében tartózkodó magyar honvédségi egységek fegyverrel és lőszerrel segítsék a felkelőket. A sikertelen fegyverletétel, illetve a fegyverszünet után következett nyilas-puccs és a Szálasi-uralom első hetei óvatosságra intették a lengyel katonai parancsnokságokat, bár kapcsolatban álltak a Kiss János altábornagy vezette magyar katonai ellenállással. A nyilasuralom alatt a lengyel katonai táborokat is súlyos csapások érték: a németek összefogdosták és gyalogmenetben Németországba hajtották a táborok – még el nem szökött – lakóit, hiszen a többség a magyar lakosság segítségével menekült meg a letartóztatás elől.

Az evakuáció

Az evakuáció központi irányítása az Angiersben megalakult emigráns lengyel kormány hadügyminisztériumában létesített Evakuációs Főnökség feladata volt. Az evakuáció területi – országonkénti – szervezésében meghatározó szerepet kaptak a Romániában, Magyarországon, Jugoszláviában, Görögországban és Törökországban működő lengyel katonai attasénak, valamint a követségeken és konzulátusokon dolgozó különmegbízottak. A gyakorlati feladatokat az ún. „EWA” Evakuációs Irodák végezték. Budapesten – mint már az előzményekben említettük – Jan Pindela-Emisarski alezredes, Bukarestben Tadeusz Zakrzewski alezredes, katonai attasé teremtette meg az evakuációs feltételeket, amit kiegészítettek Belgrádban Tadeusz Wasilewski alezredes, Athénben Stanisław Luzynski alezredes, Splitben Leopold Goebel alezredes irányította szervezetek. A balti államokba menekült lengyel katonák nyugatra irányítását a rigai lengyel követségen Mitkiewicz-Żółtke alezredes, valamint a stockholmi követség katonai attaséja Tadeusz

Rudnicki alezredes, Sikorski miniszterelnök és hadügyminiszter rendkívüli megbízottja irányította.

A Jan Pindela-Emisarski alezredes által szervezett Ekspozitura „W” (Magyarországi Kirendeltség) feladata lett a lengyel katonai és önkéntes polgári személyek kivonása, az evakuáció folyamatosságának biztosítása lett, amelyre a parancsot Jan Pindela-Emisarski közvetlenül az Evakuációs Főnökségtől kapta, és a budapesti konzulátuson szervezett Evakuációs Irodán keresztül valósított meg. Az „EWA” budapesti törzsében Jan Korkozowicz ezredes szerint mindegy 30 személy dolgozott. Ebben részt vett Józef Zaránski főkonzul, Piotr-Wilk Witosławski ferences szerzetes, őrnagylelkész, Stanisław Rzepko-Laski lelkész, Michal Lipcsei-Steiner őrnagy, Kazimierz Glowacki ezredes, továbbá számos speciális megbízott személy, így Mieczysław Mlotek őrnagy, Antoni Miodonski lelkész-ezredes, a defenzív részleg parancsnoka a diplomáciai beosztású Jan Karnaus alezredes, aki dr. Dohnal néven konzulátusi tanácsosként működött.

Természetesen aktív és szervező tevékenységet végzett Stefan tábornok, a Magyarországon Internált Lengyel Katonák Képviseletének parancsnoka, aki az egyes hadtestparancsnokságok területén levő katonai táborok között lengyel összekötő tiszteken keresztül tartotta a kapcsolatot.

Az Evakuációs iroda közvetlen kapcsolatban állt Henryk Slawikkal és a Lengyel Polgári Bizottsággal, bár a polgári vonalat igyekeztek távol tartani a szigorúan vett konspirációs tevékenységtől. A szökések elősegítésében, a katonai táborokból a polgári táborokba jutás, utazás, szállásbiztosítás és számos más vonatkozásban a Belügyminisztérium IX. osztályának vezetője a Magyar–Lengyel Menekültügyi Bizottságon keresztül segített. Az evakuáció gyakorlati szervezésében ugyancsak fontos szerepet kapott a Magyar Királyság területén lévő Lengyel Menekültek Katolikus Lelkipásztorsága, amely szervezet papjain keresztül továbbították a különböző parancsokat, vitték az úti okmányokat, az utazáshoz

szükséges pénzt. A Győrben felállított Lengyel Kórház és a Lengyel Orvosok Csoportja nemcsak az egészségügyi vizsgálatokat végezte el, hanem „látszat gyógykezeléssel”, orvosi vizsgálatra való behívással – budapesti Lengyel Rendelőbe vagy a győri Lengyel Kórházba – igen sok személy szabadabb mozgását is elősegítette.

Az evakuáció során Magyarországot elhagyók kisebb része legális keretek között, szabályos úti okmányokkal – útlevéllal, francia vagy angol vízummal – vonaton hagyta el az országot, míg a többség a magyar-jugoszláv határt szökve lépte át. Nagykanizsán, Barcsan, Murakeresztúron, Babócsán, Gyékényesen speciális segítő lengyel megbízottak működtek, míg a határ túlsó oldalán Tadeusz Wasilewski alezredes irányította ún. Információs Központok fogadták őket. Ilyen működött Szabadkán, Eszéken, Verőcén, Csáktornyan és Kaproncán. Az evakuáltak útvonala kettős volt: a francia földre tartók a Zágráb–Milánó–Genova–Montena–Nizza, a tengeren utazók a Zágráb–Split–Marseille vonalon utaztak. Létezett a Zágráb–Athén–Pireusz vonal, amelyen az 1939 őszétől a Közel-Keletre evakuáltak távoztak – Igaz Pireusz kikötőjéből Marseille-be is lehetett hajóval távozni, de a „közel-keletiek” Weygand tábornok rendelkezési állományába kerültek.

Az evakuáció során gyakran alkalmazták az ún. kettős szökést. Ez azt a formát jelentette, hogy a katonai állományból áthelyezték a távozót a polgári állományba, egy határ közeli táborba helyezték el, illetve oda kérte felvételét. Innen az alkalmas napon megszökött. Az áthelyezés után már hamis néven szerepelt, gyakran két-három néven is szerepelt többszöri áthelyezés után. Általában ezt a formát azoknál „alkalmazták”, akiket a németek lengyel földön köröztettek, illetve kiadatásukat követelték.

A táborokból való szökés már 1939. szeptember végén megkezdődött, általában kis csoportokban hagyták el a szálláshelyeket. 1939. október közepétől már nagy csoportok szöktek meg. Például 1939. október 19-én a miskolci VII. hadtestparancsnoksághoz tartozó herbolyai táborból – ahol 1000 katonát helyeztek

el – egy éjszaka 250 lengyel távozott.’ 81 A Belügyminisztériumhoz tartozó budapesti Citadellából 1939. november 30-án és december 1-én 71, illetve 41 fő szökött el. A polgári táborokból is felgyorsult a szökések száma: a Borsod megyei Belsőbőcs táborából 154 lengyel egy éjszaka távozott, a Nógrád megyei Kazárról a 171 lengyel három nap alatt teljes létszámban „elutazott”.

A Franciaországba igyekvő lengyelek az evakuáció első fázisában folyamatosan, gyakran nagyobb csoportokban lépték át a magyar–jugoszláv határt. A budapesti német követség tiltakozásai is olyan elemeket tartalmaznak, amelyek magára az evakuáció „technikájára” hívták fel a figyelmet. A hadtestparancsnokságok kémelhárító részlegeiben működtek szép számban németbarátok, ezek jelentései is fontos adatokat szolgáltatnak az evakuációra, a parancsnokok magatartására: a magyar katonai vezetők többsége felémás intézkedést tett, vagy egyáltalán nem intézkedett.

Az előbb említettek érzékelésére példa értékű az ún. Miodoński-ügy kezelése. Antoni Miodoński a przemysli hadtestparancsnokság esperes lelkész ezredese 1939 szeptemberében menekült Magyarországra. A Csíz községben felállított tisztí táborba került, ahonnan 1939. október 21-én megszökött, Franciaországba távozott. Az emigráns lengyel kormány hadügyminisztériumának megbízásából speciális feladat teljesítésére 1939. november 14-én visszatért Budapestre, az evakuáció személyi ügyeinek teljhatalmú megbízottja lett. A tábornok vezette Katonai Képviselőten kapott legális beosztást. 1940. március 25-én újból evakuálták, mert a megújuló német tiltakozások miatt lakásán házkutatást tartott a kémelhárítás: itt 19 civil kabátot, 23 kalapot, 19 nyakkendőt, 19 télikabátot, 19 mellényt stb. találtak, de mindössze egy papi reverendát tudtak csak lefoglalni. E „bűnjeleket” a lefoglalást követően a VII. hadtestparancsnokság egyik raktárában helyezték el. Az éppen otthonából távollevő Miodońskit nem volt „alkalmuk” le tartóztatni, aki Budapestről írt a hadtestparancsnoknak, hogy a személyi tulajdonát képező tárgyakat haladéktalanul továbbítsák

hozzá, illetve adják át Mikolajczyk ezredes hadtest-összekötőtisztnek.

Az ügy pikantériája, hogy Miodoński már régen – ismét – Franciaországban volt, amikor Baló Zoltán ezredes 1940. május 4-én utasította az I. hadtestparancsnokságot, hogy Miodoński ezredet tartóztassák le, és két hónapra a siklósi lengyel tiszti táborban helyezték el. A németek legfőbb vádja Miodoński ellen az volt, hogy az ipolyhídvégi tábor majdnem teljes létszámát Miodoński ezredes evakuáltatta, az 501 főből csak néhány maradt magyar földön. A Miodoński -ügy nem egyetlen és eseti történet, hiszen tömegével akadtak hozzá hasonlóak, de igaz az a német állítás, hogy „a magyar tábori őrzés inkább csak arra szorítkozik, hogy a naponta megszökötteket számba vegyék”, illetve az ellenőrzés „formális, a tábori állományba kerülés „feliratkozás jellegű”.

Lengyel menekültek magyar földön

A magyar határ felé áramló nagyszámú lengyel menekült befogadására a magyar kormány 1939 őszén nem készült fel, bár a lengyel-német háború kirobbanásának időszakában előkészületeket tett a várható eseményekre. Az első napokban az anyagi feltételek biztosítása mellett a menekültek elhelyezését kellett megszervezni. A menekültekkel kapcsolatban a Genfi Egyezmények elvei voltak irányadóak, így a katonai menekültekről a Honvédelmi Minisztérium ekkor életre hívott 21. – hadifoglyokkal foglalkozó – alosztálya, illetve e minisztérium osztályaira szorosan együttműködő területi katonai parancsnokságok gondoskodtak.

Az egyezmények értelmében minden állam – még a hadban állók is – kötelesek hadifoglyaikról saját póttartalékos egységeik ellátási színvonalán gondoskodni, lehetővé tenni kulturálódásukat, művelődésüket, egészségügyi ellátásukat. A Nemzetközi Vöröskereszt az egymással hadban álló – vagy diplomáciai kapcsolatban nem levő – államok területén, mint semleges külképviselő működik, jogvédelmet gyakorol az ott fogva tartott katonai és polgári személyek felett. Az idegen katonai és polgári személyeket fogva tartó állam köteles a hadifoglyok érdekvédelmi szervezeteinek, művelődési-kulturális szervezeteinek működését biztosítani.

A Teleki-kormány elsősorban az előbb vázolt nemzetközi egyezményt alkalmazta a lengyel menekültekkel kapcsolatban, sőt a polgári személyekre vonatkozó konkrét nemzetközi szerződés hiányában túllépett a nemzetközi joggyakorlaton, saját elhatározásából rendkívül humánus feltételeket teremtett, ami a németek tiltakozását váltotta ki. Valóban az első napokban és hetekben

a magyar–lengyel határra kivezényelt közigazgatási, katonai és társadalmi szervezetek rendkívüli erőfeszítéseket tettek a menekültek fogadására, elhelyezésére. Kiszámíthatatlan volt a menekültek áramlásának üteme, létszáma, mivel nemcsak a hivatalos határátlépőkön, a kiépített országutakon, hanem a járatlan ösvényeken, hegyeken keresztül is tömegesen érkeztek. 1939 októbertől már Románia felől is nagyobb létszámokat vettek nyilvántartásba. Az ott szigorúan őrzött és internált lengyelek körében hamarosan elterjedt a magyarországi bánásmód híre, így újabb veszélyt vállalva igyekeztek hazánk irányába.

Magyarország a katonai személyeket hadifoglyoknak tekintette, lefegyverzésük és nyilvántartásba vételük után az ország belső területére irányította őket. Mindezt a honvédparancsnokságok végezték, de munkájukat segítették a polgári hatóságok és az öntevékeny társadalmi szervezetek. Ezt a tevékenységet szigorúan a nemzetközi szerződésekben előírtak szerint végezték. Viszont a polgári menekültekkel kapcsolatban – mint az előbb is hangsúlyoztuk – más eljárást kellett kidolgozni, hiszen róluk a nemzetközi egyezmény nem szólt elkülönítő módon. A fennálló magyar törvények értelmében minden útlevél nélkül magyar földön tartózkodó külföldi állampolgárnak a Belügyminisztérium Külföldieket Ellenőrző Országos Központjának (KEOK) felügyelete alá kellett kerülnie, ami automatikusan rendőrségi ügyvé tette volna a lengyel polgári személyekkel kapcsolatos minden tevékenységet, s így őket is zárt internálótáborokba kellett volna irányítani. Ilyen értelemben jártak el a román hatóságok is a polgári menekültekkel kapcsolatban.

A lengyel polgári menekültek jelentős létszáma, a nők és a gyerkek aránya, a magyar kormányzatot lengyelbarát szelleme a magyar kormányt arra készítette, hogy a lengyel polgári menekültügy területén mellőzze a rendőrségi eljárás és felügyelet elsőbbségét, a nemzetközi egyezmény a magyar törvények rugalmas alkalmazásával szociális kérdéssé nyilvánította a polgári emigránsokkal való foglalkozás minden területét. Így került a polgári lengyel mene-

kültügy a Belügyminisztérium IX. Szegényellátási és általános segélyezési (röviden szociális) osztályának feladatkörébe, amely a KEOK-kal közösen megszervezte a nyilvántartást, de már attól függetlenül irányította őket a kijelölt táborokba, biztosította ellátásukat stb. Az osztály vezetője, a németellenes érzelmű id. Antall József őszinte emberi érzésektől vezérelve szervezte meg a lengyel polgári menekültügyet, biztosította az irányításban és a végrehajtásban a Hitler-ellenes tevékenység minden lehetőségét. Ebből a szempontból igen fontos szerepet játszott Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter is, akinek hallgatólagos beleegyezésével nem folytatható volt az irányítása alatt álló területen ilyen jellegű tevékenység, főleg a németek állandó tiltakozása közepette. Ugyancsak lényeges volt, hogy Horthy Miklós kormányzó hallgatólagos beleegyezése nélkül nem épülhetett volna ki ebben a formában a lengyeleket segítő gondozói rendszer, a lengyel szervezetek legális tevékenysége, az ellenállás formái.

Túl a szociális gondoskodáson, figyelemmel kellett lenni az emigrációval együtt jelentkező összes problémára. Így például a megváltozott életkörülmények között művelődési, oktatási, valamint egészségügyi, orvosi ellátást kellett biztosítani. Erre csak a végleges táborokba történt elhelyezés után kerülhetett sor. A végleges táborok és elszállásolási helyek kijelölésénél – a polgári és katonai táborok esetében egyaránt – fontos politikai szempontként jelentkezett, hogy ezek távol essenek a volksbundista és a nyilaskeresztes pártszervezetekkel rendelkező településektől, valamint a lengyel követség kérésére közel legyenek a jugoszláv-magyar határhoz, ezzel is elősegítve az egyre nagyobb méretű evakuálást. A katonai tábor zárt, a honvédség által őrzött és felügyelt egységet jelentett, míg a polgári „módosított formát” képezett. Ez nem is fedte a szó igazi értelmét, hiszen a polgári tábor területére általában azonos volt a helyet biztosító község vagy város közigazgatási határával, ahol a menekültek bérelt polgári lakásokban és panzióknak laktak, amelynek költségeit – a napidíjakon felül – a Bel-

ügyminisztérium IX. osztálya fedezte. A tábor parancsnoka a helyhatóság vezetője – jegyző, főszolgabíró, polgármester stb. – volt, aki mellett a menekültek választott képviselője állt.

A polgári táborok ellátmányukat – napidíjakat, segélyeket, adományokat stb. – közvetlenül a Belügyminisztérium IX. osztályától kapták. A evakuálás befejezése után is jelentős lengyel létszám maradt magyar földön. A lengyelek anyagi és szociális gondozásában jelentős szerepet játszottak az öntevékeny társadalmi szervezetek – például a Magyar Vöröskereszt és az emberbaráti és lengyelbaráti szervezetek egyesítő Magyar-Lengyel Menekültügyi Bizottság, valamint a Lengyel Vöröskereszt magyarországi Képviselete, Lengyel Orvosok Csoportja és az Amerikai Lengyelek Szövetsége. Hasonló módon segélyeztek a Vatikán és a protestáns egyházak különböző világszervezetei.

Ebbe a tevékenységbe kapcsolódott be a lengyel emigráció két legális, a nemzetközi szerződésekben is garantált szervezete, a Lengyel Polgári Bizottság és a Lengyel Katonák Képviselete a Magyar Királyságban. A Lengyel Polgári Bizottság és az egyes táborokban tevékenykedő tábori bizottságai jelentős szerepet játszottak a különböző segélyek és adományok szétosztásában, sőt az előbbi saját pénzalappal és anyagraktárakkal rendelkezett, amit a Nemzetközi Vöröskereszten keresztül a londoni lengyel kormány biztosított számára.

1939 őszén körvonalazódtak azok az intézkedések, amelyek mindvégig irányt adtak a lengyel menekültek szociális gondozásában. 1939 őszén még minden központilag, tábori ellátás szintjén történt, az ideiglenes és az átmeneti táborokat másképpen nem lehetett volna fenntartani, ezen történő változtatásra csak a végleges táborokban kerülhetett sor. Így járt el a két illetékes minisztérium, így tartott fenn ideiglenes táborokat a Vöröskereszt – mintegy 43-at – a Lengyel–Magyar Menekültügyi Bizottság. Az ország területén tartózkodó minden polgári menekült napidíjat, a katonák – rendfokozatuknak megfelelő – zsoldot kaptak.

A Magyarországon áthaladt lengyel menekültekről

A Magyar Vöröskereszt 1939. szeptember végétől 1940. március 31-ig 30 681 lengyel katonáról és 11 ezer polgári menekültről gondoskodott.

1940 tavaszán mintegy 40 ezer lengyel katonát csempészték át a Dráván.

A még francia földön, 1940 őszen-telén felállított lengyel hadseregben, kb. 70 ezer főre tették a magyar földön át menekült lengyel katonák létszámát.

A Nemzetközi Vöröskereszt budapesti kirendeltsége 1941. március végéig 94 ezer lengyelről tudott, akik addig magyar földön megfordultak.

Id. Antall József szerint Magyarország területén a második világháború alatt mintegy 140 ezer lengyel menekült vonult át, közülük 110 ezer volt katona. Közülük néhány ezren itt telepedtek le.

A Magyarországon tartózkodó lengyel – többségében katonai – menekültek valószínűsíthető száma 1939 ősze és 1944 eleje között, a HM feljegyzései szerint

Dátum	Menekültek száma
1939. október 11.	40 382 fő
1939. december 1.	31 004 fő
1940. július 1.	11 749 fő
1940. szeptember 1.	6 402 fő
1941. április 1.	6 330 fő
1944 eleje	mintegy 6 000 fő

Lengyel oktatásügy Balatonbogláron

A magyar földön 1939 őszén megjelent lengyel polgári menekültek jelentős része gyermek és iskolaköteles fiatal volt, így a magyar kormánynak biztosítani kellett számukra a tanulási lehetőséget is. A tanítás megszervezése már 1939 szeptemberében foglalkoztatta a magyar hatóságokat és a lengyel emigráció vezetőit. Sokan voltak a hozzátartozók nélkül érkezett gyerekek és fiatalok, akiket a határon vagy az első gyűjtőtáborban különválasztottak, és a Balaton környékére irányítottak. Az első ifjúsági tábort Balatonzamárdiban szervezték meg, ahol – id. Antall József, a Belügyminisztérium IX. osztályának vezetője és a kormány menekültügyi megbízottja segítségével – a Horthy Miklós Állami Gyermeküdülő egyemeletes épületében helyezték el őket. A menekültügyet hosszú időre kellett megszervezni, ezért a gondoskodás lényeges része lett a lengyel gyerekek és fiatalok számára az oktatás biztosítása.

Az oktatás formáinak kérdésében eltérő álláspontot képviseltek a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium és a polgári menekültek ügyeit intéző hivatalos és társadalmi szervezetek képviselői. Hóman Bálint kultuszminiszter csak annyit engedélyezett, amennyit a német hatóságok vezettek be a megszállt területeken, így csak az elemi iskolai és a szakmunkásképzésről lehetett szó, a közép- és egyetemi szintű oktatáshoz nem járult hozzá. Ezzel szemben a Balatonzamárdiban összegyűlt lengyel fiatalok többségét – 200 középiskolás és 100 elemi iskolai korú – a 14–15 életévet még be nem töltötték alkották. Az idősebbek harcolni akartak, ezért körükben nagy volt a szökések száma. A helyzet megoldása a szervezett oktatás megindítása lett.

Az egyik lengyel tiszti táborból Balatonzamárdiba vezényelték Hieronim Urban tartalékos tisztet, középiskolai tanárt, és rajta kívül még két szaktanárt, valamint több sporttiszte és testnevelő tanárt. A tábor elnevezése: Lengyel Ifjúsági és Sporttábor lett, ahol kiegészítő foglalkozásként iskolai tanórákat is tartottak. Az internátusban kb. 150 fiatal részére volt hely, a többiek elhelyezésére és a tényleges oktatás biztosítására négy villát béreltek ki. A Belügyminisztérium hamarosan újabb tanárokat vezényelt ide, így 1939 végére 16 szaktanár és vagy ugyanennyi felnőtt kisegítő tevékenykedett. A magyar határokon működő nyilvántartó bizottságok „kiszűrték” és nyilvántartásba vették a pedagógusokat, és ha vállalták az iskolai munkát, a Lengyel Polgári Bizottság az ország különböző településein működő lengyel tábori iskolákba vezényelte őket. Meg kell jegyeznünk, hogy a lengyel pedagógusok körében is jelentős volt az evakuáció, a Franciaország felé történő továbbszökés. Balatonzamárdiban 1940 decemberétől működött Lengyel Gimnázium és Líceum néven az intézmény. A tanári kar a délelőtti oktatás utáni elfoglaltságként gazdag szabadidős és kulturális programokat dolgozott ki. Itt alakult meg a később híressé vált színjátszó és tánckör. Stanisław Świder vezetésével lengyel kórust állítottak fel, a röplabda- és labdarúgó csapatok mellett pedig népszerűségnek örvendtek a vízi sportok is.

E táborhoz tartozott a somogyszentimrei nyári lengyel üdülőtábor. 1939 őszén volt olyan elképzelés, hogy a lengyel tankötelesséket magyar iskolába küldjék, de a magyar nyelv ismeretének hiánya mellett a magyar és a lengyel oktatási rendszer eltérése is akadályt jelentett. Lengyelországban az 1932-i törvény értelmében a hétéosztályos általános iskolai oktatást vezették be, a tanulók a hatodik osztály elvégzése után a gimnáziumban vagy líceumban tanulhattak tovább, míg az ipari szakmunkásképző hét osztály elvégzését kívánta. A három képzési forma (elemi, gimnáziumi-líceumi, szakmunkás) számára kellett lehetőséget biztosítani és megfelelő pedagógusokat keresni. Az első formánál könnyebb volt a helyzet, mivel

kis létszám esetén, osztatlan oktatási móddal, megfelelő tanerő megléte esetén bárhol meg lehetett szervezni. A gimnáziumi-liceumi oktatáshoz azonban szaktanárookra, tankönyvekre és megfelelő taneszközökre, szertárakra volt szükség, és minden körülmények között ragaszkodni kellett az osztályrendszerhez.

Balatonzamárdiban a tanítás 1939 decemberében és 1940. január elején kezdődött meg, de a tanévet az előirányozottnál korábban – 1940. június 3-án – kellett befejezni, mert a német követség sorozatos tiltakozása miatt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a lengyel közép fokú oktatás e formáját betiltotta. 1940 júniusában a lengyel iskolát a balatonboglári katonai és polgári tábor mellett szervezett Ifjúsági Táborba helyezték át, ahol biztosították az általános és a középiskolai oktatást. Az ifjúsági tábort is a Belügyminisztérium IX. osztálya szervezte, a működési költségeket a minisztériumtól kapták, míg az oktatás programját a Lengyel Polgári Bizottság (a lengyel menekültek legális érdekvédelmi szervezete) dolgozta ki. A tábor létrehozásában elévülhetetlen érdemeket szerzett Varga Béla plébános, aki az oktatás céljaira átadta az egyházközség tulajdonában levő községi kultúrházat; a kollégiumi elhelyezést a Nemzeti Szállóban és még hat panzióban biztosították.

Az oktatási program az összes – szám szerint 27 – lengyel általános iskolára vonatkozott, gimnáziumi-liceumi része csak a balatonboglári gimnázium-liceumot érintette. A tantervben helyet adtak a magyar nyelv és irodalom oktatásának is. Az oktatás megszervezésében gondot jelentett a tankönyvhiány: a humán tárgyak oktatását a jegyzetelésre építettek, bár kezdetben a természettudományi tantárgyaknál is ezt a módszert alkalmazták, csak később látták el a lengyel iskolákat Magyarországon nyomtatott lengyel nyelvű tankönyvekkel. Az osztálymunka kialakítását jelentős mértékben akadályozta a tanulók eltérő tudásszintje, hiszen a diákok Lengyelország különböző területeiről, városi és falusi iskolákból jöttek. Fontos munka volt a gyerekek lelki gondozása, a zavarok és

feszültségek oldása. Nagyon sokan maradtak ki az iskolából év közben. A polgári táborokban létesített általános iskolákban a ki-maradók aránya elérte a 80-90%-ot, sőt a barcsi lengyel osztályokban egyáltalán nem tudták befejezni a tanévet.

A balatonboglári tábori iskolán kívül mindenhol az otthoni tanulásra épült az oktatás. Korrepetáló csoportok alakultak, nem pedagógusok vezetésével, hogy ezzel is megkönnyítsék a gyerekek tanulását. Az oktatás megfelelő körülményeinek kialakítását szolgálta a pedagógusok bérezése és életkörülményeik jobbítása: a Belügyminisztérium IX. osztálya az értelmiség számára biztosított kiemelt napidíjban részesítette őket, valamint a Lengyel Polgári Bizottság is rendszeresen különsegélyt folyósított nekik.

A feltűnés elkerülése végett Balatonboglárra vezényelték a gyerekek szüleit is, így a nyári időszak után a tábornak egész napos elfoglaltságot nyújtó napközi jelleget adtak. Azok a gyerekek, akiknek nem volt hozzátartozójuk, internátusban laktak, vagy a lengyeltóti üdülőtelepen helyezték el őket. Balatonbogláron 36 pedagógus dolgozott, az iskola vezetője Henryk Urban, a lódzi gimnázium egykori igazgatója lett, aki a Lengyel Polgári Bizottság tagja volt; tisztességét 1941 nyarán dr. Piotr Jendrassik vette át. Kettőjük munkája adott végleges formát a lengyel középiskolai oktatásnak. Az itt működő pedagógusokat a nagy tanári gyakorlattal rendelkező szakemberek közül válogatták ki, és csupán négy volt közöttük, aki a háború előtt nem foglalkozott oktatással.

Az 1940/1941-es tanévben a gyerekek már elegendő számú, sokszorosított eljárással készült, lengyel nyelvű tankönyvet kaptak, az iskolát pedig közel ötezer kötetes könyvtárral szerelték fel. A gyerekek számára egész napos ellátást biztosítottak. A balatonboglári első tanévben az oktatás részben még a helyi iskola tantermeiben folyt, de 1941 őszére megkapták iskolának az átalakított katolikus művelődési házat. Itt már szakköri foglalkozások is folyhattak, az épületben a gyakorlati képzést szolgáló könyvkötő- és asztalosműhelyeket is létesítettek. Emellett rendszeresen sport- és kulturális

rendezvényeket szerveztek. Működött az amatőr színjátszó kör, amelynek előadásaira meghívták többi lengyel menekülttábor és a magyar-lengyel baráti társaságok képviselőit. A reáltárgyak oktatásának szempontjából nagy jelentőségű, hogy 1943-ban az egyik megszűnt budapesti gimnázium teljes fizikai és kémiai szertárát megvásárolták a tábor számára. A szertár megvásárlásában jelentős szerepet játszott Tomek Vince, a piarista rend magyarországi provinciálisa, aki más tanítórendek anyagi segítségét és adományait is szervezte. Balatonbogláron közel száz hozzátartozó nélküli gyerek élt – többségükben fiúk –, akik 1939 őszén kalandvágyból szöktek meg családjuktól, majd csatlakoztak a magyar határ felé áramló menekülökhöz. Őket internátusban helyezték el, de itt kaptak helyet a hamis igazolványokkal ellátott zsidó származású fiatalok is.

Az egykori diákok később szeretettel gondoltak vissza a Nemzeti Szállóban, a Három a kislány, a Lilla, az Augusztus, a Kastély, a Papp- és Eden-villákban, panziókban működött internátusokra. A tábor magas színvonalú oktató-nevelő munkájának hű tükré az itt szerkesztett és kiadott *Młodzież* című ifjúsági lap, amely általában 70–100 oldal terjedelmű volt. Első száma 1943. augusztus 28-án jelent meg, és kizárólag a tábor lakói írták. Tanulmányai és kisebb közleményei Lengyelország jövőjével, a magyarországi emigráció helyzetével, az Európa más területein élő lengyelek sorsával, életével foglalkoztak, erősítették a fiatalok körében a hazafias érzéseket. Az ifjúsági lap hazafias szellemére jellemző, hogy a német elhárítás figyelemmel kísérte a *Młodzież* megjelent számait, s a német tiltakozások visszatérő témája lett.

1941 őszére a balatonboglári lengyel gimnázium jól felszerelt iskola lett: a magyar társadalmi szervezetek és a Lengyel Polgári Bizottság jóvoltából a természettudományi tárgyakat jól felszerelt fizika-, kémia- és biológiatermekben taníthatták, amit kiegészítette az iskolai könyvtár. Itt több mint 4.600 kötetet gyűjtöttek össze, minden olyan könyvet, amely segítette a természettudományi és humán tárgyak oktatását.

A legtöbb helyet a szépirodalmi kötetek foglalták el, de úgy-szólván minden tantárgy-hoz voltak iskolai könyvek, számos idegen nyelvű munka is. A könyvtár gyarapítását lengyel, magyar és nemzetközi szervek – Vöröskereszt, YMCA stb. – segítették, adományaival és vásárlásaival gyarapította a Lengyel – Magyar Cserkészszövetség, az Országos Lengyel – Magyar Diákszövetség, de az 1938-ban alapított Lengyel Intézet is átengedte könyvtárának egy részét Balatonboglárnak. 1940-ben az előbbi intézet kiadta lengyel nyelven Mickiewicz Pan Tadeusz című művét, de ilyen tevékenységet folytatott a Lengyel – Angol Tanács, (Polish Relief Found), valamint az Ifjúsági Katolikus Kör (YMCA). A Lengyel – Angol Tanács 1940-ben fedezte 17 irodalmi munka lengyel nyelvű kiadását, így Prus, Żeromski, Sienkiewicz, Reymont stb. egyes műveinek megjelenését. Az YMCA fizette a lengyel tankönyvek megjelentetését, az idegen nyelvű tankönyvek kiadását. Itt jelent meg Csorba Tibor magyar nyelvkönyve, amelyből a lengyel tanulók megismerhették a magyar nyelv alapjait, majd a Tanuljunk magyarul! füzet sorozat, ugyancsak Csorba Tibor szerkesztésében.

A könyvkiadó vállalkozások munkáját kiegészítette a Lengyel Könyvtár elnevezésű házinyomda, amely 1940. június 1-én kezdte meg működését Balatonbogláron, az Erzsébet királynő utcában, majd 1943-tól a Ráskay Lea utcában működött. Hivatalosan nem volt kapcsolatban a balatonboglári lengyel iskolával, távol volt a község központjától. Magánvállalkozásként működött, ennek is köszönhette fennmaradását 1944 márciusában. Néhány ember megfeszített munkával szervezte meg, nyomdai felszerelését a Lengyel Polgári Bizottság vásárolta és fedezte a nyomdai költségeket. A könyvkiadás szerkesztője Jankowska Mária – Tadeusz Belczyński ezredes felesége – Pelczyńska álnéven, dr. Stefan Grzybowski professzor a háború után a Jagelló Egyetem rektora, valamint Stefan Jankowski és Antoni Brosz tanárok.

Már 1943 végéig – más-más példányszámban – 29 lengyel tan-

könyvet adtak ki, például Baliczki: Lengyel nyelvtan I.; Chrzanowski: Lengyel irodalomtörténet; A. Lewicki: Lengyel történelem; H. Pawłowski: Földrajz című munkáit; és ezen kívül latin, biológia, fizika és matematika tankönyveket. Megjelentetett több lengyel és világirodalmi művet is: Mickiewicz, Słowacki, Krainíski, Norwid, Tetmajer, Wyspiański munkáit, Homérosz Odüsszeáját is. Kiadták továbbá Ady Endre költeményeit, Áprily Lajos, Tamási Áron műveit, J. Kot és Herczeg Ferenc novelláit. A könyvtár alapításának gondolata katonai és politikai körökben született: itt sokszorosították a különböző katonai és más iratokat, kiadványokat, valamint a hamis iratokat, igazolványokat, a Magyar Külügyminisztérium lengyel nyelvű felhívásait. A kiadványokat Mészáros István külügyminisztériumi főtanácsos ellenőrizte és engedélyezte. A Lengyel Könyvtár sorozatában jelentek meg a balatonboglári Lengyel Gimnázium és Líceum ifjúsági lapjai is, így a Młodzież (Ifjúság) havi folyóirat, amelyet a tanulókból álló szerkesztőbizottság állított össze és a Rocznik Polaka na Węgrzech (Magyarországi lengyel évkönyv). A Lengyel Gimnázium és Líceum iskolai könyvtárát az igazgatói és a tanári szoba melletti helyiségben rendezték be, és az iskolai asztalosműhelyben készített polcokon helyezték a közel ötezer ezer kötetes gyűjteményt. A könyvtár felügyelő tanára Stefan Grochowski, a lengyel nyelv és irodalom tanára volt, segítői pedig kijelölt diákok voltak. A könyvtár rendelkezett leltárkönyvvel és katalógussal, s a kölcsönzésről szabályos nyilvántartást vezettek. Az igazgatói és a tanári szobában is voltak könyvek, ez a gyűjtemény az oktató-nevelői munkát segítő pedagógiai művekből állt. Az iskolai cserkészcsapatnak is volt saját – néhány száz kötetből álló – könyvtára, amelyet a Magyar Cserkészszövetségtől kaptak.

Magyarország német megszállása után, az 1944. március 19-ét követő hetekben többször is ellenőrizte a rendőrség a lengyel iskolát és a kollégiumokat, elsősorban a fizikaszertárban kutattak illegálisan működő rádió adó-vevő készülék után.

Az események bizonytalan kimenetelére tekintettel a tábor tanári kara vizsga nélkül adta ki a bizonyítványokat, s igazolta a még be nem fejezett tanévet. A tanulók többségét más táborokba irányították, és csak a hozzátartozó nélküli fiatalok maradtak, egy részük a somogyzentimrei nyári táborba került. A tanári kar többsége illegalitásba vonult. A német elhárítás letartoztatta Jendrassik igazgatót és hét társát, valamint velük együtt több diákot is, és elkobozta a tábor 12 ezer pengőt tartalmazó házipénztárát. A lefogottak Rewensbrück, Buchenwald, Mauthausen koncentrációs táboraiba kerültek, többen ott pusztultak. Balatonboglár és környékének lakossága vette védelmébe, mentette meg az ínségtől a tábor még ott bujkáló lakóit.

Sajnos a könyvtár a német megszállással és a lengyel iskola felszámolásával szétszóródott: az iskola épületét és az internátusokat átkutató német biztonsági szolgálatos katonák – fegyvereket keresve – a könyvtárat szétszórták, a gazdátlanra vált könyveket a helyi lakosság vitte el, s használta „alágyújtósnak”. Amikor az épület visszakerült a római katolikus plébániához, az egykori lengyel gimnázium felszerelési tárgyaiból már nem maradt semmi. Az épületet az 1950-es évek legelején művelődési házzá és könyvtárrá alakították át, de az átvételi leltárban nem szerepeltek könyvek.

Varga Béla és a lengyel menekültek

Varga Béla, a Magyar Nemzetgyűlés egykori elnöke, balatonboglári plébános, kilenc évtizedes életútja a magyar történelem nagy korszakait ívelte át, nagy események tanúja, gyakran formálója volt. Még balatonboglári plébánosként kapcsolódott be a Kisgazdapárt munkájába, 1939-től nemzetgyűlési képviselő, majd a második világháború alatt a magyar földre menekült lengyelek egyik védelmezője, a németekkel szembeni ellenállás részese volt. Ez utóbbi miatt Magyarország német megszállása alatt bujkálni kényszerült. Budapest ostromát a jezsuita kolostorban élte át, Wallenberggel együtt részt vett az üldözöttek mentésében. A szovjet katonai hatóságok 1945 januárjában letartóztatták, de szerencsés körülmények között megmenekült a biztos haláltól. 1945 márciusában bekapcsolódott a debreceni ideiglenes nemzetgyűlés munkájába. Pártja egyik vezetőjeként elősegítette a demokratikus erőket tömörítő Kisgazdapárt 1945. novemberi választási győzelmét, amelynek bevezetője az 1945. októberi budapesti helyhatósági választások voltak. A köztársaság kikiáltása után, 1946 februárjában a nemzetgyűlés elnöke lett. 1947 júniusában emigrációba kényszerült: Kovács Béla szovjet fogságba vetése és Nagy Ferenc miniszterelnök lemondása után letartóztatásától tartva külföldre menekült. Több mint négy évtizeden keresztül betöltötte az emigrációs magyar kormány szerepét betöltő Magyar Nemzeti Bizottmány elnöki tisztségét, a világ előtt képviselte a másik Magyarországot. 1991-ben hazatért, hogy – ha eljön az idő – a hazai föld fogadja be elfáradt testét.

Varga Béla 1903. február 3-án született a Győr megyei Börcsön,

paraszti családból. Erre mindig büszke volt, hiszen a magyar parasztság évszázadokon át a magyar nemzet igazi fenntartója, a magyarság szellemének őrzője volt. Szülei kiváló emberek voltak, gondosan nevelték fel öt gyermeküket. Varga Béla elemi iskoláit szülőfalujában végezte, ahol felfigyeltek tehetségére, így a győri Bencés Gimnáziumban folytatta tanulmányait. Ez a nyolc év döntő volt életében, itt határozta el, hogy pap lesz. Életét nem szerzetes tanárként, hanem falusi papként képzelte el, aki a magyar parasztság szellemi és anyagi felemelésén munkálkodik. Érettségi előtt állt diákként mélyen megrázta a trianoni békeszerződés, a területi elcsatolások és a politikai-gazdasági válság. Részt vett a Sopron környéki felkelésben, akik Ausztriával szembe szállva, elcsatolt területekért harcoltak. A Lajta Bánság ugyan komikus államalakulat volt, de felhívta a világ figyelmét az első világháborút lezáró békeszerződések ellentmondásaira. Ennek volt köszönhető, hogy a velencei megegyezés értelmében a Népszövetség Sopron hovatartozása érdekében népszavazást irt elő, amelynek eredményeként Sopron és környéke visszakerült Magyarországhoz. A diák Varga Béla meggyőződéses királpárti volt, de később a politikai realitás e meggyőződését megváltoztatásra kényszerítette. Érettségi után a veszprémi katolikus szemináriumban folytatta a tanulmányait, a papi pályán Andor öccse is követte, aki később társa lett az emigrációban.

1926-ban szentelték pappá, először Somlóvásárhelyen, majd Várpalotán volt káplán. Az utóbbi hely erős benyomást tett rá, hiszen itt találkozott a szervezett szociáldemokrata munkássággal, a magyar nép másik felemelkedésre váró rétegével. 1929-ben már Balatonbogláron volt plébános, ahol egy szegényes parasztházból átalakított templom várta az ifjú papot. Elhatározta a templom-építést, amelynek megvalósítására megnyerte Gaál Gasztont, a környék leggazdagabb földbirtokosát, a Kisgazdapárt alapítóját. A templom felépült, míg Gaál Gaszton és Varga Béla között valóban politikai barátság szövődött: azonosak voltak a magyar pa-

rasztság felemelésével, a földosztással, a polgárosodással és a szociális feszültségek feloldásával kapcsolatos nézeteik. Mindenek a megoldatlansága egy újabb diktatúrához, nemzetpusztító konfliktushoz vezet az országot. Varga Béla engedélyt kapott Rott Nándor veszprémi püspöktől a Kisgazdapárt munkájába történő bekapcsolódáshoz, ahol olyan nagy politikai pályát befutó emberekkel kötött barátságot, mint Tildy Zoltán, Nagy Ferenc, Kovács Béla. Gaál Gaszton halála után az ő irányításuk alá került az egyre népszerűbb párt.

Az 1939. évi választásokon a Kisgazdapárt 14 mandátumot szerzett, az egyik képviselő Varga Béla lett. A magyar politikai életet alapjaiban befolyásolta Európa politikai viszonyainak átrendeződése: a hitleri Németország nemcsak a Párizs-környéki békerendszer megváltoztatását követelte, hanem Európa politikai térképének újrarajzolása mellett szélsőséges indulatokat gerjesztett. A németterjeszkedésnek sorra estek áldozatul a szomszédos kisebb államok, küszöbön állt az újabb világháború. E helyzetben nehéz volt közép-utas, mérsékelt politikát folytatni, amikor Hitler „megígérte” az elcsatolt területek visszaadását, gazdasági segítséget stb. Csehszlovákia feldarabolása után Lengyelország következett, ami új fejezetet jelentett a magyar-lengyel kapcsolatokban és személy szerint Varga Béla életében is. A lengyel-német háborúból bátran kimaradó, következetes lengyelbarát Teleki Pál és kormánya visszaverte a nyílt és burkolt német nyomást, és Berlin határozott ellenzése ellenére nemcsak befogadta a lengyel katonai és polgári menekültek közel százezres tömegét, hanem részükre olyan szociális, kulturális, művelődési lehetőséget biztosított, ami páratlan volt a korabeli Európában. Sőt, a katonai erő evakuálásának segítségével jelentős szerepe volt a francia földön újjáalakult lengyel haderő megszervezésében.

Természetesen a Teleki kormány politikája komoly veszélyeket rejtett magában, Németország bármikor megszállhatta Magyarországot, olyan németbarát kormányt segítve hatalomra, amely hűségeen követi Berlin akaratát, teljesíti követeléseit. A Teleki-kabinet

tehát nem mehetett a végsőkéig, hiszen a nemzetgyűlésben a jobboldal erős nyomást gyakorolt rájuk lengyelbarát politikájuk miatt. A kormány valóban mindent megtett a menekültekért, de a németek miatt bizonyos „formaságokat” fenn kellett tartani – így például az internálást, a katonai táborok őrzését, az országon belüli mozgás korlátozását, a lengyelek továbbszökésének hivatalos tiltását. E feszültségek levezetésében nagy szerepet szánt az ellenzéknek, a civil szerveződéseknek, az egyházaknak stb. A menekültek gondozását, az állami és a külföldről jövő segítség koordinálását id. Antall József kormánybiztos, a Belügyminisztérium IX. osztályának vezetője, Baló Zoltán ezredes, a Honvédelmi Minisztérium XXI. Osztályának parancsnoka intézte, míg mellettük fontos szerepet játszott Kudar Lajos csendőrezredes, illetve nem kis mértékben Osváth László, Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter legbelsőbb munkatársa és tanácsadója.

A menekültügyet hosszabb távra kellett megtervezni. 1939 őszén nem lehetett látni a háború végét, kiterjedésének határait, így a magyar földre menekült lengyelek (később az itt menedéket kereső franciák, olaszok, délszlávok stb.) részére nyugodt életet kellett teremteni.

Az első menekültcsoportok megjelenése idején a magyar kormány még nem rendelkezett határozott lengyel menekültpolitikával, csak elvi jelentőségű elképzeléseket dolgozott ki. Azt határozottan kijelentette, hogy maradéktalanul betartja és betartatja a genfi egyezményeket, senkit nem ad ki Németországnak. 1939. szeptember 15.-én elvi jelentőségű döntés született, amely kimondta, hogy a menekültügy szociális kérdés is, amely kérdést a Belügyminisztérium és a Honvédelmi Minisztérium intézi. Ez a döntés véglegesen megerősítette, hogy a lengyel menekültügy nem rendőri, hanem szociális kérdés, egyúttal meghatározta a második világháború idején a magyar földre menekült idegenek sorsát is. A hazánkba menekült lengyelek többsége 1940 tavaszára távozott, csatlakozott a lengyel emigrációs kormány Nyugaton új-

jászervezett hadseregéhez. A nálunk maradt katonai és polgári személyek végleges „táborokba” kerültek, kialakultak érdekvédelmi, kulturális egyesületeik, megteremtődtek az oktatás, az egészségügyi ellátás feltételei, az egyéni megélhetés lehetőségei. 1940 tavaszától a lengyel menekültek munkavállalási engedélyeket kaptak, így mód nyílt a táborokon kívüli életük megszervezésére.

A lengyel emigráció nyugodt életének biztosítása keretében különös figyelmet kellett szentelni a fiatalok tanulási feltételeinek megszervezésére. E kérdés megoldása viszont nem tartozott a genfi egyezményekben vállalt kötelezettségek sorába, erre nem kötelezte semmi sem a magyar hatóságokat. Az iskolaszervezésben külön szerepet kaptak a magyar és a lengyel szervezetek, az egyházak, az önkormányzatok és az „egyéni” kezdeményezések. A második világháború éveitől közel harminc lengyel elemi iskola működött magyar területen. Jelentősebb gondot okozott a középiskolások oktatása, hiszen ez szakképzett tanárokat is igényelt. 1939 októberében a Belügyminisztérium utasítására Balatonzamárdiban mintegy négyszáz lengyel fiatal számára Lengyel Ifjúsági Tábor néven lengyel tanrendű és oktatási nyelvű középiskolát állítottak fel. Ezt 1941 nyarán Balatonboglárra helyezték át. Oka nemcsak a német követség tiltakozása volt, elsősorban nem rendelkeztek megfelelő kollégiumi épületekkel, az oktatás számára sem felelt meg az átengedett épület.

Már a balatonzamárdi tábor megszervezésében is nagy szerepet vállalt Varga Béla plébános, de amikor a végleges feloszlás veszélye fenyegette a lengyel középiskolát, elsősorban neki volt köszönhető a Balatonboglárra való áthelyezés. A lengyel tábor megmentése érdekében igénybe vette képviselői „súlyát” is, tárgyalt Teleki Pál miniszterelnökkel, igen gyümölcsöző kapcsolatot épített ki id. Antall Józseffel is. A balatonboglári lengyel tábor nemcsak helyiség-, hanem anyagi vonatokkal is járó kérdés volt. Az akkor épült Katolikus Művelődési Ház épületét átengedte iskolai célokra, plébániai épületeket átalakított kollégiumoknak, bérbe vett ősztől tavaszig üresen álló nagyobb nyaralókat, panziókat. Ezek bérleti költségeit

a Belügyminisztérium IX. osztálya biztosította, hasonlóan a gyerekek ellátását is. Varga Béla megszervezte az egyházi támogatást, ami nemcsak pénzügyi, hanem „természetbeli” segítség volt. (Ruházat, felszerelési tárgyak, könyvek, tanszerek stb., télen például fűtőanyag.)

A lengyel emigráció legális szervezetei, elsősorban a Lengyel Polgári Bizottság, gondoskodott a megfelelő színvonalú tanszemélyzetről, a tankönyvekről, a lengyel tanrendszerinti oktatás tárgyi és szellemi feltételeiről. Balatonboglári táborban állandóan 400 körüli fiatal tartózkodott, az oktatást két szinten – elemi és középiskolai – szervezték meg, a lengyel tantervek szerint folyt az oktatás. A tananyag magyar nyelv és magyarság ismeretének tárgyával bővült. Ezt bizonyítja, hogy a Balatonbogláron érettségi bizonyítvány szerzett fiatalok jelentős része magyar felsőoktatási intézményekben továbbtanult, illetve a háború befejezése után gondtalanul tanulhatott tovább lengyel egyetemeken.

A balatonboglári lengyel gimnáziumban lengyel menekült zsidó gyerekek is tanultak, természetesen keresztény papírokkal. Kiváló ifjúsági élet folyt a táborban: jelentős volt a sportélet, az énekari munka és az amatőr színjátszás. A lengyel emigráció életében fogalommá vált a balatonboglári lengyel gimnázium, amely nemcsak oktatási intézmény volt, hanem a lengyel hazafias szellem ápolásának és a magyar-lengyel barátság szorosra fűzésének helye is.. A balatonboglári lengyel élet középpontjában Varga Béla állt, aki a fiatalok valóban apjukként szerettek.

Varga Béla neve hamarosan hihetetlenül népszerűvé vált a lengyel nyílt és titkos szervezetek körében. Balatonbogláron polgári lengyel tábor is működött, amelyben nemcsak a lengyel gimnáziumban tanuló gyerekek szülei lakhattak, de itt pihentek meg a titkos futárok, a lengyel emigráció vezetői, többek között Edmund Fietowitz, a titkos lengyel bizottság elnöke. Balatonbogláron működött az emigráció lengyel bírósága, amely a menekültek között felmerült vitákat rendezte.

Varga Béla lengyelmentő munkája nem korlátozódott csak a lengyel gimnáziumra. A Kisgazdapárt képviselőjeként a Nemzetgyűlésben is képviselte és védte a lengyel menekültek érdekeit. A kormányzati körökkel együttműködve kezdeményezőként lépett fel a legkülönbözőbb lengyel ügyekben. Igen lényeges szerepet játszott a titkos lengyel ellenállással kapcsolatos ügyekben. Ebbe beletartozott a hamis igazolványok kiadása, a lengyel zsidók mentése, a németek által körözött személyek átjuttatása a határon, ezen túlmenően még a lengyel emigráns kormány titkos üzeneteit is segítette a célba érkezésében. Ilyen eset volt például az ún. Celt-ügy, amikor a lengyel futárt maga kísérte el Svájcba, kockáztatva életét. A másik nevezetes esetben Stanisław Mikołajczyk lengyel miniszter (1943-tól az emigrációs kormány elnöke) fiát bújtatta Balatonbogláron, majd juttatta el szüleihez.

Varga Béla lengyelmentő tevékenységének másik fontos területet a menekült zsidók hamis papírokkal való ellátása, bújtatása és külföldre menekítése volt. A németek pontosan tudták, hogy a balatonboglári lengyel gimnázium tanulóinak nem csekély része keresztény papírokkal ellátott zsidó fiatal volt, de az időközben Balatonboglárra helyezett francia katonai tábor lakói között is szép számban voltak bujkáló zsidók. Nem véletlenül kellett Varga Bélának 1944. március 19-e után a homokkomáromi kolostorban elbújni, ahová Mindszenty József veszprémi püspök segítette elvonulni. A német felderítő szolgálat pontosan tudta Varga Béla tevékenységének minden vonatkozását, így a biztos letartóztatás és halálos ítélet várt volna rá. Mindszenty különben támogatta Varga Béla politikai tevékenységét, mivel a Kisgazdapárton belül a katolikus vonalat erősítette papi mivoltával. Még a német megszállás előtt kanonoki stallumot adott neki, s akkor a veszprémi püspökség legfiatalabb kanonokjának számított. A homokkomáromi búvóhely olyan tökéletes volt, hogy a Gestapo sem bukkant Varga Béla nyomára. Sokan halottnak vagy fogolynak hitték.

1944 novemberében Varga Béla Budapestre jött, a jezsuiták

pesti kolostorában bújt meg. Itt kapcsolatot teremtett nemcsak a fővárosban bujkáló kisgazdapárti vezetőkkel, hanem az üldözötteket mentő szervezetekkel, valamint Raul Wallenberggel is. Pest felszabadulása után Varga Bélát a szovjetek elfogták és a kispesti Hiss-villában őrizték, ahová Malinovszkij marsallal való megbeszélés ürügyén vitték. A kihallgatók elsősorban arról faggatták, hogy mit tud a katyáni eseményekről, e vonatkozásban milyen lenygel információkkal rendelkezik. Végül elengedték, és utóbb Debrecenben az ideiglenes nemzetgyűlés képviselője lett. Itt találkozott ismét a Kisgazdapárt legendás vezetőivel, Tildy Zoltánnal, Kovács Bélával, Nagy Ferencsel.

Budapestre történt visszatérése után a Kisgazdapárt legnagyobb feladatának az ország életének újraindítását, valamint az őszi országgyűlési választásokra való felkészülést tekintette. A Kisgazdapárt köré nemcsak a hagyományos támogatók tömörültek, hanem az ország lakosságának mérsékelt, középutas politikát kívánók jelentős része is. Így valóban a Szövetséges Ellenőrző Bizottság és az országban állomásozó szovjet hadsereg támogatását és bizalmát élvező Magyar Kommunista Párt legnagyobb ellenfelének számított. Az biztos, hogy a polgári erők választási előkészületeit, rendezvényeit mindenütt akadályozták, a szovjet katonák zaklatásai kisérték. Ennek ellenére 1945 októberében Budapesten a helyhatósági, majd novemberben az országos választásokon a Független Kisgazdapárt elsőprő választási győzelmet aratott. A helyhatósági választásokon elért sikert Varga Bélának, a fővárosi választmány elnökének vezetésével érték el. Az országos választások eredményeként a parlamentbe került összes pártból felálló koalíciós kormány elnöki, valamint az országgyűlés elnöki tisztsége a Kisgazdapárt képviselőjét, Tildy Zoltánt és Nagy Ferencet illette. Ekkor Varga Béla az államfői tisztséget gyakorló Nemzeti Főtanács egyik tagja, pártja alelnöke volt.

A demokratikus erők a demokrácia kereteit akarták megteremteni, míg a Rákosi Mátyás vezette kommunista-szociáldemokrata

irányzat részben a polgári erőket akarta megosztani, másrészt a szovjet típusú társadalmi-gazdasági formát, a maguk hatalmát építgették. Számos válságot, éles politikai összezapást idéztek elő, ha kellett erőszakkal távolítottak el politikusokat a politikai és a közéletből. A legnagyobb összeütközés az államforma megválasztása ügyében volt, amelynek végén 1946. február 1.-én kikiáltották a köztársaságot, az elnök Tildy Zoltán, a miniszterelnök Nagy Ferenc, míg a Nemzetgyűlés elnöke Varga Béla lett.

A Nemzetgyűlés élén Varga Béla minden bölcsességére, politikai taktikai érzékére szükség volt, hogy a parlamenten belül fenntartsa a demokratikus rendet, megvédje a képviselői tekintélyt, mentelmi jogát. A békeszerződés megkötése után (1947 február) mind világosabbá vált, hogy a hatalomra törő baloldal céljainak megvalósítása előtt „felesleges” akadályként állnak a meggyengített polgári demokratikus pártok. Vezetői közül pedig Nagy Ferenc, Tildy Zoltán és Varga Béla. Kovács Ferencet a szovjet hatóságot bebörtönözték, Nagy Ferencet svájci tartózkodása alatt lemondásra kényszerített, emigrációba kényszerítették. Valóban napok kérdése volt, hogy Varga Béla is követi sorsukat. Éppen Dinnyés Lajos miniszterelnöki megbízása körüli tárgyalásokon kapta a hírt, hogy napokon belül letartóztatják. Még hazautazott Balatonboglárra, ahol őt felkereste Bánás László veszprémi püspök és az ország elhagyására szólította fel, egyben a menekülés útját is előkészítette. Még azon az éjszakán (1947. június 2.-án) elhagyta az országot, Kismartonon és Bécsen át Salzburgba, az amerikai zóna egyik bázisára érkezett. Innen Svájcra és Írországra keresztül 1947 augusztusában az Egyesült Államok földjére léphetett.

Érkezése idején a magyar emigráció politikai értelemben rendkívül sokszínű volt. Feltétlenül szükség volt a demokratikus erők összefogására, egy „emigrációs kormány” megalakítására, hogy az a nyugati demokráciák előtt képviselje a magyar érdekeket, távol a hazától ápolják a függetlenség, a szabadság eszméjét. Már 1947 augusztusában egyértelművé vált, hogy ennek vezetője Varga Béla,

a nemzetgyűlés elmenekült vezetője lehet, aki nem mondott le hivatali tisztségéről, ugyanakkor jelentős amerikai, angol és francia kapcsolatokkal is rendelkezett, és igen népszerű volt az ugyancsak erős és népes lengyel emigráció körében is. A hivatalosan 1949-ben megalakult Magyar Nemzeti Bizottmányt nemcsak az Egyesült Államok kormánya, hanem az ENSZ legkülönbözőbb szervezetei is elismerték. Varga Béla kezdeményezője lett a Szabad Európa mozgalomnak, szerepe volt a Szabad Európa Rádió megszervezésében is. Amíg Magyarország hivatalosan nem rendelkezett ENSZ-tagsággal, addig a Magyar Nemzeti Bizottmány volt a világ előtt a másik Magyarország képviselője, de 1955 után is kikérték véleményét. A Magyar Nemzeti Bizottmányt az amerikai kormányzat anyagilag is támogatta.

1956 októberében Varga Béla a forradalomnak nyújtandó segítséget szervezte, majd a menekültek megsegítését. Ezekben a napokban szervezték meg a menekültügyi bizottságot, amely segítette a magyarok befogadását a világ minden országába. 1957-ben Strassbouban megalakult a Magyar Forradalmi Tanács, amely egy év múlva beolvadt a Magyar Nemzeti Bizottmányba, illetve Magyar Bizottság néven átalakult. Ennek vezetője Varga Béla lett, amely nemcsak egyesítette a magyar demokratikus és forradalmi erőket, hanem szerepet kapott az ENSZ-nek az 1956-os forradalmat kivizsgáló bizottsága munkájában. Nagy része volt abban, hogy az ENSZ Közgyűlése a Szovjetuniót agresszornak minősítette a magyarországi eseményekkel kapcsolatban.

A Magyar Bizottságnak továbbra is fontos szerepe maradt különböző magyar ügyekben, így például a Szent Korona hazahozatalával kapcsolatban 1979-ben. Az 1980-as években azonban változások következtek be: sokan hazatértek az emigrációból, a magyar emigráció neves egyéniségei elhunytak, a Szovjetunió meggyengülésével itthon lazultak a diktatúra keretei. Varga Béla ekkor már súlyos beteg volt, de teljes szellemi frissességgel követte a magyar eseményeket. Nagy örömmel köszöntette az 1990. ápri-

lisi választások eredményét, a demokratikus erők győzelmét. Élete nagy pillanatának tartotta, amikor a szabadon választott országgyűlésnek visszaadhatta tisztségét. Ezzel nemcsak az emigráció évei fejeződtek be, hanem megszűnt a Magyar Bizottság is, amelynek – jogelődjével együtt – negyvennégy évig állt az élén.

1991-ben végleg hazatelepedett, előbb Balatonbogláron élt, majd betegsége miatt Budapestre költözött. 1995. október 13-án hunyt el, szeretett boglári templomában helyezték örök nyugalomra.

Orsós Ferenc és a katyíni tömegsírok azonosítása

Több mint 70 év távlatából is mindenkit megdöbbsent az 1940 április–májusában Katyínbán lemészárolt több ezer lengyel tiszt drámája, s az a minősíthetetlen nagyhatalmi cinizmus, amellyel a második világháború főszereplői az emberi sorsokat „kezelték”. Ez éppúgy vonatkozik a Szovjetunióra, mint a propagandalehetőséget „kihasználó” goebbelsi náci sajtógépezetre, a szövetségi érdekekért az igazság elhallgatására törekvő Angliára és az Egyesült Államokra.

Katyín „történelmi utóélete” sajátos dráma. Gondoljunk Andrzej Wajda „Katyín” című filmjének megrázó jeleneteire: feleségek, gyermekek, testvérek azért szenvednek, mert szeretteik földi életüket a katyíni tömegsírban végezték, németek és szovjetek egyaránt olyan nyilatkozatra kívánják kényszeríteni őket, hogy „Katyín nincs és nem volt”. Gondoljunk a varsói helyőrségi templom megrázó katyíni emlékművére, a megfeszített Krisztus lehajol a térdelő, megkötözött fejbe lőtt lengyel katonáért.

Katyín sokáig tabunak számított, elsősorban a szovjet érzékeny társországokban, legfőképpen Lengyelországban. Hogy Katyín, e bajjóslatú helységnév (a 'kat' lengyelül hóhért is jelent) mit takar, azt a legeldugottabb lengyel faluban tanuló kisiskolásnak is tudnia illett – legalább a szájhagyomány változó tartalmú elbeszéléseinek szintjén. A történelmi tényből sejtelmes, tiltott és titokzatos mítosz lett, amelynek a rendszerváltozás vetett véget: a végnapjait élő Szovjetunió – akarva, nem akarva – 1990-ben bevallotta bűntettét.

Nem célom a katyíni dráma részletes feltárása, csak a bizonyítás ismertetése.

Katyń nem volt?

A lengyel ellenállás és az emigráció vezetői gyanakodtak valami-féle gyanús ügyre a szovjet fogságba esett lengyel tisztekkel kapcsolatban, de feltételezni sem merték azt, ami valóban megtörtént velük.

1942 nyarán a lengyel hadsereg hírszerzése olyan adatokra bukkant, hogy a szmolenszki térségben – a helyi lakosok elbeszélése szerint – lengyel katonákat végeztek ki. Ezt erősítette meg az a hír, ami e térségbe vezényelt lengyel kényszermunkásoktól származott: a helyi lakosoktól hallott szóbeszéd ellenőrzésére éjszaka néhányan kiszöktek a közeli erdőbe, s a fiatalabb fák között, a talaj dúsabb növényzete, illetve a föld egyenetlensége miatt próbaásást végeztek, s lengyel tisztek tetemeire bukkantak. A sírt visszahanolták és ágakból készített kereszttel jelölték meg. A későbbiekben az is kiderült, hogy a helyi lakosok szóltak a német katonai parancsnokságoknak ezekről a sírokról, de a németek nem tulajdonítottak jelentőséget az ügynek.

1943 januárjában – kegyetlen hideg tél volt – éhes farkasok kaparták ki a sírok egy részét. A rőzsegyűjtő helybeliek a látottakat újra jelentették a német hatóságoknak, akik ellenőrizték is a bejelentést. Ekkor elindult a XX. század legborzalmasabb gyilkosságának a feltárása, s ennek nyomán egy, az egész világot meg-rázó botrány.

Az orvosi szakmai szemle

A próbaásások után a helyi német parancsnokság a felsőbb berlini parancsnoksághoz fordult, szakembereket kérve a rejtélyes sírok feltárásához. A katyíni erdőben feltárt sírok törvényszéki orvosi vizsgálatainak irányítását és a szakmai munka megszervezését, valamint felügyeletét Leonardo Conti birodalmi egészségügyi főnök

felügyelte alá helyezték, de már a munka elején több szakértői orvosi bizottság munkájára is építeni akartak.

Leonardo Conti (1900–1945) orvos, birodalmi egészségügyi főnök. 1923-ban szerzet orvosi oklevelet Erlangenben, sebészetből szerzet szakorvosi vizsgát, 1925–1933 között a berlini gyermekkórház főorvosa, 1927-től tagja a Nemzeti Szocialista pártnak, 1933-tól a porosz, 1934-től a Birodalmi Népegészségügyi Hivatal főnöke (ez az egészségügyi minisztériumnak megfelelő szervezet). Az eutanázia-program szervezője, amiért a Nürnbergben működő Nemzetközi Bíróság elé akarták állítani. Börtöncellájában felakasztotta magát.

Amint tavaszodni kezdett, több száz szovjet hadifoglyot rendeltek a területre, ők a fizikai munkát végezték, a német propaganda szerint a „bűnösöket” jelenítették meg a szörnyű gyilkosságok színhelyén.

A Wehrmacht Egészségügyi Főnöksége 1943. március 29-én a katyni térségbe rendelte Wolfgang Quersdorf orvosezredes és Gerhard Buhtz igazságügyi orvosszakértőt, orvosezredest. Buhtz szabad kezet kapott a munkatársak megválasztásában.

Gerhard Buhtz (1896–1944) orvos, egyetemi tanár, igazságügyi orvos szakértő. 1923-ban Heidelbergben szerzett orvosi oklevelet, a bresloui egyetem kórbonctani, majd igazságügyi orvostani intézetben működött, 1936-tól egyetemi tanár, a közlekedési balesetek orvosi szakértője. 1938-tól katonaeorvos, 1940-től a Közép Német Hadsereg-csoport egészségügyi főnöke. Leonardo Conti bízta meg a katonai feltárás igazságügyi orvostani vezetésével. 1944-ben Ukrajnában elesett. Nevéhez több értékes szakmunka és szakkönyv fűződik, amelyeket a tudományos bibliográfiák részletesen felsorolnak.

A döntést megelőzően a magasabb német parancsnokság csak német szakemberekkel kívánta a feltárást elvégeztetni, végül is úgy döntöttek, hogy a lehető legnagyobb nemzetközi részvétellel és a lengyel területen feltalálható lengyel szakemberek bevonásával akarják a feladatot megoldani. Így Buhtz nem véletlenül választotta közvetlen munkatársának a krakkói egyetem kórbonctani tan-székének volt másodprofesszorát, Marian Wodzińskit.

Marian Wodziński (1911–1986) orvos, egyetemi tanár, igazságügyi orvostani szakértő. Kiemelkedő képességű kutató, aki tényleges vezetője lett a katyni sírfeltárásoknak, amiért 1945-ben – kollaboráció vádjával – a szovjet katonai hatóságok elfogatási parancsot adtak ki ellene. Sikerült külföldre menekülni, Londonban telepedett le, s 1947-ben kiadta a 'The Katyn forest' (London, 1947) c. alapvetésnek számító, első orvosi könyvet Katyőről.

Két asszisztens, Wiktor Kaliciński és Stefan Piekowski.

Wiktor Kaliciński 1910-ben végzett a lwówi egyetem orvosi karán, az osztrák-magyar közös hadsereg orvosi karából lépett át a lengyel hadseregbe. Egy időben a varsói katonaorvosi akadémián, a sebészeti tanszéken volt docens. Nem azonos azzal a Wiktor Kaliciński (1885–1940) orvosőrnaggyal – Piłsudski marsall egykori orvosával –, akinek maradványait éppen Katyńban emelték ki a tömegsírból.

Wodziński és munkatársai hivatalosan a Lengyel Vöröskereszt kiküldött szakértői voltak, személyes biztonságukat a Nemzetközi Vöröskereszt biztosította.

A Lengyel Vöröskereszt Katyńba rendelte még Kazimierz Skaczyńskit is, aki a lengyel hadsereg ezredese volt.

Kazimierz Skaczyński (1887–1962) lengyel hivatásos tiszt, ezredes, a Lengyel Vöröskereszt főtitkára. Párizsban műegyetemet, Antwerpenben kereskedelmi főiskolát végzett. Az első világháború idején a Lengyel Légiónak tisztje, 1920-ban belépett a lengyel hadseregbe. 1943-ban a lengyel kormány felhatalmazásával, a Nemzetközi Vöröskereszt védelme alatt érkezett Katyńba. 1945-ben elfogató parancsot adtak ki ellene, ezért Londonba menekült. Kanadában telepedett le, mérnökként dolgozott.

Később ő fogalmazta meg a feltárás jelentését, amit 1945-ben lengyelül, később angolul is közzétettek. A jelentés szerint Wodziński és munkatársai összesen 2800 holttest azonosítását végezték el. A kilenc lengyel törvényszéki szakorvost „Feltárási Orvos Csoport”-ként emlegetik a jegyzőkönyvek és a jelentések.

Az akkori lengyel valóságot jellemzi, hogy ők azonosították Katyńban

két volt krakkói kollegájuk holttestét is, a kórbonctani intézet volt docensét, Stanisław Ścieskit és Zygmunt Szantrachot, akik a mozgósításkor a lwówi helyőrségben kaptak katoniorvosi beosztást, a kozilelski táborban őrizték őket. Nevük szerepel a katyíni mártírok listáján. Az igazságügyi orvostani „bázisintézetnek” a krakkói törvényszéki orvostani intézetet jelölték ki, amelyet – Jan Olbrzycht professzor letartóztatása után – Janina Kowalczyk vezetett.

Jan Olbrzycht (1890–1962) orvos, egyetemi tanár, igazságügyi szakértő. A krakkói egyetemen végzett 1913-ban, az első világháború alatt az osztrák-magyar közös hadsereg katoniorvosa, 1920-ban magántanár, rendkívüli tanár 1923-tól, 1936-tól ny. r. tanár az igazságügyi orvostani tanszéken. Kiemelkedő tudású szakember, 1940-ben az auschwitzi koncentrációs tábor foglya, 1945 őszétől ismét ő vezette az orvostani intézetet.

A helyszínen Wodziński irányításával tábori laboratóriumot, s kórbonctani részleget szerveztek, valamint megteremtették mindazokat a feltételeket, amelyek az igazságügyi orvostani vizsgálatokhoz voltak szükségesek. Rövid idő alatt nyolc sírt tártak fel, több az 1920-as éveken az erdőben épített NKVD-tisztségviselők által használt üdülő közelében volt. Ezt az épületet – az adott időben – NKVD-katonai parancsnokságként használták, a látható nyomok alapján annak alagsorában hajtottak végre a lengyel tisztek tömeges kivégzését. A helyszínen készített törvényszéki orvostani anyagokat – a sírleletekkel együtt – a krakkói törvényszéki orvostani intézetbe szállították. Itt kezdték meg szakszerű feldolgozásukat: a sírleletek (a holttesteknél talált igazolványok, jegyzetek, naplók, személyes tárgyak stb.) csoportosítását, ládába rendezését.

A németek előtt is ismert volt, hogy a lengyelek több tízezer lengyel tisztet keresnek az oroszokon, ezért is lett rendkívül fontos az ügy, amikor a sírokban lengyel tisztek maradványait találták meg.

Az 1990-es években a lengyel sajtót bejárta az a hír, ami később igaznak bizonyult, hogy Gerhard Buhtz a breslauer igazságügyi orvostani intézetében négy koponyát helyezett el a katyíni sírfeltárásból. Ezt –

mivel az intézetben dolgozók tudták a koponyák eredetét – szekrénybe zárva őrizték, nehogy a szovjet, majd a kommunista államhatalom elvigye onnan. Az 1997-ben Bolesław Popielski professzor felfedte a négy koponya meglétét és bemutatta a sajtónak. A dokumentumok szerint 1943. május közepén repülő egységében elföldelt női holttestet találtak, amelynek koponyáját Buhtz a breslauer egyetem igazságügyi orvostani intézet gyűjteményében helyezte el. Ezt és más katonai koponyát őrizte meg Popielski professzor. Hosszas bizonyítási eljárás – Jerzy Kawecki számítógépes vizsgálata – után 2005. november 4-én derült ki, hogy a koponya teljes bizonyossággal az Janina Lewandowska (1908–1940), Józef Muśnicki tábornok leányának koponyájával, aki zeneművészeti főiskolát végzett, majd a légierőnél távirásként szolgált. Orosz fogságba esett, a kozielski táborban tartották fogva. Azonosított koponyáját – gránit urnában – 2005-ben eltemették Lusowóban, a családi sírboltban. Bebizonyosodott, hogy a szovjetek nőket is meggyilkoltak Katyńban.

Ezekben a napokban a lengyel Főkörmányzóság lengyel sajtója csak a megtalált lengyel tömegsírokról írt, kész listákat közöltek a megtalált katonai igazolványok szerint azonosított katonákról. 1943. április 10-én Varsóban és Krakkóban a németek lengyel értelmiségieket és civil személyeket gyűjtöttek össze és vittek el Katyńba, hogy saját szemükkel lássák a lengyel tisztek tetemeit. Többek között ide „vezényelték” Ferdynand Goetel és Józef Mackiewicz lengyel írók.

Ferdynand Goetel (1890–1960) lengyel író. 1943-ban a lengyel kormány által Katyńba delegált Lengyel Vöröskereszt küldöttség tagja, amiért 1945-ben a szovjet katonai hatóság elfogató parancsot adott ki ellene. Előbb a krakkói ferences kolostorban bujkált, majd holland útlevéllel Londonba menekült. 1946-ban Londonban telepedett le, jelentős munkákat jelentetett meg Katyńról.

Józef Mackiewicz (1902–1985) író, újságíró. A második világháború alatt a németek által engedélyezett vilnai 'Gońcu Codzienny' munkatársa, és mint e lap tudósítója volt Katyńban. 1945-ben a szov-

jet hatóságok kollaborációval vádolva letartoztatási parancsot adtak ki ellene, amiért külföldre menekült. Számos jelentős tanulmányt írt a katyíni mérszárlásról.

Ide kérették Stanisław Jasiński krakkói plébánost is, utóbbi a visszahantolásnál elvégezte a temetési szertartást és beszterelést. A lengyel területeken döbberet és elkeseredett hangulat lett úrrá, nem tudták kit gyűlöljenek jobban a két – a volt és az akkori jelen – megszálló közül.

Berlin 1943. április 13-án adott ki hivatalos közleményt a katyíni gyilkosságokról, tíz-tizenkétezer holttestről szóltak, úgy vélték, ez a létszám pontosan megegyezik a lengyel tiszteket őrző volt három tábor lakóinak létszámával. Goebbels is elemében volt: „Személyesen adtam utasítást arra, hogy vitessenek minél több újságíró és lengyel értelmiségit a leletek színhelyére, hadd győződjenek meg a saját szemükkel arról, mi vár rájuk, ha megvalósulna sokak vágya, ha a bolsevisták legyőznék a németeket.” A hír tényleg megdöbberentette a szövetségeseket, elsősorban az angolokat, akik a lengyel kormánnyal kapcsolatban kínos helyzetbe kerültek.

A londoni lengyel kormányhoz és főparancsnoksághoz olyan hírek érkeztek, hogy a szovjet földön felálló lengyel hadsereg sorában nagy a felháborodás, mivel rájöttek, miért nem kaptak pontos választ társaikról. A lengyel kormány a Nemzetközi Vöröske-reszthez fordult a katyíni sírok kivizsgálása érdekében. Kérelmüket április 17-én nyújtották be a Nemzetközi Vöröske-reszt genfi központjában, de Berlin ezt már hivatalosan is kérte április 16-án. A németek semleges országokból hívtak szakértőket, biztosítva azt, hogy nem akadályozzák munkájukat, minden segítséget megadnak nekik. 1943. április 20-án a lengyel kormány magyarázatot kért Moszkvától, amelyre április 21-én érkezett válasz: a szovjet kormány a fasisztákkal való együttműködéssel vádolta meg az emigráns Sikorski-kormányt, majd öt nappal később, április 26-án a Szovjetunió megszakította a diplomáciai kapcsolatot a lengyelekkel. A német kormány – miután a Nemzetközi Vöröske-reszt

nem fogadta el a német kérelmet – nemcsak a Lengyel Vöröskereszt újabb orvoscsoportjának helyszíni munkáját engedélyezte, hanem – teljes biztonságát garantálva – meghívta Sikorski tábornokot is a sírok megtekintésére.

A lengyel vöröskeresztes orvoscsoport egy része szintén Krakóból érkezett, elsősorban kórboncnokok, törvényszéki orvosok, létszámuk – a munkájukat segítő asszisztensekkel együtt – 20 fő lehetett. Ugyanakkor a német parancsnokságok gondoskodtak arról, hogy a német fogságba esett angol, amerikai és ausztrál hadifogoly orvosokból is delegációkat állítsanak össze és Katyńba vigyék őket szakmai szemlére.

A lengyel Feltárási Orvos Csoport öt teljes hétig dolgozott Katyńban, későbbi visszaemlékezések szerint a német katonaosvosok semmiféle nyomást nem gyakoroltak rájuk, az adott területen szabadon mozoghattak, bár az idevezényelt német őrség bizalmatlan volt velük szemben.

A tényleges feltárási és törvényszéki orvosi munka 1943. április 29. és június 3. között folyt, azután a nagy hőség és a közelgő szovjet csapatok miatt felfüggesztették az exhumálásokat, s június 7-ére visszatemették a gödröket.

A sírfeltárások eredménye

A szakértői munkába bevont Nemzetközi Vöröskereszt védelme alatt álló speciális nemzetközi orvosebizottság 12 tagból állt, amelynek ismert tagjai voltak: Orsós Ferenc (Magyarország), Helge Tramsen (Dánia), Alexandru Birkle (Románia), François Naville (Svájc), Vincenzo Mario Palmieri (Olaszország), Eduard Miloslavić (Horvátország), Herman Maximilien de Burlet (Hollandia), Arno Saxén (Finnország), Arthur Speerles (Belgium), František Šubík (szlovák), František Hájek (cseh), Alekszej Markov (Bulgária) – mindannyian szakterületük elismert művelői voltak.

A bizottság ismertebb tagjai:

Helge Andreas Boysen Tramsen (1910–1979) a koppenhágai egyetem igazságügyi orvostani intézetének professzora. A Nemzetközi Vöröskereszt hívta meg a vizsgáló bizottságba; a háború után visszautasított mindenféle nyilatkozatot.

Alexandru Birkle (1896–1986) román egyetemi tanár, a bukaresti egyetem professzora, akit a Nemzetközi Vöröskereszt kért fel a nemzetközi orvosi bizottságba, Románia szovjet elfoglalása után nem távozott, sőt az új rend mellé állt. Emlékezetes nyilatkozata után állásában maradt.

François Naville (1883–1968) svájci orvos, a genfi egyetem igazságügyi orvostani intézetének vezetője, egyetemi tanár. 1928-tól állt intézete élén, az igazságügyi orvostan területén főleg a holttestek földalatti bomlási folyamatával foglalkozott. 1946-ban 'Affaire Katyń' címmel könyvet adott ki a feltárásról.

Vicenzo Mario Palmieri (1899–1994) orvos, igazságügyi szakértő, a nápolyi egyetem patológiai intézetének professzora, egyetemi tanár. 1951-ben vallomást tett a – Katyńban történtek vizsgálatára összehívott – ENSZ-bizottság előtt. Harcos antikommunista lett.

Eduard Miloslavić (1884–1952) horvát igazságügyi orvos szakértő, egyetemi tanár. A Nemzetközi Vöröskereszt kérte fel a nemzetközi orvosi bizottságba. A háború utolsó szakaszában elmenekült Horvátországból, kórboncnok főorvosként élt az USA-ban.

Herman Maximilien de Burlet (1883–1957) orvos, igazságügyi szakértő, a groningeni egyetem orvosi karának embriológia- és anatómiatanára.

Arno Saxén (1900–1952) finn orvos, igazságügyi szakértő, a helsinki egyetem professzora. 1918-ban végzett Helsinkiben, 1940-től egyetemi tanár, a kórbonctani intézet igazgatója.

Arthur Speleere (1870–1951) svájci orvos, a genfi egyetem szemészprofesszora. A Nemzetközi Vöröskereszt tanácsadója, így kérték fel a nemzetközi orvosi bizottságba.

František Šubík (1903–1982) szlovák igazságügyi szakértő, a po-

zsonyi Komenský Egyetem kórbonctani intézetének igazgatója, egyetemi tanár. A szovjet hatóságok őt is rá akarták bírni nyilatkozatának visszavonására, de ennek megtételére kifogásokkal élt; állásvesztése után vidéki orvosként élt. 1952-ben Ausztria amerikai zónájába menekült, majd az Egyesült Államokba ment. Egy ditroiti kórház főorvosaként működött.

Frančišek Hájek (1886–1962) cseh kórboncnok, egyetemi tanár. A prágai egyetem igazságügyi orvostani intézetének munkatársa, 1930-tól egyetemi tanár. A német megszállás alatt is intézetében működött, a második világháború után, szovjet hatásra visszavonta nyilatkozatát a katyíni mézárálással kapcsolatban, megtartotta egyetemi katedráját.

Alekszej Markov Bulgáriából érkezett orvosszakértő, aki később szovjet fogságba esett.

Az orvoscsoporthoz csatlakozott az ugyancsak a Nemzetközi Vöröskereszt védelme alatt álló lengyel katonai orvoscsoporthoz – Antoni Stefanowski orvosezredes, Henryk Kaszur orvosezredes és A. Jaworowski orvosezredes –, akik a német megszállás előtt hazájukban törvényszéki orvos szakértőként működtek. Ugyancsak ekkor érkeztek a tömegsírok megtekintésére a hadifoglyokból összeállított amerikai, angol, kanadai és ausztrál katoniorvosi küldöttség is. A Nemzetközi Orvosjogi Bizottság 1943. április 20–30. között dolgozott a helyszínen, illetve a nem olyan messze levő Szmolenszkben.

A nemzetközi orvospozitív megérkezése idejére nyolc sírgödört tártak fel, összesen 2738 személyt azonosítottak, közöttük 22 civil személyt, több tábornokot és több száz magas rangú tisztet. A legnagyobb sírgödörben 2564, míg a legkisebben – a nyolcas számúban – 120 holttestet találtak. (Az 1940. április–májusi tömegmészárlásnak magyar mártírja is van: Korompay Emánuel tartalékos lengyel százados, aki a Harkov melletti tömegsírban nyugszik.)

A teljes feltárásból kitűnt, hogy a több rétegben egymáson

nyugvók mindegyike tarkólövéstől vesztette életét. A lövések többsége 7,65 vagy 6,35 milliméteres Walther típusú kézifegyverből származik. A holttestek elhelyezkedése arra utalt, hogy többségüket már a sírba kerülés előtt kivégezték, majd vagy sorban elhelyezték a markolókkal kiásott gödrökbe, vagy gépkocsiplatókról bedobálták őket. Tapasztaltak olyan „elhelyezkedési” formákat is, mintha billenős teherautókról borították volna őket a sírgödörbe. A holttestek elhelyezkedéséből arra is következtettek, hogy a sírgödör szélén állókat hátulról belelőtték a sírgödörbe. A ruházatokból látható volt, hogy „fokozatosan”, nem egy napon végeztek velük, hiszen a legalsó rétegben még téli ruházat, a felsőkben viszont már nyári ruházat foszlányait találták meg.

Egy sírban 8–10, de volt olyan is, ahol 12 réteg holttest volt. Majdnem minden holttesten megtalálható volt a speciális – csak az orosz biztonságiak által alkalmazott – fojtókötés, ami a nyakra és a bokára kötött hurok volt, amit azért raktak fel a kivégzett személyre, hogy a tarkólövés sikertelensége esetén a rángatózó test önmagát fojtja meg. A koponyákon esett lövés bemeneteli nyílása minden esetben ugyanazon a helyen volt, utalva arra, hogy kivégzésben járatos személyek hajtották végre az ítéletet. A későbbi tanúkihallgatások arra adtak bizonyítékot, hogy voltak kivégzések a szmolenszki városi börtön pincéjében, a katyíni NKVD parancsnokság alagsorában és természetesen a helyszínen is.

A sírfeltárásnál talált tárgyakat, igazolványokat, naplót, levelet külön gyűjtötték, ezek alapján állapították meg a személyazonosságokat, illetve a holttestek ruházatából katonai rangjukat. Volt olyan napló, amelyet szinte az utolsó óráig vezettek, és a gnyezdovoi állomás megjelölésével ért véget. A személyes okmányok és a különböző tárgyak (fényképek, levelek, gyűrűk, bicskák stb.) „gazdagsága” arra utal, hogy a kivégzésre kirendelt katonák az ellenőrzési feladatukat sietve végezték el, vagy az ellenőrzésre nem is került sor. Érdekes azonban, hogy órát alig találtak a lengyel holttesteknél.

A feltárást végző orvoscsoport a nemzetközi orvosi bizottság megérkezése előtt a helyszínen jelentős számú holttestet boncolt fel és azonosított, több ezres mennyiségben készítettek mikroszkópos metszeteket, keresve – függetlenül a látható tarkólövéstől – a halál körülményeit, az agónia hosszát, illetve a földben való lét okozta elváltozásokból a kivégzés idejére kerestek támpontot. Következtetéseiket a nemzetközi orvosi bizottság rendelkezésére bocsátották.

A kirendelt nemzetközi orvosi bizottság feladata volt – a kapott anyagból és a maguk által végzett boncolások adataiból – megállapítani a kivégzések feltételezett idejét és módszerét. Az egységes álláspont kialakítása érdekében egyéb eszközöket és módszereket is igénybe vehettek.

Ilyen eszköz volt például a helyszínre küldött botanikus csoport, akik nemcsak a sírokba került növénymaradványokat vizsgálták meg, hanem a sírok fölé telepített, majd kivágott fák évgyűrűi alapján következtettek a kivégzés idejére. Ugyanis a telepített fák évgyűrűinek rajzolatai megszakadnak, majd folytatódnak az átültetés után, s ebből lehetett a három évvel azelőtti átültetésre következtetni. Ez valójában Orsós Ferenc „ötlete” volt, hiszen nem volt „tilos” a feladatról információkat begyűjteni, illetve javaslatot vagy kérést feltenni. Orsós professzor a feladat elvállalása után kérte a botanikai vizsgálatot, ami ugyan nem volt ismeretlen a bűnügyi vizsgálatokban, de nem alkalmazták általánosan, főleg a katonai vizsgálódásoknál nem.

Orsós Ferenc szerepe

A felkért bizottságban valóban Orsós Ferenc volt a legnagyobb szaktekintély, aki a lőtt sebek elismert szakértőjének számított. Gyakorlott igazságügyi és törvényszéki orvostani szakértő volt, a törvényszéki orvostanban a legtöbbet idézet szakértőként jegyezték a nevét.

Orsós Ferenc 1879. augusztus 22-én született német származású polgári családban. A család eredeti neve Spindl volt, amit magyarosítottak. Orvosi tanulmányait Kolozsvárott végezte, orvosi oklevelét 1905-ben kapta meg. Végzése után Kaposváron a megyei kórház kórboncnok orvosa, 1909-től főorvos, 1914-től a budapesti orvosi karon a törvényszéki orvostan tárgyköréből magántanár. 1914 őszén katonai szolgálatra hívták be, az orosz frontra vezényelt tábori kórház sebész főorvosa, majd kórházparancsnoka. A tábori „sebészkedés” későbbi pályafutására kihatással lett, hiszen a tábori kórházba kerültek többsége lőtt sebbel rendelkezett, így nagy gyakorlati tapasztalatot szerzett a golyó okozta sebek roncsolódásáról és következményeiről. Ez a sebészi gyakorlat jelentősen hozzájárult Orsós lőtt sebekkel kapcsolatos hatalmas ismereteihez, nemcsak a rehabilitáció, hanem a halált okozó vonatkozásaival kapcsolatban is. 1917-ben fogságba esett és az Urálon túli fogolytáborba került, ahol továbbra is orvosként működött. A bolsevik forradalom után a foglyokat részben magukra hagyták, ekkor számos társával együtt gyalog indult haza, és – kalandos út után – 1918 májusában ért haza.

Valóban „időben ért haza”, mert még június 10-én meghívták a Debrecenben megalapított Tudományegyetem orvostudományi karán alapított kórbonctani tanszék élére, szabad kezét kapva az intézet megszervezése és személyi állományának meghívására. 1936-ig állt az intézet élén, 1921-ben létrehozta a debreceni Törvényszéki Orvostani Intézetet.

Orsós debreceni tevékenysége alatt olyan tudományos eredményeket mondhatott magáénak, amelyek nemzetközi szinten is kiemelkedők voltak. Tudományos munkássága öt kötetben kiadásra került, elismertségét öt monográfia és emlékkönyv is jelzi.

Jelentős eredményeket ért el a sérülések keletkezési mechanizmusa, a tüdő szöveti szerkezete és annak kóros elváltozásai, a gerincoszlop patológiája, a lép szerkezetének, a nyakszirtrcsont fejlődésének, a daganatok különféle formáinak kutatásában. Tevé-

kenysége több hazai és külföldi tankönyv hivatkozási adata lett. A vitális és postmortális sérülések vizsgálatában, saját korában úttörőnek számító megállapításokat tett, széleskörű szakirodalmi munkásságot fejtett ki. 1919–1921-ben, majd 1933–1935-ben az orvosi kar dékáni, 1923–1924-ben a rektori méltóságot viselte, majd 1935-ben elfogadta a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem orvosi karán a törvényszéki orvostani intézet egyetemi tanári tisztségét és az intézet vezetését.

1928-ban a MTA levelező, 1940-ben rendes tagja lett, tagjai sorába hívta a hallei Német Természettudományi Akadémia, a finn Duodecim Orvosegyesület, a Német Patológusok Társasága, a párizsi Anatómiai Társaság, a Német Törvényszéki Orvostani Társaság. 1930-ban elnyerte a Corvin-láncot, 1944-ben az MTA Nagyjutalom Érmét.

Valóban jelentős szerepet játszott a politikai közéletben is, így elnöke volt a Magyar Orvosok Nemzeti Egyesületének, az Antibolsevista Ifjúsági Tábor Nemzetvédelmi Akadémiájának, amelynek 1944 májusától elnöke is lett, valamint tagja volt a Magyar–Német Társaság igazgatóságának (1944–1945). Később szemére vetették, hogy felsőházi tag is volt (1941–1945), de ide, mint akadémikus és mint a MONE elnöke került be.

Az utókor ellentmondásos személyiségnek ítélte meg: a kórbonctan és a törvényszéki orvostan területén nemzetközileg is elismert szaktekintély volt, akadémikus, aki az 1941. évi ún. Fajvédő törvény vitájában eléggé félreérthető beszédet mondott, genetikai ismeretei a kor tudományos eredményeit nem tükrözték egészében. Részben ennek alapján zárta ki tagjai sorából a Magyar Tudományos Akadémia és esetleges rehabilitálásának is ez lett az akadály.

Ettől függetlenül 1945 őszén az ellene felhozott legsúlyosabb vád a katyáni vizsgálóbizottságban való részvétel, valamint az, hogy a Budapest ostroma előtt Németországba kitelepített magyar orvosi kar dékánja lett, s mindvégig követte az egyetemet, majd a

németországi amerikai zónában kért menedéket. Itthon a katyíni szakvéleménye miatt háborús bűnössé nyilvánították és népbíró-sági vádat emeltek ellene.

A fentiek alapján bizton lehet állítani, hogy Orsós Ferenc nem politikai nézetei, hanem elismert szaktudása alapján került be a 12 tagú nemzetközi bizottságba, a helyszínen majdnem félszáz tetem felboncolásánál volt jelen, illetve maga végezte el, igen gondosan tanulmányozta a Butz-féle metszeteket.

A Nemzetközi Bizottság együttes szakvéleményt adott ki, amelyben elsősorban Orsós szakismereteire alapozott véleményt összegzett, amiből félreérthetetlenül kirajzolódott Orsós álláspontja a halál okairól, az időpontról és az elkövetők megnevezéséről.

Tény, hogy sem a bizottság, sem pedig Orsós nem lett „népszerű” a szovjetek előtt. 1945 februárjában a Pestet elfoglaló szovjet csapatok egy különleges egysége Orsós Ferenc intézeti irattárának szinte teljes anyagát elvitték, főleg a Katyínnal kapcsolatos iratokat keresték. Megbízható adat van arra, hogy ez az anyag a Szövetséges Ellenőrző Bizottság zuglói központjába került, majd innen a Szovjetunióba vitték. Később az Oroszország és Magyarország között létrejött új államközi szerződés értelmében a Magyar Országos Levéltár által kért dokumentumok listájára ez az anyag is felkerült.

A Nemzetközi Orvosi Bizottság végső véleményének megfogalmazása előtt megállapodott abban, hogy a bizottsági tagok egymástól függetlenül a továbbiakban egyénileg nem nyilatkoznak, csak közösen tehetnek újabb nyilatkozatot. Ezt Orsós a későbbiekben szigorúan megtartotta, illetve a többiek is addig, amíg nem kerültek szovjet fogságba.

A bizottság véleményétől függetlenül sokakban kétely merült fel a németek által bizonyított tényekkel kapcsolatban, s továbbra is azt hitték, hogy nem az oroszok művelték ezt a szörnyűséget. Goebbels ezzel kapcsolatban azt írta naplójába: „Londonban mélységes megdöbbenést váltott ki a német propaganda, annak sikere. Egyszerre repedéseket látnak a szövetség falán, ami eddig nem hittek”.

Újabb feltárás Katyńban és ami azután történt

1943 nyarán, alighogy a szovjet hadsereg elfoglalta Szmolenszk térségét és rendeződött a helyzet, 1944. január 16. és 23. között Nyikolaj Burgyenko neurológusprofesszor, igazságügyi szakértő és a moszkvai I. sz. Orvostudományi Egyetem tanára vezetésével egy szovjet orvosi és szakértői bizottság kezdte vizsgálni a tömegsírok áldozatait.

Az újabb feltárást ekkor német hadifoglyokkal végeztették el, fordított szellemben, mint 1943 tavaszán. A feltáráshoz „kivezényelték” egy ismert közéleti személyekből álló bizottságot, amelynek tagja volt – többek között – Alekszej Tolsztoj író, az NKVD-nek alárendelt Orosz Ortodox Egyház ukrainai exarchája, Nyikolaj kijevi és halicsi metropolita, Gondurov NKVD-tábornok, Kalasnyikov fegyverszakértő, Szurov tábornok, a hadsereg orvosfőnöke, valamint Prozorovszkij, Szmoljanyikov, Viropajev, Svajkov és Siemienowski törvényszéki szakértők, bírók és egyetemi tanárok.

A sírokból mintegy kilencszáz tetemet emeltek ki. Megállapították, hogy a kivégzéseket 1941 szeptembere körül hajtották végre, s az elkövetői az Ahrens ezredes vezette 537. számú német ezred egyik zászlóaljának katonái voltak. (Ahrens ezredes neve azért került a szovjetek érdeklődésének középpontjába, mivel 1943 januárjában éppen az ezredes zászlóalja fedezte fel a farkasok által feldúlt sírokat.) A szovjet propaganda érdekében a vádak alátámasztására a környékbeli lakosságból nyilatkozatokat „szereztek be” és sajtótájékoztatókon ismételték a vallomásokat.

A szovjetek által közzétett „igazság” igazolására az oldalukon harcoló lengyel hadsereg legmagasabb parancsnokait – közöttük Zygmunt Berling tábornokot is – Katyńba vezényelték, hogy a szovjetek által emelt emlékművet megkoszorúztassák velük. Az ügy pikantériája, hogy Berling tábornokot csak a vak véletlen mentette meg, hogy nem került maga is a tömegsírok egyikébe: Berling is e kozielski tábor foglya volt, a kivégzések megkezdése

előtt vezényelték el a táborból, mivel jelentkezett a szovjetek parancsnoksága alatt szerveződő lengyel hadseregbe.

A katyíni feltárás dokumentumai nem sokáig maradtak a krakkói törvényszéki orvostani intézet épületében, mert a közelgő szovjet hadsereg elől menekülni kellett. Az orvosi anyagot törésmentesen ládába rakták, a nem orvosi vonatkozású dokumentumokat pedig a német katonai parancsnokság kész volt a hozzátartozóknak átadni, de ezek többsége is ládában maradt. Ezért a lengyel ellenállás krakkói parancsnoksága bármi áron meg akarta szerezni ezeket a dokumentumokat, amelyből sikerült több ládányi anyagot kimenteni.

Az orvostani intézet vezetője, Werner Beck a katyíni anyagot – önmaga védelme érdekében – a közeledő amerikai hadseregnek akarta átadni. A szovjet csapatok közeledésének hírére az anyagot előbb Breslauba (Wrocław) szállította, majd innen Radebeulba, ahol egy raktáros felgyújtotta a ládákat.

Werner Beck (1896–1950) orvos, egyetemi docens, igazságügyi szakértő. 1922-ben szerzett orvosi oklevelet Erlangenben, kórboncnok, majd igazságügyi szakértő. 1926-tól tagja a Nemzeti Szocialista Pártnak, majd belépett az SS-be is. 1934-től a Breslaui Igazságügyi Orvostani Intézet docense, 1939 őszén megbízták a volt krakkói igazságügyi orvostani intézet vezetésével. Rettegett alakja lett a német megszállásnak, sok lengyel orvost és értelmiségit vitetett koncentrációs táborba. Egyik német felügyelője lett a katyíni obduktiónak, 1945 tavaszán megkísérelte az amerikai hadseregnek eljuttatni a katyíni feltárás dokumentumait. Amerikai fogságba esett, nem sokkal szabadulása után elhunyt. A Közép-Európát elfoglaló szovjet csapatokkal érkező NKVD-osztagok – többek között – összefogdosták azokat, akiknek valamilyen közük volt a katyíni feltárásokhoz. Fogságukba került a nemzetközi bizottság tagjai közül Markov bolgár, Birkle román és Hájek cseh professzor. Ők „nyilvánosan bevallották tévedésüket”, sőt Birkle azt állította, hogy egyenesen Orsós Ferenc kívánságára írta alá a jegyzőkönyvet.

A szovjetek minden körülmények között szerették volna elfogni Orsóst is, keresték Budapesten is, feldúlták és elvitték intézeti levéltárát, s a beszerzett „vallomások” alapján az amerikai katonai hatóságoktól kiadatását kérték. Az amerikai hatóságok nem adták ki, haláláig védelmük alatt állt, Svédországban élő leányát is – évente egyszer – az amerikai hadsereg különleges védelme alatt látogatta meg. Orsós élete valóban veszélyben volt, ezért mindvégig betartotta a Nemzetközi Orvosi Bizottság által tett fogadalmat, nem nyilatkozott az ügyről, kerülte a nyilvánosságot.

A szovjetek elől Angliába menekült Marian Wodziński is, aki 1947-ben Londonban feltűnést keltő szakmai kötetet jelentetett meg a katyni feltárásokról. Ugyancsak kalandos úton menekültek el Lengyelországból Kazimierz Skaczyński, Józef Mackiewicz és Ferdynand Goetel is, akik az emigrációban hatalmas publicisztikai tevékenységet fejtettek ki a katyni mészárlásról.

Akik valamilyen módon kapcsolatban voltak Katyínnal, azok valóban veszélyben voltak: 1945 februárjában a Budapestet elfoglaló szovjet hadsereggel érkező NKVD-egységek letartóztatták Varga Béla plébánost, a Független Kisgazdapárt egyik vezetőjét, későbbi nemzetgyűlés elnökét, s a Katyínnal kapcsolatos ismereteiről faggatták. Az adott erre okot, hogy 1943 tavaszán plébániáján bújtattott egy Celt nevű lengyel futárt, majd akit a pap fivére útlevelével Svájcba kísért. A szovjetek joggal feltételezték erről a futárról, hogy Katyínnal kapcsolatos információkat vitt a londoni lengyel kormányhoz. Varga Bélát a szovjetek elengedték, ennek oka talán abban keresendő, hogy döntő bizonyíték hiányában nem akartak konfrontálódni a formálódni látszó magyar politikai pártokkal. Más vonatkozásban viszont Varga Bélának a szovjetek előtt is ismert szerepe volt az üldözött zsidók megmentésében.

A nürnbergi perben a szovjetek Göringet vádolták a katyni gyilkosság megszervezésével, 1945. július 1-én a vád megerősítésére szemtanúkat idéztek a tárgyalásra: a tanúk belesültek vallomásaikba, az igazi szenzációt az jelentette, hogy önként megjelent

a bíróság előtt Ahrens német ezredes, akit a szovjetek a gyilkosság közvetlen végrehajtásával vádoltak. Ahrens dokumentumokkal bizonyította, hogy sem 1941 nyarán – ez volt a katyíni mészárlás szovjetek által megadott időpontja –, sem később nem tartózkodott Katyín környékén a parancsnoksága alatt álló 537. sz. híradós zászlóalj, az egység 1942 végén állomásozott ezen a környéken. Ezután a nemzetközi bíróság kivette az ügyet a per anyagából.

Hosszú csend után 1951. szeptember 18-án az Egyesült Államok Képviselőháza különbizottságot hozott létre a katyíni események tisztázására. Nyolcvanegy tanút hallgattak meg, köztük az egykori nemzetközi orvosi bizottság tagjai közül Palmierit, Tramsent, Orsóst, Neville-t és Miloslavićot. Az 1952. december 22-én kelt döntés a Szovjetuniót tette felelőssé a gyilkosságokért. Természetesen a szocialista országokban megindult a sajtókampány, a tiltakozó hadjárat az „amerikai koholmány” ellen.

Az biztos, hogy a legfelsőbb szovjet vezetés számára továbbra is megoldatlan ügy volt Katyín kérdése. Állítólag 1956. október végén Hruscsov azt ajánlotta Gomuľkának, hogy a lengyelek szovjetellenes indulatainak lecsillapítására mondják ki az igazságot Katyínról, a felelősséget hárítsák Sztálinra, Berijára, Mierkuľovra és az NKVD-re. Ezt állítólag Gomuľka azzal hárította el, hogy ennek a bejelentésnek beláthatatlan következményei lennének a Szovjetunióra nézve.

Irodalom

- Antall József, id.: Lengyel menekültek Magyarországon a második világháború alatt. Bp., 1946.
- Antall, József sen.: Schronienie uchodzców. Wspomnienia i dokumenty. Zebral, opracował i przedmowa opatrzył Károly Kapronczay. Warszawa, Fronda, 2009.
- Antall József [ifj.]: Gondolatok a lengyel menekültügyről. In: Az orvostörténész, művelődéstörténész és tudományszervező Antall József írásaiból. Összeáll.: Kapronczay Károly, Gazda István. Bp., 2012. MOT–SOMKL–MATI.
- Barátok a bajban. Lengyel menekültek Magyarországon 1939–1945. Szerk.: Antal László, T. Olszanski, J. R. Nowak. Lektorálta: Antall József, Juhász Gyula, Kapronczay Károly. Bp., 1985. Európa. (Emlékezések)
- Boros Zsuzsa: Német fogságból menekült francia hadifogolyok Magyarországon a második világháború alatt. Történelmi Szemle. 1978. 3. sz.
- Braham, Randolph L.: A magyar holocaust. I–II. Bp., 1988. Gondolat.
- Braham, Randolph L. (szerk.) Tibori Szabó Zoltán közreműködésével: A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája. I–III. Bp., 2007. Park.
- Braham, Randolph L.: A népirtás politikája. A holokauszt Magyarországon. 3. bőv., átd. kiad. I–II. Bp., 2015. Park.
- Braham, Randolph L.: A holokauszt Magyarországon hetven év múltán. Történelem és emlékezet. Bp., 2015. Múlt és Jövő Kiadó.

- Budzinski, Franciszek: Lengyel Gimnázium és Líceum Balatonzamárdiban és Balatonbogláron. Boglárlelle, 1989.
- Budzinski, Franciszek: Polacy na uczelniach węgierskich w latach II. wojny światowej. Kraków, 1993.
- Csorba Helena i Tibor: Ziemia węgierska azylem polaków 1939–1945. Warszawa, 1985.
- Davies, Norman: Lengyelország története. Bp. 2006. Osiris.
- Duraczyński, Eugeniusz: Rząd Polski na Uchodźstwie. 1939–1945. Warszawa, 1993.
- Duraczyński, Eugeniusz: Polska 1939–1945. Dzieje polityczne. Warszawa, 1999.
- Felczak, Wacław: Powrót i legenda. Warszawa, 1966.
- Frojimovics Kinga: Egy embermentő példája? Id. Antall József és a lengyelországi zsidó menekültek Magyarországon a második világháború idején. Századok, 2014. 4. sz.
- Gazda István, id: A magyarországi lengyel katonai táborok postája, 1939–1944. Piliscsaba – Bp., 2000. Magyar Tudománytörténeti Intézet.
- Gonda László: A zsidóság Magyarországon 1526–1945. Bp. 1992. Századvég Kiadó.
- Huszár Károly (szerk.): Magyarország és Lengyelország. Magyar–lengyel kapcsolatok a történelemben, kultúrában és gazdasági téren. 2. kiad. Bp. – Warszawa, 1936. Athenaeum.
- Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája. 1919–1945. Bp., 1969. Kossuth.
- Kahler Frigyes – M. Kiss Sándor: Forradalom és szabadságharc Magyarországon. 1956. Bp., 2002. Korona.
- Kállay Miklós: Magyarország miniszterelnöke voltam. I–II. Bp., 2012. Európa Könyvkiadó.
- Kapronczay Károly (szerk.): Magyarok és lengyelek, 1939–1945. Menekültügy. Bp., 1991. Gondolat.
- Kapronczay Károly: Akkor nem volt Lengyelország. Bp., 1992. Magvető.

- Kapronczay Károly: Lengyel katonák magyar földön. Bp., 1994. Zrínyi.
- Kapronczay Károly (szerk.): A nemzetgyűlés elnöke volt. Varga Béla vallomása életútjáról. Bp., 1998. Mundus.
- Kapronczay Károly: Refugees in Hungary. Shelter from strom during world war II. Toronto–Buffalo, 1998. Corvinus.
- Kapronczay Károly: A magyar–lengyel történelmi kapcsolatok évszázadai. Bp., 2000. Mundus.
- Kapronczay Károly: Út a lengyel rendszerváltozáshoz. Valóság, 2007. 1. sz.
- Kapronczay Károly: Lengyel menekültek Magyarországon 1939–1945. Bp., 2009. Mundus.
- Kapronczay Károly: A magyar–lengyel és lengyel–magyar orvosi-közegészségügyi kapcsolatok múltjából, 1945-ig. Bp., 2013. Magyar Tudománytörténeti Intézet.
- Kapronczay Károly: Józef Piłsudski (1867–1935). Valóság, 2013. 4. sz.
- Kapronczay Károly (szerk.): Orvosok az 1956-os forradalomban és szabadságharcban. Egészségügyiek a forradalomtól a megtorlásig – naplók, iratok, egykorú dokumentumok tükrében. Bp., 2017. Sajtó alá rend.: Gazda István. Magyar Orvostörténelmi Társaság.
- Kapronczay Károly: Lengyelország és a lengyel–magyar kapcsolatok 20. századi történetéből. Sajtó alá rend.: Gazda István. Bp., 2018. Johan Béla Alapítvány, Kőbányai Önkormányzat, Magyar Tudománytörténeti Intézet.
- Komorowski, Tadeusz: Armia Podziemnia. London, 1985.
- Kovács Endre: Magyarok és lengyelek a történelem sodrában. Bp., 1973. Gondolat.
- Kovács István: Csoda a Visztulánál és a Balti-tengernél. A XX. századi lengyel történelem sorsfordulói. Bp., 2006. Európa.
- Kovács István: A barátság anatómiája. Írások a magyar–lengyel kapcsolatokról és a lengyel kultúráról. 1–2. köt. Bp., 2007–2009. Széphalom Könyvműhely.

- Kovács István: Honvédek, hírszerzők, légionisták. A szabadságharc lengyel résztvevőinek életrajzi lexikona, 1848–1849. Bp., 2015. Magyar Napló
- Kovács, István: Cud nad Wisłą i nad Bałtykiem. Piłsudski – Katyń – Solidarność. Warszawa, 2016. Muz. Historii Polski.
- Kovács István, Mitrovits Miklós: Magyar emlékek Lengyelországban. Bp. 2017. Antall József Tudásközpont.
- Laczkó András (szerk.): Menekültek a jövőért. Boglárlelle, 1989.
- Lagzi István (szerk.): Tanulmányok a magyarországi lengyel emigráció történetéből, 1939--1945. Bp., – Szeged, 1979. JATE.
- Lagzi István: A német megszállók által üldözött lengyel menekültek Romániába menekítése Szeged–Makó környékén 1944 tavaszán. Szeged, 2009. Móra Ferenc Múzeum.
- Lagzi István: Lengyel katonák evakuációja Magyarországról, 1939–1941. Bp. – Szeged – Varsó. 2015. METEM.
- Lagzi István: Lengyel menekültek munkahétköznapi Magyarországon, 1939–1944. Bp. – Szeged – Warszawa, 2016. Szerzői kiad.
- Lengyel–magyar kapcsolatok a második világháború időszakában. Szerk.: Maria Zima, Gurka Dezső. Bp., 2019. Gondolat.
- Lubczyk, Grzegorz: A lengyel Wallenberg. Henryk Sławik és idősebb Antall József története. Ford.: Józsa Péter. Bp., 2004. Széphalom Könyvműhely.
- Lubczyk, Grzegorz: Három nemzet elfeledett hőse: Henryk Sławik. Ford. Szenyán Erzsébet. Bp., 2009. Széphalom Könyvműhely.
- Menekültek menedéke. [id. Antall József emlékezése.] Emlékek és iratok. Egy magyar humanista a 20. században. Összeállította, bevezette és szerkesztette: Kapronczay Károly. Bp., 1996. Mundus.
- Menekült rapszódia. Lengyelek Magyarországon 1939–1944. Emlékiratok a bujdosás éveiből. Bp. 2000. Bev.: Grzegorz Lubczyk. Utószó: Kapronczay Károly. Széphalom Könyvműhely.

- Paczkowski, Andrzej: Fél évszázad Lengyelország történetéből. 1939–1989. Bp. 1997. 1956-os Intézet.
- Perényi József: Lengyelország története. Bp., 1960. Gondolat.
- Polsko-brytyjska współpraca wywiadowcza podczas II. wojny swiatowej. T-1–2. Warszawa, 2004–2005.
- Ránki György: A Harmadik Birodalom árnyékában. Bp, 1988. Magvető.
- Szokolay Katalin: Lengyelország története. Bp., 1997. Balassi.
- Tischler János: A lengyelek és 1956. Varsó, 2006. Magyar Intézet.
- Tomcsányi János: Lengyelország. Vázlatok és tanulmányok. Bp., 1932. Studium.
- Topolski, Jerzy: Lengyelország története. Bp., 1989. Gondolat.
- Újpestery Elemér: Végállomás Lisszabon. Bp., 1987. Magvető.
- Varga Endre: Magyarok a Lengyel Légióban. 1914–1918. Valóság, 2015. 12. sz.
- Venetianer Lajos: A magyar zsidóság története. Előszó: Raj Tamás. Sajtó alá rend.: Gazda István. Bp. 1986. Könyvért. (Reprint)
- A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról. 1933–1944. Szerk.: Ránki Gy., Tilkovszky L., Juhász Gy. Bp., 1968. Kossuth.

Tartalom

id. dr. Antall József Lengyel menekültek Magyarországon a háború alatt

Néhány gondolatörredék id. Antall Józsefről (Kapronczay Károly)	7
id. dr. Antall József bevezetője	15
I. Magyarország diplomáciai ellenállása a lengyelelles német törekvésekkel szemben	19
A németek végső célja Lengyelországgal	19
Első német kísérletek Magyarország megnyerésére a lengyel akcióhoz	19
Teleki Pál miniszterelnök, a magyar ellenállás első irányítója	20
„Hízegő” német ajánlatok	22
A magyar államtanács határozott és gyors állásfoglalása	23
Magyarország a németbarát Szlovákia lengyelelles akcióját sem szolgálja ki	24
Angol elismerés Magyarország kifogástalan politikájáért	24
II. Lengyel menekültek helyzete Magyarországon a háború elejétől 1944. március 19-ig, vagyis Magyarország német megszállásáig	25
Lengyel menekültek váratlan beözönlése magyar területre Első intézkedések	25
Magyar–Lengyel Menekültügyi Bizottság alakulása és ennek szerepe a lengyel menekültek első megsegítésében	26
A menekültek fogadtatása a határon	26
Katonai menekültek fogadása és lefegyverzése	27
III. Lengyel katonai és polgári menekültek intézményes ellátásának megszervezése	29
Katonai menekültek	29

A katonai internáló táborok szervezete és élete	30
A magyar katonai hatóságok tiszteletben tartják a londoni lengyel kormány kívánságait, a katonai internáltakat illetően	32
A lengyel katonai internáltak összeköttetése és kapcsolatai a lengyel polgári menekültekkel és a külvilággal	33
IV. Lengyel katonák „evakuációja” magyar segítséggel	
Franciaország és a Közel-Kelet felé	34
Az angol és francia rádiók s a lengyel hazafias szervezetek felhívásai	34
A magyar társadalom segítsége az evakuációban	35
Magyar állami vezető tisztviselők is tevőlegesen támogatják az evakuációt	36
Az evakuáció számadatai	37
Általános számadatok a magyarországi lengyel emigrációról	38
V. Polgári menekültek intézményes elhelyezése és ellátása	40
Polgári lakótelepek	41
A polgári menekültek ellátása	42
Menekültek munkavállalási joga	43
A magyar hatóságok megvédik a lengyel dolgozók érdekeit	44
VI. A lengyel menekülteket támogató egyéb hivatalok és intézmények	45
Magyar–Lengyel Menekültügyi Bizottság	45
Magyar Vöröskereszt Egylet	45
Magyar Menekültügyi Ifjúsági Bizottság	47
Egyéb lengyelbarát magyar egyesületek	47
VII. Lengyel hivatalok és intézmények	49
A magyar államfő és Teleki Pál akkori magyar miniszterelnök vállalta a lengyel érdekek védelmét	49
A Lengyel Társadalmi Bizottság (Komitet Obywatelski)	50
Lengyel lelkesítő hivatal	52
A lengyel egészségügyi szolgálat Magyarországon	53
Lengyel oktatásügy Magyarországon	
Népiskolai oktatás	55
Középiskolai oktatás	55
Középfokú szakoktatás	58
Lengyel menekültek egyetemi és főiskolai oktatása Magyarországon	59

A budapesti Lengyel Intézet és az egyetemi lengyel lektorátus zavartalanul működött	62
Lengyel sajtó Magyarországon	63
A magyar Külügyminisztérium segédkezet nyújt a lap külföldi terjesztéséhez	65
Időszaki lengyel sajtótermékek	66
A „Biblioteka Polska” magyarországi kiadóvállalat és kulturális intézet	68
VIII. Lengyel kulturális és társadalmi élet Magyarországon	70
Előadások, kiállítások, hangversenyek	
Kirándulások, írók, költők	70
Lengyel vándorszínház – Bábszínház	72
IX. A magyar hatóságok megvédték a lengyeleket a német kémkedés ellen	73
X. Titkos lengyel politikai mozgalom Magyarországon	75
Fietowicz 1943 őszén még egyszer megismételte londoni utazását	77
XI. Fegyelmezés, fenyítés, büntetés	79
XII. Lengyelországi zsidó menekültek Magyarországon	82
Internátus és iskola lengyelországi zsidó gyermekek számára	83
XIII. A Honvédelmi Minisztérium és a Magyar Vöröskereszt üldözött lengyeleket ment át Lengyelországból Magyarországra	84
XIV. A magyar kormány segítette a krakkói lengyel egyetemi tanárokat	85
XV. A londoni lengyel kormány, valamint idegen államok és intézmények érdeklődése a magyarországi lengyel menekültek sorsa iránt	87
A Young Man’s Christian Association (Y.M.C.A.) is támogatja a lengyel menekülteket	90
Idegen személyiségek és intézmények érdeklődése a lengyel menekültek iránt	91
XVI. Sorozatos német tiltakozások Magyarország lengyelbarát politikája miatt	93
XVII. A magyarországi lengyel menekültek sorsa 1944. március 19. – 1944. október 15-ig, vagyis a német megszállástól a nyilas államcsínyig	95

A magyarok még az ország szuverenitásának elvesztése után is segítik a lengyel menekülteket	95
Az illetékes magyar hatóságok a megszállás napjának hajnalán figyelmeztették a lengyel vezetőket a közeledő veszélyre	96
A Gestapo rajtaütése a lengyelek között	96
A lengyeleket támogató magyar tisztviselők és egyéb befolyásos magyarok letartóztatása	99
Német provokációk a lengyel menekültek tömeges letartóztatása és a lengyel intézmények megszüntetése céljából	100
A magyar hatóságok nyílt ellenszegülése a lengyel kérdésben gyakorolt német nyomással szemben	102
A magyar ellenállási mozgalom támogatja a bajba jutott lengyeleket	104
A magyar és lengyel földalatti mozgalom együttműködése	105
A kormányzó a Nemzetközi Vöröskeresztre ruházza a lengyel érdekek védelmét	106
Német kísérletek a magyarországi lengyelek megnyerésére	107
A németek által letartóztatott lengyelek és magyarok további sorsa	108
XVIII. A magyarok még a Szálasi-bábkormány idején is segítették a lengyeleket	109
Szálasi-féle puccs megghiúsítja a magyar fegyverszünetet	109
A bábkormány nem tett lengyelelles intézkedéseket. A németek megkezdték a lengyelek deportálását	109
Hatósági védelem helyett magánvédelem	110
XIX. Lengyelország köszönete Magyarországra iránt a menekült lengyel állampolgárok befogadásáért	112

Kapronczay Károly Lengyelek és magyarok

Fejezetek az 1939 és 1944 közötti időszak történetéből

Bevezetés. Lengyel menekültek Magyarországon	
1939 szeptemberétől	115
A magyar kormány és a lengyel menekült katonák	121

A M. Kir. Belügyminisztérium szerepe a menekültügyben, 1939–1944	142
Lengyel polgári és katonai táborok, 1939–1944	159
I. A magyar földön huzamosabb ideig működött lengyel polgári táborok és intézmények	159
II. Katonai táborok	161
Ideiglenes táborok (1939. IX/X.)	162
Az első időszak táborai (1939. IX/X. – 1940. IX. 30.)	163
A második időszak táborai (1940. X. 1. – 1944. III. 19.)	167
A harmadik időszak táborai 1944. (III. 19. – 1944. X/XI.)	168
A menekülteket gondozó magyar és lengyel intézmények	170
A lengyel kormány titkos katonai és politikai szervezetei	177
Lengyel katonai szervezetek 1940 tavaszától	191
Az evakuáció	196
Lengyel menekültek magyar földön	201
Lengyel oktatásügy Balatonbogláron	206
Varga Béla és a lengyel menekültek	214
Orsós Ferenc és a katyni tömegsírok azonosítása	225
Katyn nem volt?	226
Az orvosi szakmai szemle	226
A sírfeltárások eredménye	232
Orsós Ferenc szerepe	236
Újabb feltárás Katynban és ami azután történt	240
Kitekintés. Francia menekültek Magyarországon a második világháború éveiben	244
A francia katonai menekültek megjelenése Magyarországon	245
Újabb magyar intézkedések	248
A német megszállás után	252
Irodalom	255

